20:20 49%

HALİL İNALCIK

Halil İnalcık, Ankara Üniversitesi DTCF ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinde 1942-1972 yılları arasında tarih hocalığı yaptıktan sonra 1972-1986 dönemlerinde Chicago Üniversitesi'nde profesör olarak görev almıştır. 1993'te Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nü kurmuş olup burada Osmanlı tarihi üzerine dersler vermektedir. 28 kitap ve 400'e yakın makalenin yazarı olan İnalcık'ın, İngilizce yayınlanmış olan *The Ottoman Empire - The Classical Age (Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Dönem)* ve *An Economic and Social History of Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi)* adlı eserleri Yunanca, Arapça ve Lehçe'ye çevrilmiş bulunmaktadır. Osmanlı tarihi alanında önde gelen pek çok akademisyene hocalık yapan Halil İnalcık'ı Türkiye, ABD, İngiltere, Sırbistan ve Arnavutluk Akademileri üye seçmiş olup ayrıca şimdiye kadar 18 üniversite fahri doktorluk tevcih etmiştir. Türk bilimini Dünya ölçüsünde temsil eden İstanbul doğumlu tarihçimiz bugün 95. Yaşını idrak etmektedir.

20:20 49%

ÖNSÖZ

Doğu-Batı dergisi ve değişik yerlerde yayımlanan yazılarımdan oluşan bu ciltte, I. Bölüm'de Osmanlı Devleti'nin savaş metodları ve kuruluşu ele alınmıştır. II. Bölüm'de Klasik Dönem Osmanlı Tarihi'nde, Egemenlik Kavramı, Devlet ve Halk İlişkileri, Derviş Otman Baba ve Sultan Mehmed üzerine bir deneme, Galata ve Rumeli üzerine araştırmalar yer almaktadır. III. Bölüm'de Osmanlı-Avrupa Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkileri incelenmektedir.

Timaş Yayınları Tarih Editörü Adem Koçal'ın Osmanlı tarihine dair makaleleri bir kitap halinde okuyuculara sunma önerisinin sonucu olarak bu cilt yayına sunulmaktadır. Kendisine teşekkürü bir borç bilirim.

Halil İnalcık

Şubat 2010, Ankara

I. BÖLÜM

BATI ANADOLU'DA GÂZÎ BEYLİKLER, BİZANS VE HAÇLILAR

1300 tarihlerine doğru Batı Anadolu'da kurulan beylikler kendi hafif donanmalarıyla, başta Venedik ve Ceneviz olmak üzere Doğu Akdeniz'de Latin egemenliği altındaki adalar için büyük bir tehlike oluşturdu. Bu deniz gâzîleri (guzât fi'l-bahr), Ege Denizi'nde ve Balkan tarihinde yeni bir dönem açacakları gibi (1389-1390), sonradan 14. yüzyıl sonlarında Osmanlı egemenliği altına girerek Osmanlı deniz gücünün çekirdeğini oluşturacaklardır.

1291'de Papa'nın, Doğu Akdeniz'de İslâm ülkelerine karşı abluka ilân etmesinden sonra, Hıristiyan donanmaları Anadolu kıyıları boyunca karakol gezmekteydiler. 1293 tarihinde 20 kadırgadan oluşmuş bir Venedik donanması Alanya'yı ele geçirdi. Alanya I. Alâeddin Keykubad tarafından fethedilmişti (1223). Karamanlılar kısa zaman sonra şehri geri aldılarsa da, Latin deniz devletleri, bu arada Rodos'ta yerleşmiş olan Hospitaller savaşçı tarikati, Anadolu kıyılarında, Teke'de Makri Körfezi'nden Çukurova (Kilikya)'ya kadar birçok önemli deniz üslerini zapt ettiler. Meselâ, Kaş

20:20 49%

kasabası karşısında küçük Meis Adası (Castello Rosso), Rodos şövalyeleri tarafından, Rodos'la bu ileri karakollar arasında ulaştırmayı devamlı şekilde kontrol etmek için işgâl edilmişti. Batı Anadolu'nun 1290-1304 tarihleri arasında tümüyle Türkmenlerin egemenliği altına düşmesinden sonra Deniz gâzîlerinin akınları, büyük ölçüde ve başarılı biçimde, yeniden başladı. Batı Anadolu'daki Gâzî Türkmen beyliklerinin ilki olan Menteşe Beyliği'nin, Güney Anadolu'dan Selçuklu Sahil Beyi (meliku's-sevâhil) unvanını taşıyan biri tarafından kurulmuş olması kayda değer. Onun, bu Teke kıyılarını daha 1269 yılına doğru tamamıyla kendi kontrolü altına aldığını, bu arada Strobilos, Stadia ve Trachia limanlarını ele geçirdiğini biliyoruz. Bu bölgede Menteşe Bey, kışlak için her mevsim Toroslar'dan sahil ovalarına inen Türkmenleri örgütleyerek, güçlü bir deniz beyliği kurmuştur. Çağdaş bir Bizans kaynağı olan Georgios Pachymeres (eseri 1307'ye kadar gelir) açıkça yazar ki, Menteşe Bey akınlarında, Teke (Caria) limanlarını kullanmıştır. Daha kuzeyde Ephesus (Selçuk) körfezinde Anaea (Aniya) bu dönemde her menşeden korsanın toplanma yeri olup, Türk korsanları 1278'e doğru burada sağlam bir şekilde yerleşmiş bulunuyorlardı.

Batı Anadolu, Türkmen gâzîlerinin eline geçmeden önce, Bizans idaresinde, deniz kuvvetlerinin büyük bölümü, Ege'de, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz'de belli limanlarda bulunuyordu. Bu durum, bu limanların üst tarafında gemi yapımı için gerekli ağacı sağlayacak ormanların bulunmasıyla belirlenmiştir. Bu limanlarda gemiciler, korsanlar ve gemi yapımında ustalar toplanmış bulunuyordu. Açıkça görüyoruz ki, Gâzî beylikler kurulduğu zaman onların filoları da, Laskaridler zamanında (1208-1259) olduğu gibi, aynı limanlarda ortaya çıkmıştır. Bu limanlar, sırasıyla Ege Denizi'nde Aniya, Ephesus, Smyrna, Adremittyon; Marmara Denizi'nde ise Karamides (Kemer?), Pegai (Kara-Biga), Cyzicus (Aydıncık), Cios (Gemilik, Gemlik) idi. 1284 yılında Bizans idaresi tasarruf için bu limanlardaki donanmaları kaldırdığı zaman bu Rum gemiciler, gemi yapıcıları ve esnaf işsiz kalmışlardı. Gemicilerin çoğu korsan olmuş ve zengin İtalyan tüccar gemilerine karşı korsanlığa başlamıştı. İşte Türk beylikleri, deniz akınlarında bu işsiz güçsüz yerli Rumlara istihdam, geçim ve ekonomik faaliyet sağladılar. Onları kendi hizmetlerine aldılar. Zamanla bunların çoğu efendilerinin dinini kabul etti. Bu limanlar, şimdi denizci gâzîlerin üsleri ve aynı zamanda önemli ticaret merkezleri durumuna geldi. Bu limanlardan Ephesus, Akdeniz'de en önemli ticaret merkezi hâlini aldı. İzmir o zaman

20:20 49%

Gâzî Umur Bey'in deniz akınlarında bir gazâ üssü durumundaydı. Karşıda Yeni-Foça, ticaret limanı olarak faaliyetteydi.

Aydınoğlu Umur Bey ve ilk Osmanlı deniz kuvvetlerinde, donanmalarda profesyonel tayfa yerli Rumlardan, savaşçı gâzîler ise Türklerden oluşmaktaydı. Batı Anadolu'nun iç bölgelerinde, sınırlardaki yerli Rum tekfurları Türkmen uc beyleriyle işbirliğine gittikleri gibi, bu limanlarda Rum ileri gelenleri ve korsanları da gâzî beylerle işbirliğini seçtiler. Aslında, Rumlar olsun Türkmenler olsun, aynı ortak düşmana karşı savaşmakta ve yağma akınları yapmaktaydılar. Bu düşman, Ege adalarını, Mora'yı ve Yunanistan'ı egemenlik altına alan ve sömüren Latin soyundan efendiler Venedik, Cenevizlilerdi. Yerli Rumlar, Katolik olan efendilerden nefret etmekte ve Girit adasında gördüğümüz gibi, sık sık isyan ediyorlardı. Kuşkusuz, Türkmen beylerinin yerli Rum halkına "istimâletle" uzlaşıcı bir tavır almaları, bu Rumların onlarla işbirliğini kolaylaştırıyordu. Beylerin başarılı deniz akınları için Türkmen gâzîlerini ve Yunanlı gemicileri örgütlemesi, bu limanlarda yeni işlerlik kazanmış bir topluluğun ortaya çıkmasında kesin bir rol oynamıştır.

1260-1310 döneminde, çökmekte olan Bizans egemenliğinin yerini, işte bu işbirliği sonucu ortaya çıkan Türkmen deniz beylikleri doldurmuştur. Şimdi bölgedeki mücadele, bir yandan tüccar çıkarlarını ve Katolik Latin feodal senyörleri temsil eden İtalyan denizci cumhuriyetleri (ki bunlar klasik haçlı döneminin kalıntılarıydı), öbür yandan demografik ve ekonomik baskılar altında batıya yayılmak için gazâ yapan Türkmenler arasındaydı. Türkmenler Batı Anadolu'yu istilâ ederken Cenevizliler Doğu Ege adalarını, Sakız, Midilli ve öteki adaları Bizans'tan alıp işgal etmekte ve bir bakıma Bizans devletinin ekonomik ve siyasî çöküşüne ayrıca katkıda bulunmaktaydılar.[1] Bu Latin devletleri arasında başta gelen iki tüccar ve denizci İtalyan devleti, Venedik ve Ceneviz arasında Ege deniz yolları için amansız mücadele, korsanlığın görülmemiş derecede artışı ve nihâyet yerli Rumların Lâtin efendilerine karşı düşmanlığı, Ege dünyasında Türkmen yayılışını hazırlamış ve kolaylaştırmıştır. Ege Denizi'nde adalar ve kıyı bölgelerinde egemenlik sorunu, 14. yüzyılın ilk yarısında en önemli milletlerarası sorun hâline gelmiş ve sonuçta haçlı faaliyetlerinin Suriye, Filistin ve Mısır'dan Ege Denizi'ne kaymasına sebep olmuştur.

Umur Gâzî'den önce Türkmenlerin deniz akınlarının hareket noktaları konusunda

20:20 49%

bilgimiz kısıtlıdır; zira bu akınlar hakkında bilgi veren tek kaynağımız Batılı raporlar olup bunlarda akın yapanların nereden geldikleri bildirilmemiştir. Aziz Yahya (Hospitaller) Şövalyeleri'nin Rodos'ta yerleşmesinden önce, bu adanın Menteşe Türkmenleri tarafından işgal edileceği yakın bir olasılık olarak görünüyordu. Batı kaynaklarına göre,[2] Ege adalarına karşı ilk ciddi Türkmen istilâsı, Ephesus ve Körfez bölgesinde Sasa Bey idaresinde Menteşe Türkmenlerinin idaresi kurulduğu zaman, 1304 yılında kendini göstermiştir. Bu şehir ve bölge, az zaman sonra Aydın-ili beyi Mehmet Bey'in idaresindeki Türkmenlerin egemenliği altına geçmiştir; bundan sonra Rodos'un, Sakız'ın ve Midilli'nin Türkmen akınlarına hedef olduğunu göreceğiz. Midilli'nin, 1307'de "Khlamouz" kumandasındaki Türkmenler tarafından istilâ ve yağma edildiği haberi verilmektedir. Rum kaynaklarında Kalamuz adıyla anılan bu bey, açıkça Karasi Türkmenlerinin beyi olan Kalem Bey'dir. 1300-1329 döneminde Doğu Ege Deniz'de çökmekte olan Bizans egemenliğinin yerini almak için yapılan mücadelede, Türkmenlerin başlıca rakipleri Cenevizliler ve Rodos şövalyeleriydiler. Çağdaş tarihçi Pachymeres, durumu şöyle anlatır:

> İtalyanlar, II. Andronicus'un Sakız ve Midilli adalarının savunmasında ihmal gösterdiğini ve bu adalar Türklerce işgal edilirse kendi durumlarının kötüleşeceğini gördüklerinden, imparatordan bu adaların gerektiği gibi savunulmasını, eğer bu olmazsa bu adaların gelirleri ile bir donanma yaparak savunulması işinin kendilerine bırakılmasını istediler.

Sakız, 1304 tarihinde Cenevizli I. Benedetto Zaccaria tarafından işgal edildi. Rodos, bir Ceneviz korsanının işbirliği ile Aziz Yahya şövalyelerinin eline geçti (15 Ağustos 1308).

Türkler Anadolu tarafını istilâ edip karada yerleşirken gördüler ki, denizde kontrol kurmadan adaları işgal etmek çok tehlikelidir. Latin milletleri, 23 Temmuz 1319 deniz savaşında üstünlüklerini kanıtlamış bulunuyorlardı. Bu savaşta Mehmed Bey kumandasında Ephesus'tan gelen bir Türk filosu -10 Kadırga ve 18 küçük gemi- Ceneviz ve Rodos şövalyelerinin birleşik filoları tarafından baskına uğramış ve tahrip edilmişti. O tarihten başlayarak on yıl içinde, Ege Denizi'ndeki Venedik kolonilerine ve deniz gidiş-gelişine en çok zarar verenler Türkler değil, Rum ve Ceneviz korsanlarıydı. Meselâ, 1307-1326 döneminde, bu yüzden, Venedikliler Bizans

20:20 49%

İmparatorunu, Rumların verdiği zararlar karşılığı bir tazminat ödemeye mecbur ettiler. 1318'den sonra Don Alfonso Fadrique (1317-1330'da Atina Katalan beyliğinin genel valisi) kumandası altındaki Katalanlar ile Aydın ve Menteşe Türkleri arasında işbirliği gerçekleşti. Böylece Türkler, Venediklilere karşı faaliyet alanlarını Agriboz ve Girit adalarına kadar genişletme imkânını buldular. Katalan-Türk işbirliği, özellikle Agriboz'daki Venedikliler için çok zararlı olmuştur. Türkler, 1326'daki akınlarında ada üzerinde Fadrique'nin topraklarına zarar vermekten kaçınmışlar ve gemileri Venediklilerce zapt edildiği zaman Fadrique'nin arazisine sığınmışlar ve sonra onun gemileri ile Anadolu'ya dönmüşlerdir. Olayların çağdaş bir gözlemcisi olan Sanudo Torsello, 1327'de Agriboz adasını tehdit eden 6 Kadırga ve 30 küçük gemiden oluşmuş güçlü bir Türk filosundan söz etmektedir. 1327 kışında Türkler 7 gemi ile tekrar gelmişler, Aegina adasını ve Mora'da Latinlere ait toprakları yağma etmişlerdir. Venedik'ten Agriboz adasının tamamını ele geçirmeyi planlayan Fadrique için bu Türk akınları yararlı oluyordu. Bu dönemde adaya akın yapan Türkler, başlıca halkı esir edip Anadolu'da satmakla ilgiliydiler. Bu durum, zamanla adadaki topraklarda tarım faaliyetini ciddi şekilde etkilemiş ve Lâtin feodal beylerin gelirlerine kesat gelmiştir.

Türk akınlarına karşı Ege Denizi'ndeki Hıristiyan milletler arasında savunma için bir birlik kurma konusunda ilk temaslar, Venedik'in girişimi ile daha 1327'de başlamış bulunuyordu. Fakat bu konuda ciddi görüşmeler, ancak 1332'de Umur Bey'in Bizans ve Venedik topraklarına karşı seferleri başladığı zaman görüldü. Başlangıçta bu görüşmelere, Bizanslılar ve Sakız'da Cenevizli Martino Zaccaria dahil Ege'deki bütün Hıristiyan milletler katılmıştı. Venedik ilk adım olarak 1324 Ekim'inde, II. Andronicus ile bir mütareke yapmakla işe başladı. O zamana kadar Venedik daima, İstanbul'da Latin İmparatorluğu'nu yeniden canlandırarak Levant'taki üstün durumunu geri almayı ummaktaydı. II. Andronicus ise, Rum uyruklarının duygularını izleyerek Venedik'e karşı bir politika gütmekte, dolayısıyla gittikçe daha çok Ceneviz desteğine bağlı kalmaktaydı. 1322'de Bizans diplomasisi tamamıyla ters bir tutuma girdi: Cenevizlilere fazlasıyla bağımlı olduklarını ve Türk tehlikesinin büyümekte olduğunu gören Bizans İmparatoru, Papa ile görüşmeye başlayıp kiliselerin birleşmesi politikasını benimsedi; Venedik'e ve öteki Lâtinlere yaklaşma politikasını ele aldı.

20:20 49%

Yeni Bizans İmparatoru III. Andronicus (1328-1341), Doğu Ege'de Bizans egemenliğini yeniden canlandırmak ve Türklerin ilerleyişini durdurmak için azimli bir politikaya yöneldi. Biliyoruz ki, tahta gelişinden az sonra Mayıs 1329'da Osmanlılara karşı Pelakanon'da (Gebze kıyısında) başarısızlıkla sonuçlanan bir savaş verdi. Bu enerjik politikayı yürütebilmek için Batı Hıristiyan milletleri ile uzlaşma ve ittifakı zorunlu görüyordu. Aynı zamanda Venedik de, Bizans dâhil Ege'deki devletleri bir ittifak hâlinde birleştirmeyi gerekli görüyordu. Bu amaçla Venedik, nihâyet Papalık ve Fransız sarayı ile Bizans'a karşı Doğu'da Latin hâkimiyetini yeniden kurma ve kiliselerin birleşmesi konularında ısrar etmemeleri noktasında anlaştı. Torsello'nun anlattığına göre, Ege'de Türk tehlikesi ilk ve en âcil problem olarak görülüyor ve buna karşı genel bir Haçlı seferi örgütlemek gereği kabul ediliyordu.[3] Gerçekte Venedik, Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını savunmak için Batı Hıristiyan dünyasını harekete geçirmek için yeni bir politika tespit etmiş bulunuyor ve bu yeni aşamada ayrılımcı (şizmatik) Bizanslıların yerine Türkleri koyuyordu.

Daha 1317 yılına doğru, Cenevizli Zaccarialar, Sakız ve İzmir kalesine sahip oldukları için, Türklere karşı deniz akınlarını durdurmak bakımından en etkin kuvvet sayılmaktaydı. Bir haçlı seferi planı hazırlamakta başı çeken Dominiken keşiş Adam de Guillaume şunu önermekteydi: Haçlılar ilkin Çeşme (Aerythrea) yarımadasını işgal edeceklerdi. Burası, Türklere karşı Sakız ile beraber Anadolu'nun yeniden ele geçirilmesi için mükemmel bir üs olabilirdi. İstanbul'da Lâtin İmparatorluğu'nu yeniden diriltme planında Philip de Taranto, Sakız'a sahip Martino Zaccaria'yı "Küçük Asya'nın Kralı ve Despotu" olarak adlandırmakta ve onun ülkesine Midilli, Samos, Kos, Tenedos, Icaria ve Marmara adalarını katmaktaydı.

Aydınoğulları donanmasını, Ceneviz ve Rodos birleşik donanmasının Sakız açıklarında bozguna uğratması (23 Temmuz 1319), Türkleri deniz akınlarında ancak geçici bir dönem için engellemişti. Kuvvetli bir garnizon tarafından savunulan İzmir kalesi, iki buçuk yıl dayandıktan sonra sonunda Martino Zaccaria tarafından Umur Bey'e teslim edildi. Aydın Beyi Mehmed'in enerjik oğlu Umur Bey, Martino'yu, destanın anlattığına göre "toyladı", yani bir genel ziyafetle onurlandırdı ve Martino ona tâbii olarak geri Sakız'a gitti. Destan'ın ifadesiyle, "ada illik" oldu. *İllik* terimi, bu dönem Türk kaynaklarında Dâru'l-İslâm oldu, demektir. Yani Martino, Umur beyin

20:20 49%

bir *haraçgüzâr tâbii* olmayı kabul etti. P. Lemerl'e göre,[4] Doğu Ege'de Bizans egemenliğini yeniden kurmaya azimli olan yeni İmparator III. Andronicus'un entrikalarından kuşkulanan Martino, İzmir'i bu şekilde boşaltmayı ve orada tuttuğu garnizonu Sakız savunmasında kullanmayı zorunlu görmüştür. Fakat işaret ettiğimiz gibi, şimdi Sakız'da Martino, Aydın beyliğinin üstün egemenliğini tanımıştır. Dâru'l-İslâm'a dahil olan yerlerin savunması Müslüman devlet için bir ödevdir. Başka deyimle, şimdi Martino Bizanslılara karşı Umur'un ittifak ve himâyesini kabul etmiş bulunmaktadır. Bu durum, 1329 yılından sonra Umur'un Bizanslılara karşı neden düşmanca hareketlere giriştiğini açıklar. Andronicus, Martino'yu bozguna uğratıp esir ettikten sonra Sakız'ı doğrudan doğruya Bizans idaresi altına soktu. Umur Bey, şimdi Bizans egemenliği altına girmiş bulunan Sakız'a saldırmış ve ondan sonraki yıllarda Bizans'a ait Gelibolu ve Trakya'ya (1331) ve Mora'daki Yunan topraklarına (1332) seferler yapmıştır. Kaynağımız Destan'ın açıkça söylediğine göre, Bizanslılarla Umur bey arasındaki düşmanlık, 1329 sonbaharında Birgi'de oturan Umur'un babası Mehmet Bey ile İmparator arasında bir antlaşma imzalandıktan sonra da devam etmiştir. Kantakuzenos'a göre[5] Aydınoğlu Mehmet Bey, yıllık bir haraç ödeme vaadi üzerine İmparatorun topraklarına saldırmamayı kabul etmiştir. Burada görüyoruz ki, Umur bey Aydın Beyliği'nin uc bölgesinde gazâ seferlerini örgütleyen ve bağımsız hareket eden bir gazâ lideri durumundaydı ve Saruhanoğlu ile ittifak hâlinde Bizanslılara karşı savaşa devam etmekteydi. Umur, babası ile yaptığı tartışmada, kâfirlere karşı gazâyı önlemenin Tanrı'nın emirlerine karşı gelme anlamına geleceğini söylüyordu. Gâzî Uc beyi ile merkez arasında bu çeşit bir gerginlik, Osmanlı Devleti'nde Bursa'da oturan Sultan Orhan ile ucların kumandanı Rumeli fâtihi Süleyman Paşa arasında aynı biçimde ortaya çıkmıştır. Bundan başka, herhâlde Rum ajanları aracılığıyla, Umur Gâzî bölgedeki Hıristiyan milletler arasında bir haçlı seferinin hazırlıkları hakkında haber almış ve Bizans İmparatorunun Türklere karşı ittifak görüşmelerine katıldığını öğrenmişti.

Umur, babasının İmparator ile uzlaşma politikasına karşı, kendisi Batı Anadolu deniz gâzîleriyle Gelibolu'da ve Samotraki adasında Yunanlılara saldırmış ve Trakya'da Porou'da karaya çıkmıştı (1331 veya 1332). Umur, 1332'de Agriboz'a ve Thessaly'da Venedik'e ait Bodonitsa kalesine karşı seferlerinde, Venedik'e bağlı

20:20 49%

adalara yaptığı akınlarda, Batı Anadolu'dan gelen öbür Türk gâzîleriyle işbirliği yapıyordu. Şu da ilginçtir ki, Venedik daha 1332 Temmuz'unda Bizans ile bir ittifak için görüşmelere başlamış ve Türkmen Gâzî beylerine karşı kurulan ittifaka Bizans da dahil olmuştur. Ege Denizi'nde Türklere karşı bu ilk Hıristiyan ittifakı, Venedik'ten başka Rodos, Kıbrıs, Bizans, Papa ve Fransa kralını içeriyordu. Müttefiklerin meydana getirdikleri 40 kadırgadan oluşan güçlü filo, Karesi uc bölgesi Bergama emîri Şücaeddin Yahşi-Han'ın 250 gemiden oluşan filosunu Edremit körfezinde tahrip etti (1334). Kaynağımız olan Destan, Hıristiyan donanmasının İzmir'e çıkarma yapmak için girişimlerde bulunduğunu, fakat bu saldırıların Türkmen okçular tarafından püskürtüldüğünü anlatmaktadır.

1334 yılında Umur, Ulu-Beg sıfatıyla Aydın Beyliği'nin merkezi Birgi'de oturmakta olan babası Mehmed Bey'in ölümü üzerine Aydın-ili'nin baş hükümdârı olarak tahta geçti. Bu durum, haçlılara karşı beyliğin bütün kuvvetlerini gazâ amacında kullanmak imkânını sağladığı için onun faaliyetlerinde yeni bir dönüm noktası oluşturmaktaydı. O, bir gâzî bey sıfatıyla ilk ödevinin, merkezi Birgi'ye yakın bir Bizans şehri olarak kalmış olan Alaşehir'i (Philadelphia) almak olduğunu hissediyordu. Şehri kuşattı ve ancak kendisine haraç ödenmesi şartıyla kuşatmayı kaldırmaya razı oldu. Bu sırada Bizans diplomasisi bir kere daha yön değiştirdi ve Ege Denizi'nde egemen olan Lâtin milletlerine karşı Türklerle bir ittifak aradı. Bu değişiklik, kurnaz Büyük Domestikos Ioannes Kantakuzenos'un politikası olup onun tarafından bölgedeki Bizans politikasının temel prensibi olarak sonuna kadar izlenmişti. Şimdi Bizans hükümeti, Sakız'a karşı sürmekte olan Ceneviz tehdidi ve o sırada Midilli'nin, Foça hâkimi Domenico Cattaneo tarafından işgali üzerine Umur Bey'le bir antlaşma yapmaya çalıştı. III. Andronicus, Umur Bey ve kardeşi Hızır ile Çeşme yarımadası yakınında buluşup görüşmeleri başlattı. İmparator, bir anlaşmaya varmak için Umur Bey'e büyük bir para (Destan'a göre 100.000 altın) vermeyi önermekteydi. Bu görüşmeler hakkında destan bize, bazı ilginç ayrıntılar sağlamaktadır: Umur Bey bu parayı reddetti; onun yerine Sakız ve Alaşehir için yıllık bir haraç ödenmesi konusunda ısrar etti. Bunun karşılığında Umur Bey, Bizans ile genel bir barış konusunda garanti vermeye ve Bizans'ın düşmanlarına karşı askerî yardım göndermeye hazır olduğunu bildirmekteydi. Sonunda İmparator, Destan'ın söylediğine göre, "Sakız'ı Umur'a bağışlamayı" ve yıllık bir "mâl-i harac" ödemeyi kabul etti. Bu koşulla, İslâm

20:20 49%

hukukuna göre, Sakız adası tekrar Dâru'l-İslâm'ın bir parçası hâline geliyordu. Öbür taraftan, İmparator için bu garanti, Umur Bey'i, adayı Lâtinlerin saldırılarına karşı koruma zorunluluğu altına sokmaktaydı. Bizans, bu korumayı sağlayacak durumda değildi. Destan'ın ifadesiyle, antlaşma "yeminle tasdik" edildi. Böylece, Umur'un Martino Zaccaria zamanından beri başlıca kaygısı olan Sakız sorunu, sonunda Aydın Beyi lehine bir çözüme ulaşmış bulunuyordu. Bundan başka, bu dostça görüşmelerin sonunda, Destan'ın anlattığına göre, Umur Bey ve İmparator "kardeş" oldular. Bu olay üzerinde Destan'ın verdiği ayrıntılar yanında, Bizans kaynakları Greogoras ve Kantakuzenos, Umur Bey ile beraber Saruhanoğlu'nun da İmparatorla ittifak yaptığını, Foça'yı egemenlik altına sokmak ve Midilli'yi Kattaneno'dan geri almak için İmparator'un çabalarında kendisi ile askerî bakımdan işbirliği yapmaya karar verdiklerini kaydederler.

Umur Bey açısından bu antlaşma, gerçekten önemli bir diplomatik başarıydı. Çünkü, böylece Hıristiyan ittifakının katılımcılarından biri kendisiyle ittifak hâline geliyor ve Sakız adası üzerindeki egemenlik hakkı yeniden tanınmış oluyordu. Bir haçlı seferinin tehdidi altında bulunan Umur Bey için, Bizans ile barışı yeniden kurmak mantıklı bir siyasetti. Bizanslılara gelince, Umur ile ittifak değerli bir askerî yardım sağladığından, III. Andronicus'a İmparatorluğun başka taraflarında Bizans egemenliğini yeniden canlandırma fırsatı vermiş oluyordu. Böylece, Bizans İmparatoru yalnız Ege'de değil, Acarnania ve Arnavutluk gibi Bizans'ın uzak vilâyetlerinde de askerî harekâtta bulunmak şansını elde etmiştir. Fakat çok geçmeden, Bizans için bir talihsizlik eseri olarak, III. Andronicus'un ölümü (1341) üzerine Bizans'ta iç savaş patlak vermiş ve bu iç savaş süresince Kantakuzenos, rakiplerine karşı "sâdık dostu" Umur Bey'in sağladığı askerî yardımdan fazlasıyla yararlanmıştır.

Durumdan yararlanan Aydın Beyi, bölgedeki küçük Hıristiyan devletleri kendi haraçgüzârları veya müttefikleri hâline getirerek, Ege Denizi'nde gerçek bir Müslüman deniz imparatorluğu kurma yoluna girdi. Destan tarafından verilen ayrıntılı bilgiler, Fransız Bizantinisti Paul Lemerle tarafından çok kez reddedilmekte ya da yanlış yorumlanmaktadır. Bu yanılgılar, şu anlayıştan kaynaklanmaktadır: Hıristiyan devletlerin ödediği yıllık haraç onlar tarafından, Türkmen akınlarını durdurmak için verilmiş önemsiz bir fidye olarak yorumlanır; buna karşı

20:20 49%

Müslümanlar ödenen haracı, o devletin Müslüman egemenliğini tanımış olması ve Dâru'l-İslâm'ın bir parçası hâline gelmesi biçiminde yorumlamaktadırlar. Umur Bey'in Katalanlarla ittifakı nasıl Agriboz ve Yunanistan seferlerini kolaylaştırmış ise, Bizanslılarla yaptığı ittifak da onun önünde Balkan Yarımadası'nı açmıştır. Bizanslılarla ittifak sayesinde Umur, şimdi gemilerini Trakya kıyılarında dost bir toprakta karaya çekip akınlara girişebilmekteydi. Öbür yandan, bölgedeki Hıristiyan devletler arasındaki rekabetler, özellikle Venedik ile Katalanlar, Cenevizler ile Bizanslılar arasındaki anlaşmazlıklar, Venedik ve Papalığın ortak bir cephe kurma çabalarını engellemekteydi.

Bayrağı altına koşuşan kızıl börklü Türkmen azepleri sayesinde askerî gücü ziyadesiyle artan Umur Bey, Kantakuzenos ile ittifakından yararlanarak 1341-1345 yılları arasında yalnız Ege'de değil, Balkanlarda da önemli bir rol oynamaya başladı. Gerçi Aydın beyi, gâzîleri için ganimet sağlamakla yetinerek toprak kazançları elde etmeye çalışmadı ama bölgede egemen askerî bir rol oynamaya başladı. İlkin 1341'de, Bulgarların Bizanslılara karşı hareketlerini önledi; sonra III. Andronicus'un ölümü üzerine (1341) Bizans'ta iç savaşın patlak vermesi üzerine Kantakuzenos'u İstanbul'daki rakiplerine karşı destekledi. Kantakuzenos'un bir taraftan İstanbul'daki rakipleri, öbür taraftan Trakya'da Bulgarlar ve Sırplara karşı mücadelelerinde Umur'un, "sâdık dostunun", yardımları son derece önemli olmuştur. Aydın Beyliği bakımından bu politika, Lâtin ve Roma Papası yandaşı olan İstanbul hükümetinin bozguna uğratılmasını hedefliyordu.

1343 yılında İstanbul'dan İtalya'ya giden Bizans elçileri, Umur'a karşı bir haçlı seferi gönderilmesini ısrarla istemekteydiler. Agriboz ve Kiklad adalarında Türk akınlarına hedef olan Venedik, 1341'den beri böyle bir haçlı seferi için en büyük çabayı göstermekteydi. Bu politikaya destek olmak üzere, Bizans ile Papa arasında Lâtin ve Yunan kiliselerinin birleşmesi konusunda görüşmeler tekrar hararetle ele alındı. Bu dönemde Ege'deki gerçek durumu anlamak için şunu belirtmek gerekir ki, bu denizde tam egemenlik iddiasında olan Venedik, Foça ve Sakız'da Ceneviz egemenliğine son vermeyi amaçlıyordu. Venedik, Sakız'ın tekrar düşmanları eline düşmesi olasılığından kaygılanmaktaydı. Nihâyet, İstanbul'da Kantakuzenos'un rakipleri Sırp kralı Stefan Duşan ile işbirliğine yaklaştıkları hâlde, Venedik, Duşan'ın İstanbul'u zapt etme

20:20 49%

planlarından dolayı kaygı içindeydi.

Ege'de bu dönemde Türkmen gücüne karşı Venedik, askerî bir güç olarak her biri 200 asker taşıyan 30 kadırgalık bir filonun yeteceğini düşünüyordu. O sırada Aydın-ili'nin iç taraflarında Birgi'de bulunan Umur'a Kantakuzenos, bir haçlı donanmasının saldırıda bulunmak üzere olduğunu bildirmeye çalıştıysa da, geç kaldı; Papalık, Venedik, Kıbrıs Krallığı ve Rodos gemilerinden oluşan 20 kadırgalık bir haçlı donanması İzmir limanındaki hisara bir baskın saldırısında bulundu; hisarı ve limanı ele geçirdi (28 Ekim 1344). Papa, İzmir limanının elde tutulmasını, Türklere karşı Anadolu'da Hıristiyan kuvvetlerin yeni ilerlemeleri için bir başlangıç sayıyordu. Bir aralık bu Hıristiyan başarıları, Batı dünyasında "Büyük Avrupa Haçlıları zamanını hatırlatan" genel bir coşku doğurmuştu. Bununla beraber, bu coşku sadece Ortaçağ Avrupa şövalye sınıfının paylaştığı geçici bir hareket olarak kaldı. Bu haçlı coşkusunu, Fransız kralının vârisi olan Humbert'in Ege'de 1345'teki haçlı seferi temsil etmiş ise de, bu sefer acıklı bir şekilde sona ermiştir. Papa, ne kadar çalışsa da, böyle bir haçlı seferinin büyük güçlerini temsil edecek Fransa ile İngiltere arasında ve Macaristan ile Venedik arasındaki çatışmaları durdurmak için yeterli nüfuz ve güce sahip değildi. 1344 ve 1345'teki haçlı seferlerinin önemli sonucu, Avrupa'ya karşı Türk yayılış hareketi ön plana çıkmış ve Türklerin batıya doğru ilerlemelerini durdurmak, bundan sonraki haçlı seferlerinin başlıca hedefi olmuştur. Aşağı-İzmir (Smyrna inferiores)'de hisar ve limanın, haçlılar tarafından işgali ve orada Umur'un deniz üssünün tahribi, artık Aydın gâzîlerinin denizaşırı seferler yapmalarına engel olmuştur. Şimdi Umur için bu seferlere devam etmek imkânı, ancak Saruhan ve Karesi beylikleri ile işbirliği yapmak ve Çanakkale Boğazı'na giderek oradan Trakya'ya geçmekle mümkündü.

İzmir'in haçlılar eline düşmesi, öyle görünüyor ki, İslâm dünyasında geniş yankılar doğurmuştur. 1331 veya 1332 yılında Aydın Beyliği'ni ziyaret eden İbn Batuta, İzmir hisarının düşüşünü (28 Ekim 1344) ve Umur'un bu hisarı almak için yaptığı savaşta ölümünü (Mayıs 1348), eserinde önemli olaylar arasında zikretmektedir. O, bu olayları galiba, 1348'de Suriye'den dönüş seyâhatinde işitmiş olmalıdır. Keza, Orta Anadolu'nun güçlü emîri Eretna, Umur'a İzmir hisarının duvarlarını yıkmak için mancınık yapmakta usta iki uzmanını göndermiştir. Sonraları, 1402 tarihinde Timur'un gelip İzmir'i alması da sembolik bir olaydır. Timur, böylece İslâm dünyasına

20:20 49%

göstermek istemiştir ki, haçlılara karşı Müslümanları himâye edecek tek Müslüman hükümdarı kendisidir.

Her ne kadar İzmir hisarının düşmesi, haçlıların daha sonraki saldırılarına bir köprübaşı olmadıysa da, Umur'un İslâm dünyasında başlıca gazâ önderi imajını sarsmıştır. Onun 1348 Mayıs'ında İzmir Hisarı'nı kuşatırken ölümü destanda bir şehidin ölümü olarak coşkuyla anlatılmıştır. Sonraları 1350'lerde, Rumeli'deki Osmanlı Gâzîleri kendilerine Umurca Gâzîleri adını verecekler; Umur, Balkanlar'ın ilk fâtihi olarak anılacak ve buradaki gazâ akınlarının manevî önderi kabul edilecektir.

1344'te İzmir'in haçlılar eline düşmesinin doğurduğu sonuçlardan biri de, artık Umur'un korumasından yoksun kalan Bizans elindeki Sakız'ın tekrar Lâtinlerin eline geçmesidir. 1346 yılında II. Humbert Viennois, "Türklere karşı Hıristiyan haçlı ordusunun başkumandanı" sıfatıyla, Sakız'ı askerî harekâtta bir üs olarak kullanmak için Bizans hükümetinden müsaade isteyecektir. Fakat bu arada, amiral Simone Vignoso kumandasındaki Ceneviz donanması, bir baskınla adayı ele geçirecektir (15 Haziran-12 Eylül 1346). Vaktiyle Ceneviz kolonileri olan Anadolu yakasındaki Eski Foça ve Yeni Foça'da da, kısa zaman sonra Ceneviz egemenliği yeniden yerleşecektir. Ege'de Türkmen gâzîlerinin faaliyetlerini engelleyen bir başka Hıristiyan başarısı da, 1347 ilkbaharında Bozcaada (Imbroz) yakınlarında bir Hıristiyan donanmasının, Batı Anadolu beyliklerinin ortak filosunu bozguna uğratmış olmasıdır. Bu durum karşısında, Umur'un halefi Aydın Beyi Hızır Bey, yeni bir haçlı saldırısını önlemek amacıyla düşmanlarına barış önerdi. Hıristiyan devletlerle kesin bir barış antlaşması yapma, böylece Ege'deki Hıristiyan ittifakına son verme girişiminde başarısızlığa uğrayan Hızır Bey, nihâyet Papa'ya bir elçi heyeti gönderdi; görünüşe bakılırsa, bu elçi heyeti de Papalık sarayından eli boş döndü. 18 Ağustos 1348'de İzmir'de veya Ephesus'ta imzalanmış olan ön antlaşma suya düştü ve Papa 1351 Ocak ayında Türklere karşı yeni bir ittifak meydana getirmek için Ege'deki devletler yanında girişimde bulundu. Bu durum karşısında Hızır Bey, saldırı siyasetine döndü ve deniz gâzîlerine, Ege'deki Venedik topraklarına akın yapma izni verdi. Aynı zamanda Hıristiyan güçler elindeki Aşağı-İzmir'i ele geçirmek için Kara ve Deniz kuvvetlerini hazır vaziyete soktu. Kayda değer ki, Hızır aynı zamanda Venediklilerle savaş hâlinde olan Cenevizlilere yaklaştı; onlara kapitülasyon müsaadeleri bağışlayarak haçlı

20:20 49%

cephesinde bulunan bir Hıristiyan devletle ittifak yapmayı başardı. Gerçekte, kapitülasyon (ahdnâme veya şurût) bir Hıristiyan devletine karşı sadece ticaret garantileri vermekten öte bir anlam taşımakta, dostluk ilişkisinin ifadesi sayılmaktaydı.[6]

Osmanlı Sultanı Orhan (1324-1362), Ege'de Umur Gâzî'nin başarılarından çok yararlanmıştır. Kaynaklarda iki taraf arasında bir ittifak yapıldığına dair açık bir kayıt olmamakla beraber, bu iki Gâzî beylik iki ayrı cephede faaliyetleri ile bir ittifak hâlinde görünmektedirler. Orhan Bey, 1326'da Bursa'yı aldıktan sonra herhâlde Osman Gâzî döneminde 1302'de başlayan İznik ablukasını sıkı bir kuşatmaya dönüştürmüş olmalıdır. Bizans İmparatoru III. Andronicus, İznik'in yardımına koşmak üzere acele bir ordu toplayıp harekete geçti. Orhan, bu ordunun yolunu kesmek üzere Gebze sahilinde Pelekanon'a geldi ve geçit yeri Eskihisar sırtlarına ordusunu yerleştirerek Bizans ordusunu bekledi. Pelekanon'da (Hammer ve ondan sonra yazan tarihçilerde yanlış olarak Maltepe), Bizans ordusunu bozguna uğrattı. İmparator yaralı olarak İstanbul'a kaçtı (Haziran 1329). Ondan iki yıl sonra 1331'de İznik teslim olmak zorunda kaldı. Bursa ve İznik'in düşmesiyle Bithynia'da Bizans egemenliği son bulmuş oluyordu. Beri tarafta Osmanlıların bu zaferleri, Umur'un işine yaradı.

Yukarıda anlattığımız gibi adanın hâkimi Martino, Umur Gâzî'nin haraçgüzârıydı ve onun himâyesi altındaydı. Andronicus adayı ele geçirdikten sonra Umur, Bizans'a karşı savaş durumuna geçti. Bizans'ın deniz üssü Gelibolu'ya karşı bir sefer yaptı; Trakya'ya çıktı (1331). Onun bu seferi öncesinde 2 Mart 1331'de İznik şehri Orhan Gâzî'ye teslim olmuştu. Bu zamanlama, iki Türkmen Gâzî önderi arasında bir anlaşma olasılığını güçlendirmektedir. Kayda değer başka bir olay 1334'te Umur ve Orhan'ın aynı zamanda Bizans'la barış yapmalarıdır. Büyük domestikos Kantakuzenos, Umur ile ittifak ederek gerek İstanbul'daki karşıtlarına, gerekse Trakya'da Sırp ve Bulgarlara karşı mücadelesinde Türk beyliklerinin askerî desteğini temel politika olarak benimsemiştir. Türk "dostları" sayesinde Kantakuzenos bu işbirliğinin yalnız kendi lehine tek yanlı işleyeceğini umuyordu. Fakat ilkin Umur, 1334-1344 döneminde, 1344'ten sonra da Orhan bu işbirliğinden çok yararlanmışlar, Balkan politikasında ön safta rol almışlar, bir yandan İstanbul'da Lâtinler (haçlılarla) işbirliği yapan Bizans hükûmetine, öbür yandan Balkanlar'da Sırp ve Bulgarlara karşı başarılı bir

20:21 49%

mücadeleyi yürütme fırsatı elde etmişlerdir. Sonunda Osmanlılar Balkan yarımadasında yerleşmişlerdir (1352).

FÂTİH VE EGE DENİZİ

İstanbul'un fethi (1453) haberi bütün Avrupa'da korku ve heyecan uyandırdı. Roma'da panik baş gösterdi. Papalık gemilerinin Türklerce ele geçirildiği ve Sultan'ın iki ay içinde İtalya'yı istila edeceği söylentileri yayıldı. Bu haberleri Venedik, Ceneviz ve Rodos kaynakları teyit ediyordu. Haber 8 Temmuz'da Roma'da duyuldu.

Fransız, İspanyol Aragon ve Burgundiya hânedânlarının İstanbul üzerinde hâkimiyet iddiaları Ortaçağ'dan beri sürüp geliyordu. Türklerin fethi, Avrupa'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun çöküşü olarak kabul ediliyordu. Venedik, Ceneviz ve Rodos şövalyeleri gerçek durumu daha realist bir şekilde yorumluyorlardı. Fâtih'in ilk hedef olarak Karadeniz ve Ege'de hâkimiyet kurmak istediğini ve bunun için donanmasını harekete geçirdiğini görmekteydiler. Onlar Osmanlı'nın büyük kuvvetleri karşısında dayanabilmek için Avrupa'nın bir Haçlı seferi hâlinde harekete geçmesini zorunlu buluyorlar, Papa ile temas ediyorlar ve Sultan'ı diplomasi yoluyla durdurmaya çalışıyorlardı. Ege'deki koloni sahibi devletler bu maksatla Osmanlı korkusunu abartarak yaymaktaydılar. Bir bakıma haklıydılar. Çünkü Fâtih İstanbul'u aldıktan sonra onun "anası" olarak algıladığı Roma'yı da almayı fetihlerinin bir hedefi olarak tespit etmişti. Bunu Fâtih'in çağdaşı Sagundino nakletmektedir.

Fâtih, fetihten sonra bir donanmasını Ege'ye göndererek, Rodos Şövalyeleri'ni ve Sakız'da Ceneviz Mahone'sini Osmanlı hâkimiyetini tanımaya ve haraç ödemeye davet edecektir. Papa'nın emrinde olan Rodos şövalyeleri için Sultan'a haraç ödemek, tarikatın kendi varlığını inkâr etmesi demek olurdu. Öbür taraftan Rodos, 1450 yılında II. Murad'dan bir kapitülasyon elde etmiş ve Anadolu ile ticareti gelişmiş bulunuyordu. Bu sebepten haraç ödeme yerine her yıl bağlılığını göstermek üzere Sultan'ın huzuruna hediyelerle bir elçi heyeti göndermeyi önerdiler. Midilli'de Gattilusiler Fâtih'e karşı daha uyumlu bir tutum izlediler. Fâtih, Ege'deki bütün adalar üzerinde egemenlik iddiasında bulunuyordu.

Ege'de durum, Papa'nın girişimiyle 1456'da bir Haçlı donanmasının gelmesi sonucu temelinden değişti. Rodos, Haçlı Avrupa'sının bir ileri karakolu durumundaydı. Roma

20:21 49%

Papaları Fâtih'in ölümüne kadar Avrupa'da bir Haçlı donanmasını harekete geçirmek için çalışmaktan hiçbir zaman geri kalmadılar. Papalığın teşviki ile , birincisi 1456'da, ikincisi 1472'de iki Haçlı donanması Ege Denizi'ne girmiş ve Osmanlılarla mücadele etmiştir. Buna 1463-1479 döneminde Venedik'le savaşı eklemek gerekir. Başka bir deyişle Fâtih, 1456'dan 1479'a kadar Hıristiyan Avrupa'nın donanmalarına karşı sürekli mücadele hâlinde kalmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Haçlı fikri yeni bir içerik kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Hıristiyan Batı, Haçlı seferlerini Batı Hıristiyan dünyasını korumak için bir savunma şeklinde algılayacaktır. İstanbul'un işgali, Türklerin tamamıyla Avrupa'dan çıkarılması, Haçlı Avrupa'sının I. Dünya Harbi'ne kadar temel siyasetini oluşturacaktı. Batılı devletler, 1914 yılında I. Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'u Çarlık Rusya'sına bırakmayı dahi kabul etmiştir. Bu uzun tarihî gelişimin ağırlığını Türkiye bugün bile hissetmektedir.

Öbür taraftan, Papa'nın Haçlı teşebbüslerini finanse etmek için yüklediği malî külfetler Papalığın Hıristiyan dünyasında nüfuzuna zarar vermiş ve Papalık tarihçisi Pastor'a göre Almanya'da Roma'ya karşı Protestanlığın ortaya çıkmasına yardım etmiştir. Avrupa'daki bu gelişmeler gösteriyor ki, İstanbul'un fethi Avrupa için yeni bir çağın başlangıcı olmaktadır.

Fâtih'e gelince; İstanbul'un fethinden sonra 1453-1456 yıllarında izlenen siyaset şu noktalarda toplanabilir: Fâtih, Hıristiyan Batı'nın bir Haçlı seferiyle İstanbul üzerine geleceğini önemle hesaba katmaktadır. Nitekim, aşağıda anlatacağımız üzere, 1456'da Papalık donanması boğazların etrafındaki adaları ele geçirmek için harekete geçecektir. Fâtih 1455'te Ege Denizi'nde hâkimiyetini kurmak üzere Ege Denizi'ne bir donanma göndermişti.

Özellikle Venedik, Ege'deki kolonileri için kaygı içindedir. 1453-1454 yılında Venedik donanması (32 kadırga) Boğaz'ın açıklarında devriye gezmektedir. Venedik Agriboz adası için özellikle kaygı duymaktadır. İstanbul düştükten sonra Ağustos ayında Venedik amirali 17 Türk fustasını ele geçirmiştir. Venedik, bir Haçlı seferi örgütlemesi için Papa üzerinde de baskı yapmaktadır. Haçlı seferi için yapılan planda, hemen 50 kadırganın donatılması ve bunun için 240.000 düka toplanması teklif edildi. Venedik, fetihten sonra Ege'de savunma için Hıristiyan dünyasından yardım görmediğini Papa'ya anlattı; Agriboz adasını korumak için Ege'de 12 kadırgasını

20:21 49%

devamlı hazır tutuyordu, Yunanistan kıyılarında ve Ege'de Venedik kalelerini tahkim etmek için yeni önlemler alıyor ve yeni gemilerin inşasına karar veriliyordu. Fâtih'in Ege'de hâkim olduktan sonra İtalya'ya çıkartma yapması ihtimali öne sürülüyordu. Venedik aynı zamanda İstanbul'da en iyi şartlarla bir barış antlaşması yapmak için diplomatik girişimlerini sürdürüyordu. 1454 Temmuz'unda İstanbul'a Bartolomeo Marcello'yu balyoz olarak tayin etti. Venedik için özellikle Mora yarımadası önem taşıyordu. Burada Mora'nın güneyinde iki önemli kale, Koron (Coron) ve Modon Venedik'le Ege arasında ulaştırma yolu üzerinde hayatî bir önemdeydi. Bu sebeple Venedik, Sultan'ın müdahalesini önlemek için Mora'daki diğer güçler arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için çaba harcıyordu. Osmanlılara karşı yarımadayı savunmak için en önemli kalelerin Venedik'e terk edilmesini istedi. Özellikle Korint ve Patras'ı ele geçirmeye çalıştı. Agriboz'da savunmayı güçlendirmek için tedbirler alıyor, Mora'daki Paleologlar'dan iki despot arasındaki anlaşmazlıkları gidermeye çalışıyordu. Buna karşı Fâtih 1458-1460 seferlerinde Mora'yı tamamıyla kendi hükmü altına alacaktır.

Venedik, Mora'da Manya'daki dağlı halktan ücretli asker toplamaya çalıştı. Andrea Zeno adında bir Venedikliye ait Andros adasını doğrudan doğruya Venedik idaresine aldı. 1460'ta Fâtih'in ordusu Mora'ya girdiğinde Koron ve Modon'da savunma tedbirleri artırılır. Agriboz'u savunmak için olağanüstü önlemler gündeme geldi. Osmanlı askeri bu seferinde Modon önlerine kadar ilerlemiştir. Osmanlı donanmasının harekâtı yakından takip ediliyordu. Fakat 1461'de bu donanmanın Çanakkale'den çıkışını önlemek için saldırı planı reddedildi. Zira Sultan ordusuyla Mora'yı bırakıp çekilmiştir. Venedik gemileri Fâtih'in 1455 yazında gönderdiği donanmanın harekâtını yakından izlemiştir. 1456 kışında Ege'de hafif Osmanlı gemilerinin Venedik kolonilerine büyük zararlar verdiği haberi geldi. 1456 Kasım'ında Papalık Haçlı donanması Ege'ye hareket ettiği zaman Venedikliler, Agriboz'da bunları iyi karşıladı. Kuzey Ege'de Rumlar elindeki bazı adaların (İmroz ve Limni) Venedik'e bırakılması için görüşmelere girişiyorlardı. Bu maksatla Fâtih'in kendisine dahi tekliflerde bulundular.

Bu arada Fâtih'in doktoru Yahudi asıllı bir İtalyan olan Yakup (Paşa)'ya Fâtih'i izlemek üzere rüşvet teklif etmişlerdir. Fakat Fâtih Yakup'a, Paşa unvanı vererek

20:21 49%

yüksek mevkilere getirmiş ve komployu önlemiştir.

HAÇLILAR, OSMANLILAR VE FRANSA

1525 tarihinde Fransa kralı, İmparator Şarlken (V. Karl) tarafından tutsak edildiği zaman Fransa monarşisi daha önceki İtalyan devletlerinin politikasına başvurmuştur. I. François (Fransuva) Madrid'de esir bulunduğu sırada, annesi kraliçe Osmanlı padişahı Süleyman'a başvurmuş ve Süleyman'ı İmparator aleyhine harekete geçmeye teşvik etmiştir. Süleyman'ın buna karşılık gönderdiği mektup metni aşağıdadır:

> Ben ki Sultânü's-salâtîn ve burhânü'l havâkîn tâc-bahş-i husrevân-i rûy-i zemîn zıllulâh fi'l- ardayn, Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Karaman'ın ve Rûm'un ve vilâyet-i Zulkadriyyenin ve Diyarbekr'in ve Kürdistan'ın ve Azerbaycan'ın ve Şâm'ın ve Haleb'in ve Mısır'ın ve Medîne'nin ve Kudüs'ün ve külliyen diyâr-i Arab'ın ve Yemen'in ve dahi nice memleketlerin ki âbây-i kirâm ve ecdâd-i izâmım enârallâhu berâhinehum kuvvet-i kâhireleri ile feth eyledikleri ve cenâb-i celâlet-meâbım dahi tiğ-i ateş-bâr ve şemşîr-i zafer-nigârım ile feth eyledüğüm nice diyârın sultanı ve pâdişâhı Sultân Bayezid han oğlu Sultân Selim hân oğlu Sultân Süleymân Hân'ım.
>
> Sen ki França vilâyetinin kıralı Françeskosun.
>
> Dergâh-i selâtin-penâhıma yarar adamın Frankipan ile mektup gönderip ve bazı ağız haberi dahi ısmarlayıp memleketinize düşman müstevlî olup, el-ân habsde idüğünüzü i'lâm edüp halâsınız husûsunda bu cânibden inâyet ve medet istid'â eylemişsiz, her ne ki demiş iseniz benüm pâye-i serîr-i âlem-masîrime arz olunup 'alâ-sebîli't-tafsîl ilm-i şerifim muhît olub tamâm ma'lûm oldu. İmdi pâdişahlar sınmak ve habs olunmak 'aceb değildir, gönlünüzü hoş tutup azürde-hâtır olmayasız. Öyle olsa bizim âbây-i kirâm ve ecdâd-i izâmımız nevverallâhu merâkidehum daima def'-i düşman ve feth-i memâlik için seferden hâli olmayup biz dahi anların tarîkine sâlik olup her zamanda memleketler ve sa'b ve hasîn kaleler feth eyleyüp gece gündüz atımız eğerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmıştır. Hak subhâne ve ta'âlâ hayırlar müyesser eyleyüp meşiyyet ve iradeti neye mütea'llik olmuş ise husûle gele. Bâkî ahvâl ve ahbâr ne ise mezkûr âdeminizden istintâk olunub ma'lûmunuz ola, şöyle bilesiz.

20:21 49%

Roma İmparatorluğu'nun merkezi Konstantinopolis'i fethettiğinden beri, kadîm Roma İmparatorluğu'nu ihya etmek emelini besliyordu. Kendisi Kayser-i Rûm unvanını sultan ve hakan unvanlarına eklemişti. Balkanlar'da ve Ege Denizi'nde tam egemenliğini kurduktan sonra İtalya istilâsının zamanı geldiğine hükmetmiş ve 1480 yılında bir donanmasını Rodos üzerine sevk ederken öbür tarafta Avlonya'dan Gedik Ahmet Paşa kumandası altında bir kuvveti Otranto'ya çıkarmış ve Napoli krallığındaki bu kaleyi fethetmişti. Fakat ertesi bahar âni ölümü ve Osmanlı tahtı için ortaya çıkan iç kargaşalık dolayısıyla Gedik Ahmet Paşa İtalya'da ileri harekâtı durdurmak zorunda kaldı. Otranto kalesinde bıraktığı 500 kadar Osmanlı askeri Napoli kralının hizmetine girdi ve İtalya harplerinde çok yararlı bir rol oynadı. Bir köprübaşı olarak Otranto'nun Osmanlılar eline geçmesi, İtalya'da bir panik havası doğurmuş, Roma'da papa Fransa'ya kaçmak için hazırlıklara girişmiştir.

İtalya'nın istilası tasarısı yarım yüzyıl sonra büyük Süleyman tarafından yeniden gündeme getirilecektir. İtalya'yı istilâ etmek güç bir girişimdi. Çünkü, ilkin Venedik, Dalmaçya kıyılarında birtakım kaleleri berkitmek suretiyle karada bir savunma hattı meydana getirmiştir. İkinci savunma hattı, denizde güçlü Venedik donanması tarafından oluşturuluyordu. Üçüncü savunma hattı, İtalya kıyılarında boydan boya berkitilmiş kalelerdi. Süleyman 1538 yılında İtalya'yı istilâ etmek için büyük bir ordu ile harekete geçti; fakat, daha ilk savunma hattı üzerinde Korfu adası üzerinde güçlü bir dirençle karşılaştı ve bu girişimden vazgeçmek zorunda kaldı. Onun asıl hedefinin İtalya istilası olduğunu Batı kaynakları açıklamaktadır. Osmanlılar bu başarısızlığı örtmek için, seferin sadece Korfu adası olduğunu ileri süreceklerdir. 1538'e doğru İtalya'da durum şu şekildeydi:

Osmanlılar karşısında iki temel etken, Avrupa istilâsını güçleştirmekteydi. Birincisi, Avrupa'daki devletlerin Papa ve İmparator etrafında toplanarak büyük bir haçlı cephesi oluşturması. İkincisi, o zaman Osmanlı donanmasının denizaşırı istilâ hareketlerine girişecek kadar kuvvetli olmaması. Bu yüzden Osmanlılar, Süleyman'ın 1538 yılına kadar İtalya istilâsını geciktirmiştir. 1538 yılında Barbaros Hayreddîn'in kumandası altındaki Osmanlı donanması ilk kez denizde Preveze önlerinde bir İmparatorluk donanmasını yenilgiye uğratarak Akdeniz'de egemen duruma gelmiş bulunuyordu (bkz. aşağıda). İşte Süleyman'ın 1538'de İtalya'yı istilâ için kesin

20:21 49%

kararına bu durum neden olmuştur. İtalya istilasını İstanbul'daki Venedik balyozu Doça yazdığı mektupta şu sözlerle belirtmektedir: "Sultan Süleyman daima Roma'ya, Roma'ya! demekte ve İmparatorun Kayser unvanını taşımasından nefret etmektedir. Çünkü Sultan kendi kendine Kayser unvanını benimsemiştir." Bu sözler 1531'de söylenmiştir. Kaydedilmesi önemli olan şudur ki, o sırada Fransa, Süleyman ile ittifak hâlindeydi ve Korfu kalesinin kuşatılması sırasında bir Fransız donanma birliği Osmanlı donanmasına katılmış bulunuyordu. Fakat Avrupa'da bu tehdit o kadar büyük bir tepki uyandırmıştır ki, Fransız kralı ister istemez 1538 Temmuz ayında İmparatorla Aigues Mortes'ta barış imzalamış, hattâ, onunla beraber Osmanlılara karşı bir haçlı seferinde harekete geçeceğini vaat etmişti. İşte bundan iki ay sonra Sultan'ın Kaptan-ı Derya'sı Barbaros Hayreddîn, Preveze'de büyük bir haçlı donanmasına karşı zafer kazanıyordu (1538).

Bu gelişmeler açıkça gösteriyor ki, Osmanlı Devleti İtalya harpleri sırasında öteki Avrupa büyük devletleri gibi aktif, üstün bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Başka deyimle, İtalya'yı ele geçirerek Avrupa'da üstün bir duruma gelmek için yapılan mücadelede Osmanlı sultanı taraflardan birisi durumuna gelmiştir. Fransa ittifakının Avrupa politikasında ne kadar önemli olduğunu kavrayan Osmanlı sultanı, Fransa'yı yalnız askerî bakımdan değil, malî bakımdan da desteklemekteydi. 1533 tarihinde Sultan, Fransız kralına yüz bin altın göndererek İmparatora karşı İngiltere ve Alman prensleri ile bir koalisyon yapmasını istiyordu. İki yıl sonra Fransız kralı sultandan bir milyon altın dükalık bir yardım yapmasını istemiştir. Daha sonraları 1555'te Fransa kralı II. Henry sultanın Yahudi mültezimi Yusuf Nasi'den 150 bin altın borç sağlamıştır. Kralın % 12'den % 16'ya kadar yüksek faizle giriştiği istikraz faaliyetine Osmanlı ülkesinden birçok kimse para yatırmıştı. Görülüyor ki, Fransa, İmparatora karşı yüzyıllarca karşı duran bu güçlü monarşi, kendi varlığını Osmanlı desteğine borçlu olduğu inancındaydı. Daha 1532 yılında I. François Venedik elçisine şu itirafta bulunmuştur: "Şarlken'in muazzam imparatorluğu karşısında Avrupa'da devletler ancak Osmanlı gücü sayesinde varlıklarını güvenceye alabilmektedir." Özetle bu olaylar göstermektedir ki, Osmanlı İmparatorluğu bu tarihlerde Avrupa'da güçler dengesi politikasında egemen bir rol oynamaktadır. Bu suretle de Avrupa'da millî devletlerin yükselişinde önemli bir rol üstlenmektedir. Osmanlı'nın bu ilgisi tabiî kendisinin Avrupa'yı parçalanmış durumda tutmak ve toptan bir haçlı saldırısını

20:21 49%

önlemek maksadına hizmet etmek içindir. Osmanlı'nın Avrupa'da milli devletlerin yükselmesindeki rolü 16. yüzyıl boyunca süregelmiştir. Kudretli İspanyol kralı Habsburglardan II. Philip, İngiltere'yi istilâya hazırlanırken ve Hollanda'da patlak veren isyanı bastırmaya uğraşırken, bu milletler Osmanlı sultanına gönderdikleri elçiler yoluyla Osmanlı ordularını Habsburglara karşı harekete geçmeye teşvik ediyorlardı. Osmanlıların Akdeniz'de İmparator deniz kuvvetlerine ve İspanya'ya karşı tehditleri devam ederken kara tarafında Osmanlı orduları Habsburgları Avusturya'da tehdit etmektedirler. Özetle Habsburgların Avrupa'da üstünlük girişimleri karşısında, Osmanlılar, Avrupalı milletlerin direncinde onların yegâne desteği durumuna gelmiştir. Osmanlı'nın yükselen bu millî devletleri ekonomik bakımdan da desteklemesi, bu devletlerin ekonomik gelişmesinde kesin bir rol oynamıştır. O çağda Avrupa ekonomisinde Mısır'dan Karadeniz'e kadar olan ülkeler, yani Levant denilen bölge, dünya ticaretinde çok önemli bir yer tutuyordu. Hint denizi ülkelerinden Avrupa'ya uzanan ve Ümit Burnu'nun keşfinden sonra da Osmanlı girişimleri sayesinde yeniden canlanan Hindistan-Avrupa ticaret yolu, Osmanlı pazarlarını Avrupa'da yükselen ekonomiler için vazgeçilmez bir duruma getirmişti. Bu tarihte İngiltere Levant ticaretine büyük önem veriyordu ve bu maksatla *Levant Company* adı altında Londralı bankerler bir kumpanya kurmuşlardı. Osmanlı ülkesinde ticaret yapmak için sultanın özel bir imtiyaz bağışlaması gerekirdi. Ticaret için güvence, Batı'da kapitülasyon denilen ahdnâmeler yolu ile sağlanırdı. Ahdnâme, sultanın böyle bir güvenceyi tek taraflı olarak bağışlamasını temsil ediyordu. Kapitülasyon, yabancı tüccarın ülkede serbestçe ticaret yapmasını, canlarını ve mallarını güvence altına almasını garanti eden, yeminle berkitilmiş bir belgeydi.

Osmanlılar bu gibi ahdnâmeleri yalnız dost memleketlere verirlerdi. Ahdnâme ile daha çok siyasî bir maksat güdülüyordu. Kapitülasyon alan bir Avrupa devleti, düşman safına geçtiği anda ahdnâme hükümsüz hâle geliyordu. Böylece ahdnâme verilmesi bir Avrupa devleti ile siyasî dayanışma anlamına gelmektedir. Habsburglara karşı isyan ve mücadele hâlinde olan Hollandalıları da Osmanlılar aynı şekilde ekonomik gelişmelerinde 1579'dan beri destekliyorlardı ve nihâyet 1612'de İngiltere'ye verdikleri ahdnâme gibi bir kapitülasyonu Hollandalılara da bağışladılar. Kapitülasyon ancak 18. yüzyılda Osmanlı için zorunlu bir antlaşma niteliğini

20:21 49%

kazanacaktır. Daha önceki tarihlerde kapitülasyon bağışlanması o devletle bir çeşit siyasî dayanışma, hattâ ittifak anlamını taşımaktadır ve buna sultan tek taraflı olarak karar vermektedir. İngiltere ve Hollanda, bu ticaret müsaadeleri sayesinde Levant ticaretinde Venedik ve Fransa'yı geride bırakacak kertede bir gelişmeye sahip olmuşlardır. Bu iki devlet Hint Okyanusu'nda koloni girişimlerine başlamadan önce, büyük kumpanyalar yoluyla ilk büyük kapitalist girişimlerini bu ahdnâmeler sayesinde Levant'ta gerçekleştirmiş olacaklardır. Başka deyimle Osmanlı devleti, İngiltere ve Hollanda'nın Avrupa'da kapitalist ve merkantilist devletlerin ön safında yer almaları sürecinde kesin bir rol oynamış bulunmaktadır.

Hint Okyanusu-Akdeniz Levant ticareti, bir taraftan Basra körfezi, öbür taraftan Kızıldeniz yolu ile Portekiz ticareti ile rekabet hâlindeydi. 1560'larda Osmanlı ülkesine gelen Hint okyanusu malları, baharat, boyalar, kıymetli taşlar, değer bakımından Ümit Burnu-Lizbon yoluyla gelen mallara eşti. İstanbul, dünya baharat ticaretinde Lizbon ile rekabet hâlindeydi. Bu sebeple Avrupa'da baharat ticaretini tekelinde tutan Portekizli Yahudi Dona Gracia ve Don Joseph Nasi firması merkezini İstanbul'a nakletmiştir. Bunun başka bir nedeni de Yahudilerin o zaman Osmanlı ülkesinde tam bir güvenceye erişmiş olmalarıdır. Hâlbuki, 16. yüzyıl ortalarında papalık arazisinde Hıristiyanlıktan döndüğü iddiası ile Yahudiler meydanlarda yakılmaktaydı.

AVRUPA DEVLETLER DENGE SİSTEMİ VE OSMANLI

1494-1559 İtalya Harpleri, Avrupa tarihinde devletlerarası ilişkilerde yeni bir kavramı gündeme getirdi. Şimdi esas konu şuydu: İmparator Şarlken (V. Karl), tüm Avrupa'da üstünlüğünü kurmak, Ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi Avrupa'yı bir tek İmparatorluk egemenliği altında birleştirmek emelindeydi. Bu siyasî hedef için en çok başvurulan propaganda konusu, Türklere karşı bir Haçlı seferi başlatmaktı. Asıl maksat, İtalya'ya sahip olmak, böylece Avrupa'da egemen bir duruma geçmekti. Oysa, o dönemde Avrupa'da Fransa, İngiltere gibi millî devletler ortaya çıkmış olup, her devlet İmparator karşısında kendi bağımsızlığını savunmak azmindeydi. Fransa, İngiltere, Hollanda ve Alman prensleri, İmparatora karşı bağımsızlıklarını destekleyecek herhangi bir dış güçle ilişkiye girmekte sakınca görmüyorlardı. Başka bir deyişle, o zaman Avrupa politikasında bağımsız devletler arasında denge politikası, bir *devletler sistemi* ortaya çıkmıştı. Bu denge politikasını en yakından

20:21 49%

izleyen devletlerden biri İngiltere idi. İngiliz Kralı VIII. Henry, bu denge politikasını, kuvvetliye karşı zayıfın yanında yer alarak baskül siyaseti diye adlandırmaktaydı. İşte denge arayan Avrupa yanında, Doğu'da bir dünya gücü olarak yükselen Osmanlı Devleti, bu devletler sisteminin bir üyesi olarak yer alacaktır. İmparator karşısında kendini tehdit altında hisseden her devlet, doğudaki bu süper güce başvuracak ya da onu kullanma tehdidinde bulunacaktır. Böylece, Osmanlı devleti kendiliğinden Avrupa devletler sisteminin bir parçası hâline gelmiş bulunuyordu. 1525-1559 döneminde Şarlken'in ürkütücü İmparatorluğu karşısında Fransa, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak bu dengeyi sağlamaya çalışacaktır.

1537'de Osmanlı Devleti Venedik deniz devletiyle savaş hâlindeydi. Akdeniz'de mücadele büyük önem kazanmıştı. Tunus'un düşmesinden sonra Fransa ile diplomatik ilişkilere hız verilmiş ve Fransız elçisi Jean de La Forest, 1535 Şubat'ında İstanbul'a gelmişti. İttifak maddeleri arasında, Osmanlı donanmasının Fransız deniz kuvvetleriyle birlikte Şarlken elinde bulunan Sicilya, Sardunya, Napoli ve İspanya'ya saldırılar yapması ve Tunus'un geri alınması vardı. I. François, İtalya'yı istilâ ederek Lombardiya'ya girecek, Osmanlılar da Napoli'yi istilâ edeceklerdi. Böylece, Osmanlı Devleti İtalya Harplerinde aktif bir rol üstleniyor ve kendi payını belirliyordu. Fâtih'in 1480 Otranto fethinden (1480) beri, Osmanlılar güney İtalya istilâsını planlarında açık tutuyordu. 1537 Mayıs'ında Lütfi Paşa kumandasındaki 160 kadırgalık donanma demir alıp Akdeniz'e açıldı. Fransız ve Osmanlı donanmaları Adriyatik'te buluşacaklar ve padişahın ordusu Korfu adasına çıkarma yapacak, oradan Güney İtalya'yı istilâya gidecekti. Venedik senatosunda Süleyman'ın "Roma'ya Roma'ya!" diye hedef gösterdiği kaydediliyordu. 1538'de Süleyman'ın İtalya'yı istilâ etmek kararında olduğuna kuşku yoktur. Barbaros, bu harekât sırasında Güney İtalya'da Apulia'ya saldırmış ve Fransızlar Ekim ayında kuzey İtalya'da Savua'yı işgal etmişlerdi. Aynı tarihlerde Ege Denizi'ne gelen Fransız donanmasına İstanbul'dan para ve erzak gönderildi. Mukaddes Liga'ya karşı Osmanlı-Fransız ittifakı artık Haçlılar döneminin son bulmuş olduğunu gösteriyordu. Mukaddes Liga donanması Ege Denizi'ne varmak için Preveze önlerine kadar ilerledi ve işte orada Barbaros'un Andrea Doria'ya karşı büyük deniz zaferi gerçekleşti (27 Eylül 1538). 1538-1571 döneminde Akdeniz'de, kesinlikle Osmanlı üstünlüğünden söz edilebilir.

20:21 49%

AKDENİZ'DE OSMANLI-FRANSIZ İŞBİRLİĞİ

Osmanlı, Venedik'le nihâyet barış yapmış (Ekim 1540) ve bu devleti Fransız-Osmanlı ittifakına davet etmişti. Süleyman, karada Şarlken'in kuvvetlerine karşı yeni bir sefere çıkarken (1541), Barbaros denizde Fransız donanmasıyla işbirliği yapmaktaydı. Andrea Doria kumandasında İmparatorun güçlü donanması karşısında Fransız donanması, ancak Barbaros'un işbirliğiyle dayanabilmekteydi.

Kayda değer ki, Hıristiyan Avrupa karşısında İmparator ve François karşı karşıya bir propaganda savaşı yapmaktaydılar. Şarlken Fransa'yı, Hıristiyanlığın büyük düşmanı ile ittifak etmek ve Hıristiyanlığa ihanet etmek ile suçluyor, bu maksatla Fransızca risaleler bastırıp dağıtıyordu. Fransız kralı ittifakı yalanlıyor, Osmanlı divanı ile gizli görüşmeler daima şifahî olarak yürütülüyordu. François ile Şarlken arasında bu propaganda savaşı asıl Almanya'daki Cermen prenslerini hedef alıyordu. Şarlken, Osmanlı'ya karşı bu prenslerin askerî yardımını sağlamak için büyük çaba gösteriyor, François ise Süleyman'ı teşvik eder hareketlerden kaçındığını ilân ediyordu. François Nürnberg'de toplanan Alman prenslerine gönderdiği bir mektupta (9 Ocak 1543), (Charrière, I, 558-59), "La république chrestienne" dediği Batı Hıristiyan dünyasının birliğini vurguluyor, kendisinin Türk tehlikesine karşı 30 bin kişilik bir ordu ile katılmayı vaat ettiğini hatırlatıyordu. Osmanlı sultanı ile "ittifak veya işbirliği" (*alliance or socciété*) değil, ancak geçici ateşkes yaptığını beyan ediyordu. Şarlken ise, Kral'ın saldırıları yüzünden Türklere karşı savaşı sürdüremediğini ve onun Sultanı kışkırttığını söylüyordu. Kral, bunları reddederek Şarlken'in şöhret düşkünlüğü ve ihtirası yüzünden Türkleri saldırıları ile tahrik ettiğini ileri sürüyor ve sonunda François, Cermen prenslerine vaatte bulunarak *Trés Chrétien* unvanının gerektirdiği gibi Türklere karşı Almanya ile beraber olacağına söz veriyordu. Gerçekten kral, Şarlken ile aralıkla yaptığı barış antlaşmalarında Haçlı seferlerine katılmayı vaat ediyordu. Tüm propagandalara rağmen asıl mücadelenin Avrupa'da üstünlük mücadelesi olduğunda kuşku yoktu.

BARBAROS HAYREDDÎN PAŞA TOULON'DA (1543)

1543 baharında Sultan Süleyman, tekrar Macaristan üzerine yürümek üzere İstanbul'dan hareket ettiği zaman Barbaros kumandası altında Osmanlı donanması

20:21 49%

denize açılacak, İtalya savaşları ve Osmanlı-Fransız ittifakının, çok ilginç yeni bir aşaması başlayacaktı.

Süleyman, François'nın ikiyüzlü politikasını biliyordu ve mektuplarında kralı bu iki taraflı oyundan caydırmaya çalışıyor, fakat sonunda anlayışlı davranarak fazla sıkıştırmaktan kaçınıyor, her şeye rağmen Hıristiyan dünyasını parçalanmış bir hâlde tutan bu değerli ittifakı bozmak istemiyordu. Barbaros donanması ile o yaz İtalya sahillerine vardı, Roma'da Papa korku içinde François'dan aracılığını istedi. Bunun üzerine Hayreddîn donanma için gerekli erzakı para ile aldı, Papalık topraklarına saldırmaktan kaçındı. Anlaşmaya göre, Barbaros Fransız sularına girdiği andan itibaren donanma için gerekli erzak Fransızlar tarafından karşılanacaktı. Donanma, 20 Temmuz 1543'te Marsilya limanına ulaştı. Osmanlı donanması, 110 kadırga, 40 Fusta (küçük kadırga), 3 büyük yelkenli köke'den oluşmaktaydı. Barbaros, şehri top ateşi ile selâmladı. Kapudân-i Deryâ, Marsilya'da görkemli bir merasimle karşılandı. Onun şehre geleceğini duyan halk uzak yerlerden koşup gelmiş, bu efsane korsanı yakından görmek için sabırsızlanıyordu. Şehir büyüklerinin verdiği ziyafette Barbaros taht gibi bir koltukta Fransızların merak dolu gözleri önünde azametle oturuyordu.

François, kuzeyde Flandre'da Şarlken'e karşı savaşırken, Osmanlı donanmasının Fransız donanmasıyla birlikte gidip Nice şehrini zapt etmelerini istedi. Doria, onları 140 gemisi ile bekliyordu. Şarlken, Cenova'daydı. Bu arada Nice üzerine giden 4 Fransız kadırgası düşman eline düştü. Barbaros ertesi yıl harekâta devam için kışı Fransa'da geçirmenin zorunlu olduğunu Sultana bildirdi. İstanbul ile Paris arasında elçiler gidip geldi, yapılan görüşmeler sonunda Osmanlı donanmasının Toulon liman şehrinde kışlamasına karar verildi. François, aynı zamanda Osmanlı donanmasının erzak ihtiyacının ve tayfaya maaşlarının Fransa tarafından karşılanacağına söz vermişti. Sultan, bu donanmanın yapımı için 1.200.000 altın düka harcamıştı (bu dönemde Osmanlı Devleti'nin tüm bütçesi 9 milyon düka idi). Fransız deniz tarihçisi La Roncière'in itiraf ettiği gibi Barbaros, Toulon limanına vardığı zaman hazırlıklar noksandı. Şehrin tüm halkı Osmanlıların yerleşmesi için boşaltılmıştı. İstanbul'dan kış koşulları altında erzak vs. gelmesi imkânsızdı. Sayısı 30.000'i bulan Osmanlı donanma efradının beslenme ve maaş sorunu Fransız makamları ile tatsız tartışmalara neden olacaktır. Fransız makamları Türklerin gereksiz yere para sızdırmak çabasında

20:21 49%

olduklarını ileri süreceklerdir. Bazı Fransız kaynakları kuşatma sırasında Osmanlıların yağma yaptıklarını söyleseler de, başka Fransız kaynakları Türkler arasındaki itaat ve disiplini övmüştür.

Nice şehri o zaman Savua dukasına ait olup Şarlken'in himâyesi altındaydı. Osmanlı-Fransız birleşik donanması şehri bombardıman ateşine tuttu. Donanmada hazır bulunan Fransız elçisi Polin binaların yıkılmaması için Hayreddîn'den güvence istedi. Barbaros buna dikkat etti. Sıkışık durumda savunucular, bir ara, Polin'e Osmanlı askeri çekilirse, teslim olacaklarını bildirdiler. Osmanlılar çekildi fakat Fransızlar tekrar savaşa başladılar. Barbaros, Fransızların güvenilir olmadığından ve gevşekliğinden hiddet içindeydi. Fırtına yüzünden donanmasını alıp yakındaki bir adaya çekildi. Bu arada Eylül ayında Doria donanma ile Nice'nin yardımına koştu ise de, Barbaros'un karşısında çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı donanması harekât sahasından çekilmeden Nice etrafındaki birçok kalenin itaatini sağlayarak Fransızlara teslim etmiştir. Harekâttan sonra Barbaros donanma ile kışlamak üzere Toulon'a vardı (9 Ekim 1543). Şehir 8 Eylül'de boşaltılmış bulunuyordu. Her şeyin değeri tespit edilmiş ve şehir meclisi Türkleri beslemek için sadece 20.000 altun tahsisat ayırmıştı. İstanbul ile Barbaros arasındaki yazışmalarda, Sultan'ın donanmanın güvenliği için kaygı içinde olduğu anlaşılmaktadır. Kış yaklaşmakta olduğundan donanmanın dönmesi imkânsız gibiydi. Uzun yolculukta tayfanın beslenmesi en güç işlerden biriydi.

Genelde Osmanlı donanmasına sadece altı aylık sefer için lojistik ihtiyaçlar sağlanırdı. Bu yüzden Sultan, kral ile yapılan görüşmelerde Toulon'da erzak ve maaşların Fransa tarafından sağlanmasının bir antlaşma ile güvence altına alındığına inanıyordu.

Sultan Macaristan seferinden 14 Kasım 1543'te İstanbul'a dönmüş ve Barbaros'tan durum hakkında haber almıştı. Süleyman, François'ya erzak ve maaşlar konusundaki antlaşmayı hatırlattı ve Macaristan'daki zaferleri hakkında bilgi verdi. Bu Macaristan seferinde Süleyman, birçok kaleyi, bu arada Şikloş, Estergon, İstolni-Belgrad ve Tata kalelerini zaptederek, orta Macaristan fütuhatını tamamlamış bulunuyordu.

Osmanlı denizcileri Toulon şehrinde ve çevredeki evlere yerleştirildiler. Kral yöre

20:21 49%

halkına on yıl vergi bağışıklığı vermiş bulunuyordu. Bununla beraber bu 30.000 kişiye erzak bulmak için büyük güçlüklerle karşılaştı. Barbaros, yerel Fransız tüccarından borç almak zorunda kaldı. Osmanlı donanması, Nice'i alamadıysa da, o zamanki Fransız elçisinin raporlarına göre, Osmanlı işbirliği sayesinde Güney Fransa bir saldırıdan korunmuş bulunuyordu. 1544 baharında harekât yeniden başladı. Barbaros, İspanya kıyılarına 22 gemilik bir donanma göndererek saldırdı ve kendisi donanmanın büyük kısmı ile Sardinya ve Korsika adaları üzerine yürüdü.

1544 harekât planı, Korsika'nın zaptı, Sardunya'ya saldırı ve İmparator kuvvetlerinin Tunus'tan atılması noktalarını içeriyordu. Osmanlı amirali, Fransızların düşmanla anlaşmasından ciddi olarak kuşkulanmaktaydı. Erzak ve maaş sağlanmadığından, İtalya sahillerine yaptığı akınlarda ahaliyi esir edip arkasından fidye ile satma yoluna başvurdu. Bütün bu anlaşmazlıklara rağmen Süleyman, ittifaktan çekilmeyi düşünmüyordu. Barbaros, Fransızların ricası üzerine Papalığa ait topraklara saldırmaktan kaçındı. O zaman Fransız elçisi Maurand'ın yazdığına göre, Akdeniz kıyılarında Barbaros'un saldığı korku o derecedeydi ki, donanmanın sadece görünmesi üzerine kaleler teslim oluyor ve Osmanlı denizcisi bu kaleleri Fransızlara devrediyordu. Şarlken'e bağlı olan Napoli krallığındaki kalelere saldırılar yapıldı, binlerce esir alındı, şehirler yakıldı. Sonunda Ağustos ayında Kapudân-i Deryâ, Fransız elçisi Polin yanında olduğu hâlde İstanbul'a ulaştı. Süleyman, Eylül'de François'nın bir kez daha Şarlken ile barış yaptığını öğrendi. Fransız kralı tekrar tekrar müttefikine ihanet etmiş ve düşmanla birleşme vaadinde bulunmuştu. Bununla beraber François, Sultan ile ittifakını devam ettirmeye büyük önem veriyordu. Kral, Şarlken ile Osmanlılar arasında barış için aracılık önerisinde bulundu. O zaman böyle bir barış sultanın da işine geliyordu. Bu tarihte Osmanlı Divanı, İran Safavîleri ile bir savaşı gerekli görmekteydi. Osmanlıların temel stratejisi, doğuda ve batıda aynı zamanda savaşmaktan kaçınmayı gerektirir. 1545'te Şarlken'in Viyana'daki kardeşi Arşidük Ferdinand ile 18 aylık bir mütareke imzalandı (10 Kasım 1545). Görüşmeler iki yıl daha sürdü ve sonunda Sultan Şarlken ve Ferdinand ile beş yıllık bir barış antlaşması imzaladı (19 Haziran 1547). Arşidük Ferdinand bazı yerler için yılda 30 bin altın ödemeyi kabul etti. François, Papa ve Venedik bu mütarekeye dahil oluyorlardı. Kral barışın devam etmeyeceği düşüncesindeydi. Şarlken'e karşı savaşlarında iflas durumuna gelen François, bu arada Osmanlı Devleti'nden 300.000 altın borç istedi.

20:21 49%

Ünlü Fransız tarihçilerinden Jules Michelet, *Fransa Tarihi* adlı ünlü kitabında, Barbaros'un Fransız donanması ile işbirliğinden söz ederken aynen şunları yazıyor: "Katolik Fransa... korsanların, esir tacirlerinin bayrağını, İslâm'ın sancağını izlemiştir. Genç Duc d'Enghien, Barbaros ile ittifak hâlinde Nice şehrini kuşatmış ise de bir sonuç alınamamıştır. Cezayirliler (Barbaros'un Türklerini kastediyor) yağma ve insan avcılığı ile bunun karşılığını koparmışlardır. Toulon'da ve hattâ Provence'de yerleşen Türkler sadece yerli kızları ve kadırgaları için kürek esirleri toplamışlardır. Ertesi yıl yine büyük bir tahrip harekâtında Tuscany'de 6000, Napoli Krallığı'nda 8000 kişiyi esir almışlar, bu arada da özellikle Sultanın haremi için İtalya manastırlarından 200 bakire kızı toplayıp götürmüşlerdir". 19. yüzyıl Fransız tarihlerini gözden geçirdiğimiz zaman genellikle daha çok V. Karl'ı destekleyen ifadeler buluruz. Onlar Sultan'la ittifakı kötülemişlerdir. Oysa, 16. yüzyıldaki Fransızlar bu ittifakı hiç de böyle yorumlamıyorlardı.

1542'de Venedik'e elçi olarak gönderilen Jean de Montluc'ün orada yaptığı konuşmada ileri sürdüğü noktalar dikkate değer. Montluc'e göre Hıristiyanlığın başına gelen bütün tahribat ve musibetlerden İmparator sorumludur. O, bizzat İmparator ile kardeşi Ferdinand'ın İstanbul'a elçiler göndererek Süleyman ile gizli görüşmeler yaptıklarını ve Habsburgların "Büyük Türk"'e yıllık haraç ödediğini hatırlatmıştır. Montluc, "verilen 30 bin altın Hıristiyanlığa karşı bir destek olmuyor mu?" sorusunu soruyor ve Sultan ile ittifakın siyasî anlamda zorunlu bir hareket olduğu üzerinde duruyordu. Fransa elçisi bir tarihî olayı da anımsatıyordu. Milano dukası Ludovico Sforza vaktiyle İtalya'daki rakiplerine karşı Sultan II. Bayezid'in kuvvetlerini kullanmıştı. Keza o dönemde İmparator Maxmillian'ın Türkleri Fransa'ya karşı kışkırtmış olduğunu da buna ekliyordu. İmparator, askerinin 1544'te Venediklilere karşı yaptığı zulümleri hatırlatarak şunları söylüyor: "Bizim dinimize yabancı askerlerden (Türklerden) oluşmuş bu büyük ve güçlü ordu, efendimiz Fransa kralına yardım için gönderilmiştir. Herhangi bir kimseyi incittiklerine dair şikâyet olmamıştır. Nazik davranmışlardır. Geçimleri için aldıkları her şeyi, karşılığında para vererek almışlardır." Fransız elçisi o tarihte Avrupa'da yepyeni bir kavramın, devletler arasında denge kavramının egemen olduğunu konuşmasında açıkça ifade etmiştir. Ona göre, İmparatorun adamları, efendilerinin Fransa'ya karşı saldırısını haklı

20:21 49%

göstermek için Fransa kralının Sultan ile ittifakını bahane etmektedirler. İmparator, Hıristiyanlık davasını yaparken, öbür taraftan Papaya karşı bir heretik ve âsi olan İngiliz kralı VIII. Henry ile ittifak etmekten çekinmemiştir. Keza İmparator, Protestan Alman prensleri ile birlikte hareket etmekte bir sakınca görmemiştir. Polin'in söylediği bütün bu durumlar, Avrupa diplomasisinde o zaman nasıl yeni bir durumun ve kavramın, siyasî denge politikasının egemen olduğunu göstermek bakımından ilginçtir; Müslüman Sultanı ile ittifakın çağdaşları tarafından bir denge politikası icabı gibi yorumlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı Divanı da bunu böyle anlamaktadır. İslâm ve Hıristiyanlık bir propaganda, bahane gibi kullanılmaktadır. *Süleymannâme*'de bu ittifak hakkında Osmanlı görüşü ise çok ilginçtir. Bu kaynağa göre, "İmparator, Kayserlik, yani tüm Avrupa'nın başı olmak iddiasıyla Fransa'yı Müslümanlara karşı ittifaka zorlamış, bu nedenle İslâm'ın sultanı Süleyman'ın Fransız kralı ile ittifakı bir zorunluluk hâlini almıştır", demektedir. Eğer Fransa bu ittifaktan cayarsa, bütün Hıristiyan dünyasının Osmanlılara karşı tek bir cephe hâlinde birleşmesi kaçınılmaz olur. O zaman Osmanlı tarihçisinin görüşü, Osmanlıların da Avrupa'da bir güçler dengesi politikasını izlemek zorunda bulunduklarını açıkça ifade etmekte; Osmanlıların, Hıristiyan bir devletle ittifakını, onları askerî yardımla desteklemeyi bir *realpolitik* gereği gibi gördüklerini göstermektedir.

Fransız sarayı o zaman Osmanlı sultanını, "dünyadaki en büyük hükümdar" olarak görmektedir (Pierre de Bourdeille, *Qeuvres complétes*, ed. L. Lalanne, vol. XI. 179. İsom-Verhaaren'in doktora tezindeki notu), Kral François, Venedik elçisine Avrupa devletlerinin bağımsızlığını güvence altına alan tek gücün Osmanlı Padişahı olduğunu itiraf etmiştir. 1559'da İtalya Harpleri'ne son veren Cateau-Cambrésis barış antlaşmasına kadar Fransız Kralı II. Henri (1547-1559), Osmanlılar ile ittifak siyasetinin temel taşı saymış, askerî destekle beraber, Türkiye'den önemli miktarda malî destek almıştır. Habsburg üstünlüğüne karşı Osmanlı ittifakı, Fransa'nın vazgeçilmez geleneksel bir siyaseti olmaya devam edecektir. Tabiî, bu ittifaktan Osmanlılar da büyük yarar sağlamaktaydı. Çağdaş Osmanlı tarihçisi Sinan Çavuş'un belirttiği gibi, Avrupa Hıristiyanlığının parçalanmış durumda kalması, Papa ve İmparatorun tasarladıkları bir Haçlı saldırısının önlenmesi, Osmanlıların Avrupa politikasının temel prensibiydi.

20:21 49%

HAYREDDÎN'İN 1543-1544 SEFERİ HAKKINDA *SÜLEYMANNÂME*

Muhteşem Süleyman dönemi seferlerini anlatan minyatürler ile süslenmiş *Süleymannâme* adlı kitap, ittifak hakkında o zamanki Osmanlı görüşü ve Hayreddîn Paşa'nın Fransa seferi hakkında oldukça ayrıntılı bilgi vermektedir. O, Fransız kralından gelen elçi dolayısıyla verdiği haberde, Fransız kralını şöyle tasvir etmektedir (bugünkü dile çeviriyoruz):

> Kâfir sultanlarının muazzamlarından, küfür diyârının çok eski hükümdarlarının başta gelenlerinden, taht sahibi hüsrev ve memleket sahibi haşmetli kral, sınırsız hazineler ile tanınmış França memleketine Nuşîn-Revan tahtıyle başabaş olan Françesko, Sultanın dünya gücünü temsil eden yüce kapısına elçisi ile arzıhal gönderip....

Bu girişten sonra yazar kralın mektubunu şöyle özetlemiştir:

> Ey yedi iklimin pâdişâhı, dünyanın sığınağı yiğitlik membaı, ey şahım! Benim hâlimden haberdar ol ve bu gönlü yaralıya lütuf merhametini gönder. Senin gibi bir dünya hükümdarı yok. Başka hükümdarlar senin kapında ancak kapıcı olabilirler. Sen şaha ben bütün gönlümle itaat eyledim. Senin kulların dostum, düşmanların da düşmanım. Ben kendi hâlimce França ülkesine Şâh bulunuyorum. Puta tapan Hıristiyanların sığınağıyım. Siz Cihan Şahı'na durumumu anlatmak gerekirse, şunu beyan ederim ki, benim neslim Nûşîn-Revân'a çıkar. Bizim aramızdan bir kötü talihli adam (Şarlken), aslı cuhut ve mel'ûn birisi Çasar oldum deyü ortada dava kılıp, bu hile ile yüksek pâyelere yol bulundu, ey şah! ben de bu hâli görünce yanıma nice asker, kul topladım ki, varıp onunla savaşayım. Onu, o kötü adamı ortadan kaldırayım. O, Çasarlık havasıyla bu tarafta dünyayı kargaşaya verdi ve Ungurus vilâyeti tarafında Alaman vilâyetinin kaim-makamı olan kardeşi Ferendoş (Ferdinand), oradaki âdemoğullarının ıstırap çekmelerine sebep olup, kendilerinin vücutlarını bu dünya yüzünden kılıçla ortadan kaldırmak gerekir, bu vâcib olmuştur. Siz cihan padişahının kapısından şu beklenir ki, Avrupa'da kötü hükümdarları saldırıları ile bertaraf eden Hayreddîn Paşa, donanma gemileri ile bu tarafa gelip yardım eder ve Ungurus tarafında da padişah hazretleri savaşa girerse, düşmanın fesadı, kılıç ile ortadan kaldırılmış olur ve

20:21 49%

dünya yeniden eski parlaklığına kavuşur. Bunda şüphe yoktur.

diye kral mektubunda durumu arz etmiş ve yardım için yalvarmış. İlkin Fransa kralının isteği ve sonuçları dikkatle gözden geçirilmiş, fakat cevap verilmesi ertelenmiştir. Ondan sonra gelen ikinci bir elçi devlet büyüklerine varıp kral adına şöyle arzda bulunmuş: "Benim dileğimi ve hâlimi Sultan'a bildiriniz, çünkü beklemeye mecâlim yoktur. Şâh-ı cihâna günlerce yüzüm sürüp bir cevap bekledim. Kendi kralımdan bir rica mektubu getirdim ve padişaha ilettim. Bunun cevabı bana verilmedi. Biz kendisinden doğru bir cevap beklemekteyiz". Bunun üzerine elçinin sözleri padişah hazretlerine arz olundu. Padişah nihâyet cihâd ve gazâya karar verdi ve Hıristiyan denizcilerine dehşet salan kahraman savaşçı Hayreddîn Paşa İstanbul'a davet edildi. Hayreddîn Paşa fermanı alınca derhal Edirne'de bulunan padişahın huzuruna geldi ve konuşmalar sonunda Hayreddîn Paşa'ya 100 pare gemi ile França padişahının yardımına gitmesi kararlaştırıldı. Hayreddîn Paşa, "emir padişahımındır, canımız yoluna fedadır, buradan França krallığına 3000 mil mesafe vardır, yardımınızla o diyara giderim. İspanya ile savaşır onun ülkesini elinden alırım" dedi. Agriboz, İçil, Kastamoni, Ankara sancaklarının timarlı ordusu ile birlikte 2000 tüfenkli yeniçeri Zağarcıbaşı Ahmed kumandası altında gemilerle sefere emr olundular. Elçi, donanma ile hareket etmek üzere Edirne'den İstanbul'a gönderildi. Sultan Süleyman, elini öpüp yere baş koyan Hayreddîn Paşa'ya şöyle hitap etti: "Ey denizcilerin önderi, deniz ilminin ve tekniğinin bilgisine sahip Kapudan, sana bu deniz seferinde tam yetki veriyorum, sen de bütün gereken şeyleri gör, her durumda adamlarınla meşveret et, o diyarı fethet." Hayreddîn Paşa sultanın bu sözlerinden sonra, padişaha dua edip, hareket etti ve Sultan, Edirne'de Macaristan seferi için hazırlıklar yapmaya başladı. Hayreddîn Paşa, 950 Muharrem'inin 12'sinde (17 Nisan 1543) donanma ile denize açıldı" *Süleymannâme*'de burada Toulon şehri ve donanma ile şehri gösteren bir minyatür konmuş bulunuyor. Bu minyatürde Toulon limanında üstlenmiş kadırgalarla, yüksek bordalı üç büyük yelken gemisi tasvir edilmiştir. *Süleymannâme*'de Fransız amiralinin Toulon'a gelip Hayreddîn'i Marsilya'ya davet ettiği kaydedilmektedir. Hayreddîn donanma ile Marsilya'ya varmış, Fransız donanması Hayreddîn'i karşılamış, Hayreddîn Paşa top ateşiyle şehri selâmlamış, Marsilyalılar Kapudan-i Derya'yı karşılayıp türlü şenlikler ve şâdilikler yapmıştır (Burada Marsilya şehrinin bir minyatürü konmuştur). Marsilya şehrinin ileri gelenleri

paşaya ziyafet çektiler.

Ne denlü var ise ta'zim-u iclâl
İdüp kılmadılar bir kılca ihmâl

Marsilya şehri, Osmanlılar üzerinde çok güzel bir şehir izlenimi vermiş görünüyor. Marsilya'da Fransızlarla Nice kalesi üzerine sefer yapılmasına karar verildi. Bu kale alınırsa İspanya'nın telâşa düşeceği belirtildi. *Süleymannâme*'ye göre, Fransız askeriyle beraber kaleye saldıran Osmanlı askeri dış hisarı ele geçirdi ve iç hisardaki düşmanı kuşattı. Nice'e karşı harekât yukarıda anlatıldı. Şehir alınamadı ve Osmanlı donanması kışlamak üzere Toulon'a geri döndü. *Süleymannâme* yazarı, Hayreddîn Paşa'nın Fransa sularındaki harekâtı üzerinde bu bilgileri verdikten sonra, padişahın Macaristan'daki seferlerini anlatmaktadır. Süleyman, Macaristan'daki başarılı harekâtı, François'ya bildirmek için bir haberci gönderdi. Özellikle, Macar krallarının taç giydikleri İstolni-Belgrad'ın fethedildiğini bildirdi. *Süleymannâme*, Osmanlılar yanında Fransa'nın 1525'teki imajına göre çok daha önemli bir hâle geldiğini göstermektedir. Kral için Osmanlı terminolojisinde İmparator anlamının karşılığında *pâdişâh* unvanı kullanılmaya başlanmıştır.

KAYNAKÇA

Ahrweiler H., *Byzance et la mer*, Paris: 1966.

Argenti, P., *The Occupation of Chios*, I-III, Cambridge: 1918.

Brummet, P., *Ottoman Sea Power and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, Albany: 1994

Cox, E.L., *The Green Count of Savoy: Amadeus VI*, Princeton: 1967.

Delaville Le Roux, *La France en Orient au XIVe siècle*, c. I-II, Paris: 1886.

Le Febvre, M.M. "Actes Ottomans concernant Gallipoli, La mer Egée et la Grèce au XVI e siècle", *Südost Forschungen*, 17 (1983).

İnalcık, H., "Mehmed II", *İslam Ansiklopedisi*, (MEB), VII, 506-535.

İnalcık, H., "İmtiyâzât", Encylopaedia of Islam, 2. Baskı, III, 1179-1189.

20:21 49%

Anadolu Selçuklu Devleti tam bir İslâm saltanatı haline geldikten sonra başlıca üç bölge *Uc* oldu, ve buralara gâzîler gelip yerleşti: 1. Güneyde Kilikya (Çukurova)'da Küçük Ermenistan ve Kıbrıs Krallığına karşı bir emaret-i melik al-sevahil (merkezleri Alaiye ve Antalya, 2. Kuzeyde Trabzon Rum imparatorluğu hududunda ve Karadeniz kıyılarında kuzey ucu; bu uc doğu (merkezleri Simere, Samsun ve Bafra) ve batı (merkezleri, Kastamonu ve Sinop) olarak iki kısma ayrılabilir, 3. Kastamonu bölgesinden güneyde Makri körfezine kadar uzanan Bizans'a karşı batı ucu (başlıca merkezleri Kastamonu, Karahisar-i Devle, Kütahya, Denizli).

Selçuklu devletinin, her bir uc bölgesine, *emîr-i vilâyet-i uc* adı altında bir genel vali ve kumandan tayin ettiği anlaşılmaktadır, "merkezî otoriteyi temsil eden bu büyük emirler, genellikle bu makamı irsî bir şekilde ellerinde tutarlardı. Bunlardan Bizans'a karşı hudut vilayeti emirliği, içlerinde en mühimi olarak görünmektedir. Uc'ların temel kuvvetlerini kendi irsî beyleri kumandası altında bulunan Türkmen aşiretleri (Selçuklu kaynaklarında etrâk-i uc) teşkil etmekte idi. Uclar, Selçuklu devletinin zorla batıya sürdüğü göçebelerle, Moğol istilâsından ve baskısından kaçan unsurların toplandığı ve yeni bir hayat alanı aradığı bu serhad bölgesiydi. Orta Anadolu yaylası ile kıyı ovaları arasında, yaylacılığa elverişli olan bu dağlık mıntıkada, nüfusun büyük kısmını yarı göçebe Türkmenler teşkil etmekte idi. Genellikle uc halkını, Moğol-Selçuk merkezî devleti menfaatlerini temsil eden Selçuklu vakayinameleri (İbn Bibi, Aksarayi ve anonim Selçukname), her fırsatta ayaklanmaya hazır, yağmacı âsiler şeklinde tasvir ederler. Bununla beraber, Selçuklu-Bizans ucunda Ladik (Denizli), Kütahya, Karahisar, Eskişehir, Kastamonu gibi şehirlerde Selçuklu medeniyetinin yüksek hayat şekilleri yerleşmiş bulunuyordu. Bu merkezler, kurulan uc beyliklerinin geleceği üzerinde kesin bir rol oynayacaktır.

Batı uc Türkmenlerinin Anadolu'da büyük siyasî olayların gidişinde başlıca bir faktör haline gelmeleri, Moğolların desteklediği Rukn al-Din Kılıç Arslan ile batı vilâyetlerine ve uclara dayanmak isteyen Izz al-Din Keykavus (1246-1261) arasındaki mücadele sırasında görüldü. II. Keykavus nihâyet Bizans'a sığınmak zorunda kaldı (1261). Mu'in al-Din Pervâne, Moğol ve Selçuklu kuvvetleri ile uca gelip Türkmenleri yatıştırdı. Bununla beraber yarı göçebe Türkmenlerden oldukça kalabalık bir grubun Bizans'ta Keykavus yanına kaçtıklarını ve sonra Dobruca'ya yerleştirildiklerini

20:21 49%

biliyoruz. Gene aynı tarihlerde belki Keykavus'un adamlarından olup güney sahil ucundan hareket eden eski bir sahil beyi (emiru's-sevahil) Menteşe Bey, Bizans topraklarına karşı gazâ harekâtına girişti ve deniz yolundan gelerek ilkin Karya limanlarında tutundu (1261-69). Sonra görünüşe nazaran, Denizli dağlarında yaylaları alıp kışlak için sahillere inen kalabalık Türkmen göçebeleri ile (Abu'l-Fida'nın naklettiğine göre 200 bin çadır) işbirliği yaptı, onları teşkilatlandırdı ve bütün Karya'ya hâkim oldu. Oradan, 1278'e doğru Büyük Menderes vadisinde Prienne, Milet, Magedon'u ve 1282'de Tralles (Aydın) ve Nyssa'yi aldı. Onun fütuhatını damadı Sasa Bey sürdürdü. Artık o tarihlerde Batı Anadolu'da Türklerin yayılışı genel bir ilerleyiş hâlini almıştı.

Batı uclarında en ileri safta, Kütahya-Sandıklı taraflarında Alişir Oğullarına tâbi yarı göçebe Germiyan Türkleri (Etrâk-i Germiyan) oturmakta idiler. Eski bir aileden gelen Kerîmüddin Alişir, İzzeddin Keykavus'u destekleyenler ve o Bizans'a kaçtıktan sonra Moğollar tarafından idam edilenler arasında idi. Germiyan beyliğinin gerçek kurucusu sayılan Yakub Bey (ölümü herhalde 1320'den sonra) zamanında Alişir Oğulları kuvvet ve enerjilerini Bizans toprakları üzerine çevirdiler. Onların en mühim fetihleri, Kula fethidir. Onun Menderes ve Gediz (Hermon) vadisine gönderdiği kumandanları (sübaşı) Aydın oğlu Mehmet Bey Aydın Oğulları Beyliğini, daha kuzeyde Mysia'da Kalem Bey Karasi (Achyreus) beyliğini kuracaklardır. Böylece Selçuklu uc vilâyeti *dışında* yeni fütuhat yapılmakta ve bunlar üzerinde yeni tipte beylikler ortaya çıkmakta idi. İşte Osmanlı Beyliği de bu tip beyliklerden biri olarak kuruldu. Hukuken bu beylikler, ucun bir parçası olarak uc emirlerine, Selçuklu sultanlarına ve Tebriz Mogol hanlarına tâbi sayılmakta idiler. Fakat Bizans topraklarından fethettikleri topraklarda bu gâzî beyler, kendilerini bağımsız görmekte idiler. Böylece, gâzî Türkmen beylerinin uclarda bağımsız devletler kurmaları, ve onlardan birinin Osmanlı'nın sonra bu fütuhat bölgesinden dönerek eski Anadolu Selçuklu sahasına hâkim olması, XIII-XIV. asır Yakın-Doğu tarihinin en mühim gelişmelerinden biridir.

Sakarya ırmağı üzerinde Bizans sınırlarından Kastamonu'ya kadar uzayan uc kısmı, Kastamonu emîrine tâbi idi. 1291'e doğru Kastamonu'da Selçuklu emîri ünlü Hüsameddin Çoban soyundan Muzafferüddin Yavlak Arslan, *sipah-bed-i diyâr-i uc* unvanıyla bir uc emîri idi. Çağdaş kaynak Pachymores Osman Gâzî'nin ortaya çıkışını,

20:21 49%

Kastamonu emîri "Amurius Oğulları" olayına bağlar. Onun verdiği karışık bilgileri çağdaş Selçuklu kaynağı Aksarayî aydınlatmaktadır. Keykavus'un oğulları Kırım'dan Anadolu'ya döndükten sonra onlardan Mesud, İlhanlı Argun Han'dan Selçuklu tahtını elde etmiş, kardeşi Rukneddin Kılıç Arslan'ı, uc bölgesine (görünüşte Akşehir dolaylarında) yerleştirmişti, Argun Han'ın ölümü ve Keyhatu'nun han seçilmesinden (22 Temmuz 1291) sonra İran Mogolları arasında başlayan taht kavgaları sırasında Anadolu anarşi içinde kaldı, uclarda Türkmenler baş kaldırdılar. Kılıç Arslan da Mesud'a karşı ayaklandı. Keyhatu'nun Anadolu'ya gelmesi üzerine (Kasım 1291) Kılıç Arslan, Kastamonu ucuna gitti ve etrafına-oradaki uc Türkmenlerini toplayıp eskiden beri Mesud'a taraftar bulunan uc emiri Muzafferüddin Yavlak Arslan'ı öldürdü. Keyhatu tarafından onun arkasından bu tarafa gönderilen Sultan Mesud evvelâ yenildi, sonra yanındaki Moğol kuvvetleri sayesinde galebe çaldı, (Aralık 1291). Kılıç Arslan kaçmış ise de Yavlak Arslan'ın oğlu Ali nihayet bir baskınla onu öldürdü. Selçuklu-Moğol tâbiyetinden çıkmış, olan Kastamonu uc emîri Ali, Bizans topraklarına taarruza başlamış, Sakarya nehrine kadar fethetmiş, hattâ akınlarını nehrin öbür tarafına ilerletmişti. Fakat o sonraları Bizanslılarla barışçı ilişkiler kurdu. Osman Gâzî'nin alanı onun güneyinde, Orta Sakarya vadisinin beri yakasında Söğüt mıntıkasında bulunuyordu. Pachymeres açıkça bildirmektedir ki, Ali akın faaliyetini durdurunca Osman gazâ liderliğini üzerine aldı. Ve Bizans topraklarına karşı şiddetli gazâ akınlarına başladı. Gâzîler şimdi onun bayrağı altında toplanmaya başladılar. Pachymeres, bunların Paphlagonia'dan, yani Kastamonu emîrine bağlı bölgeden geldiklerini de açıklar.

Osman Gâzî 700/1301'e doğru Bizans imparatorluğunun eski başkenti İznik'e kadar ilerlemişti. Onun bu tarihe kadarki faaliyetleri hakkında eski Osmanlı rivayetleri bilgi verir. O, uclarda Germiyan Oğulları tarafından sıkıştırıldığı için uc bölgesinin en ileri kesiminde faaliyette bulunmakta idi. Bu durum onun ve kurduğu devletin parlak geleceğini hazırlayacaktır. Aynı rivayetlere göre, Osman başlangıçta, bu bölgedeki Bizanslı "tekfur"lar arasında kuvvetli olanlarla dost geçinen, fakat kendi yaylak bölgesindeki tekfurlarla çatışma hâlinde bulunan bir yarı göçebe Türkmen grubunun beyi olarak görünmektedir. Osman'ı bir gâzî lideri olarak faaliyete sevk eden âmiller o zaman Batı Anadolu uclarında genel hareketi doğuran aynı âmillerdir, yani Orta Anadolu'dan gelen göçler ve yayılma ihtiyacı, Bizans sınır savunma sisteminin

20:21 49%

çökmüş olması, Bizans sınır bölgesindeki dînî-içtimaî hoşnutsuzluk, Moğol baskısından kurtulma ve yeni topraklarda yeni bir hayat kurma arzusu.

Osman Gâzî 1300 tarihine doğru Eskişehir'den İznik'e ve Bursa ovasına kadar olan bölgede oldukça kuvvetli bir beylik kurmuş bulunuyordu. İznik'i baskı altına alması üzerine ilk defa Bizans başkentinde ciddi bir korku ve telaş uyandı. O, Alişiroğlu ve Menteşeoğlu gibi, en önemli uc beyleri arasında sayılıyordu (Pachymeres). İmparator 1302 yazında İznik'i bu baskıdan kurtarmak için Hetaeriarc Muzalon kumandasında 2000 kişilik bir kuvveti Osman'a karşı gönderdi. Osman'ın Yalova civarında Bapheon'da (Koyunhisarı) baskınla bu kuvveti mağlup etmesi üzerine bu bölge ahalisi panik halinde İzmit kalesine kaçışmaya başladılar (27 Temmuz 1302). Öbür taraftan Osman'ın akıncıları Bursa önlerine kadar ilerlediler. Osmanlı rivâyeti (Anonimler, Neşrî) İznik muhasarası dolayısıyla imparator kuvvetleri üzerine Yalak-Ova civarında kazanılan bu zaferi, Osman'ın Selçuk sultanı tarafından bey olarak tanınması, yani siyasî otoriteye sahip olması olayı ile aynı zamana koyar. Yazıcızâde de 1300'den sonra Osman'ın şöhretinin uzak İslâm memleketlerine yayıldığını ve memleketine "göç göç Türk evleri"nin gelmekte olduğunu yazar, işte Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gâzî bu şekilde tarih sahnesine çıkmıştır.

Uc beyliklerinde *Uc Kültürü* diyebileceğimiz bir hayat tarzı, onları *hinterland*'dan bariz çizgilerle ayırmaktadır. Uc kültürüne İslâmî gazâ hâkimdir. Allah'ın emri olarak gazâ, dâr al-harbe karşı, itaat ettirinceye kadar daimi akınlarla savaş demektir. Şer'an bu akınlarda, kâfirlerin malları ganimet olarak alınabilir, memleketleri tahrib edilebilir. Daimi savaş, gâzî liderler etrafında, çoğu zaman bu liderlerin adını taşıyan grupların kuruluşunu sağlar. Gâzîler, başarı gösteren ünlü beyler etrafına toplanırlar, onların bayrağı altına koşarlar. Türkmen göçebelerin hâkim olduğu Selçuklu uclarında bu liderler çoğu zaman boy beyleridirler. Fakat devlet kuran bu beylerden birçoğunun da eski Selçuk emirleri arasından çıktıklarını biliyoruz. Bu gâzî beyler merkezî hükümete genelde vergi vermezler, tâbiyetlerini göstermeleri sözdedir. Uc, hayati tehlikelerle dolu olup kişinin atılganlığını ister. Uc'un öte tarafında aynı ruhla hareket eden Hıristiyan Bizanslı *akritai* vardır. Etnik bakımdan uc toplumu çok karışıktır. Buraya hareket kabiliyeti olan göçebelerle merkezden kaçan siyasî muhalifler, râfızîler, maceracılar kaçıp sığınmışlardır. Hinterland'daki yerleşik yüksek medeniyet şekilleri

20:21 49%

(teoloji, saray edebiyatı, şer'i hukuk) karşısında uc'da mistik, eklektik, henüz kalıplaşmamış bir halk kültürü (râfızî tarikatler, mistik ve epik bir edebiyat, örfî hukuk) hâkimdir. Hayat görüşü, şovaleresk ve romantiktir.

Eski Osmanlı menakıbnâmeleri Osmanlıları şöyle tanıtır:

> Osmanlılar gâzîlerdir ve galiplerdir. Fisebilillâh hak yoluna durmuşlardır, gazâ malını cem' edip hakka harc edicilerdir ve hak'tan yana gidicilerdir. Din yoluna gayretludurlar, dünyaya mağrur degullerdir ve şarktan garba İslâm dininin açıcılarıdırlar.

Bu menakibnamelerde Alplar, Alp-erenler/ahiler Osman Gâzî'nin en yakınları olarak gösterilir.

Diğer taraftan İbn Batuta bütün uc beyleri yanında İslâm hukuku âlimleri, fakihlerin büyük nüfuz ve itibarını belirtir, ilk Osmanlı vezirleri ve devleti teşkilâtlandıran adamları, Sinanuddin Yusuf, Çendereli Halil ve başkaları hep böyle ulemadan idiler. Orhan Bey 1331'de İznik'te bir medrese açmış, Bursa hisarındaki manastırı medrese hâline getirtmişti. Onun Bursa'da bir külliye halinde yaptırdığı site, câmi, imaret, hamam, han, bu güne kadar şehrin en canlı merkezi olarak kalmıştır.

Bu Türkmen beyliklerinde gelişen kültürün en göze çarpan yönü İslâm kültürü içinde öz Türk kültür geleneklerini sürdürmeleridir. Bu bakımdan en önemlisi, Türkçenin devlet dili ve yazılı edebiyat dili olarak üstün duruma geçmesidir. Bu Türkmen beylerinin emriyle Farsçadan ve Arapçadan klasik eserlerin Türkçeye çevrildiğini biliyoruz. Beylikler devrinde Batı Anadolu'da meydana getirilen mimarî eserlerin en mühimleri: Birgi'de Ulu Camii (1312), Bursa'da Orhan Camii (1340)'dir. Asrın ikinci yarısında mükemmel örnekler yaratılmıştır: Manisa'da Ulu Camii, Ayasolug'da İsa Bey Camii (1375), Peçin'de Ahmed Gâzî Medresesi (1375), İznik'te Yeşil Camii (1379) yüksek bir sanat zevkini yansıtırlar. Dekorasyonda Selçuk mimarisine nazaran sadelik, fakat planda yenilikler bu yapıları karakterlendirir.

OSMANLI UC BEYLİĞİNİN BALKANLARDA YAYILIŞI VE UC GELENEĞİNİN DEVAMI: *AKINCILAR*

Fâtih Mehmed, 1461'de Trabzon dağlarına yaya tırmanırken şöyle demiştir: "Bu

20:22 49%

zahmetler Allah içindir. Elimizde İslâm kılıcı vardır. Eğer bu zahmeti ihtiyar etmezüz, bize gâzî demek lâyık olmazdı." Osmanlı hükümdarları daha Orhan'dan itibaren *Sultan al-guzât wa'l-mucahidîn* unvanını benimsemişlerdi. Başlangıçtaki uc gâzî geleneği, Osmanlı devletinin bütün tarihinin yürütücü kuvveti, dış ve iç politikasının ana temeli olmuştur. Onlar İslâm'ın korunması ve yayılması görevini tam bir ciddiyetle benimsemişler, hattâ bunun tek temsilcisi olarak İslâm dünyası üzerinde hâkimiyetlerini kurmaya çalışmışlardır. Daha XIV. asır Arap kaynakları, Osmanlı beylerini *Sâhib al-ucât* unvanıyla anmakta idiler. Uc beyliği devrinde onların başlıca gazâ başarılarını ve uc geleneğinin devamını aşağıda özetlemeye çalışacağız.

Abluka altında bulunan Bursa, İznik ve İzmit gibi Bizans kalelerinin birbiri ardından alınması Orhan Gâzî'yi beyler arasında birinci mevkiye getirdi. 6 Nisan 1326'da Bursa düştü, 1329'da Andronikus'un İznik'i kurtarmak için giriştiği hareket Pelekanon'da (Gebze yakınında) bozguna uğradı ve İznik 2 Mart 1331'de teslim oldu. Andronikus'un çabası İzmit'i de kurtaramadı. Şehir 1337'de düştü.

Osmanlıları Anadolu'da diğer beylikler karşısında üstün duruma getiren ve Avrupa'da sınırsız fetih alanı açarak gelecekte Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna yol açan büyük olay, Avrupa'ya yerleşmeleridir. Bu büyük olay şöyle gerçekleşti. 1345'e doğru Karesi Beyliği'nin Osmanlı ülkesine katılması, Osmanlılara Edremit körfezi ile Kapı Dağı (Cyzicus) arasındaki bölgeyi kazandırarak Avrupa toprakları karşısına getirdi. Karesi gâzîleri, Orhan'ın hizmetine girdiler ve Karesi'ye bey tayin edilen Orhan'ın enerjik oğlu Süleyman'ı, Rumeli'de fütuhat yapmaya teşvik ettiler. 1346 yazında Kantakuzenos'un kızı Theodora ile evlenen Orhan, onun sâdık bir müttefiki oldu. Bizans işlerine ve Trakya'daki harekâta katılma imkânını buldu. Süleyman Kantakuzenos'a yardım için 1352'de Edirne'ye gittiği zaman Gelibolu berzahında Cinbi hisarını işgal etti ve Kantakuzenos'un yalvarma ve çabalarına aldırmayarak bu köprübaşını boşaltmadı. Orhan 1354'te, Venedik'in düşmanı Ceneviz ile bir antlaşma yaparak Çanakkale boğazında ulaştırma için değerli bir müttefik bulmuş oldu. Öte taraftan, aralıksız gâzîleri geçirerek durumunu kuvvetlendirdi, berzaha hâkim Eksamil (Hexsamilion) ve Bolayır kalesini aldı ve büyük Gelibolu kalesini Trakya'dan ayırdı. Güney'de Gelibolu'ya karşı derhal Yakub Ece ve Gâzî Fazıl bir uc teşkil ettiler. Kuzeyde fütuhatı ilerletmek için sol kolda Hacı İlbey ve Evronos

20:22 49%

(Evrenuz) kumandasında başka bir uc meydana getirildi. Süleyman kendisi orta kesimde faaliyette idi. 2 Mart 1354 gecesi şiddetli bir zelzele sonucu Gelibolu ve etrafındaki kalelerin surları yıkıldı, gâzîler bu kalelere derhal girip berkittiler. Osmanlıların Avrupa'da yerleşmesini sağlayan ve gâzîlere sonsuz bir savaş alanı açan bu olay, Bizans'ta ve Batı Hıristiyan dünyasında o zaman büyük bir telaş ve heyecan uyandırdı. Ağustos 1354'te, Venedik balyozu İstanbul'un kuvvetli bir Hıristiyan devletinin himâyesi altına girmeye hazır olduğunu yazıyor, sorumlu tutulan Kantakuzenos, tahtı bırakmak zorunda bırakılıyordu. Avrupa'da artık haçlı seferlerinin İzmir'de Aydın Oğulları'na karşı değil, Osmanlılara karşı yapılması gerektiğinden bahsedilmeğe başlandı. Gelibolu, paşa sancağı merkezi ve gâzîlerin bir hareket üssü oldu.

1357'de Süleyman'ın ani ölümü üzerine şehzade Murat, Şahin ile birlikte bu Uc sancağına gönderildi. 1359'da Edirne'yi hedef tutan büyük bir taarruz hareketine girişti. Şehir 1361'de teslim oldu. O sırada İtalya'da İstanbul'un da düşmek üzere olduğuna dair söylentiler dolaşıyordu. Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi için Papa'nın öncülüğü ile Macar kıralı, Bizans ve İtalyan devletleri arasında gidiş-geliş arttı. Papa nihâyet 25 Aralık 1366 tarihli *bulla* ile Türkleri Rumeli'den çıkarmak için haçlı seferi ilân etti. Fakat yalnız Savoy kontu Amadeu VI harekete geçti, donanması ile gelip Gelibolu'yu Osmanlıların elinden aldı (767/1366). Ertesi sene kaleyi Bizanslılara teslim etti. Bununla beraber Osmanlıların Rumeli'de ilerlemeleri durmadı. Orada şimdi yeter derecede kalabalıklaşmış ve sağlam bir şeklide tutunmuşlardı. Şimdi arşiv vesikalarından görüyoruz ki Anadolu Türklerinin Batı Anadolu ve Balkanları istilâsı geniş ölçüde bir göç hareketine bağlıdır. Bu göç hareketi fütuhatı bir bakıma iten bir kuvvet olmuştur.

XV. asır ortalarına ait Aydın ve Paşa sancakları nüfus tahrir defterleri bu bölgelerde nüfusun yüzde 80-90 gibi büyük çoğunluğunun daha o zaman Müslüman Türklerden oluştuğunu göstermektedir. Böylece Gregoras ve Dukas gibi Bizans kaynaklarının Rumeli'ye Türklerin kitle halinde yerleşmek üzere geldikleri hakkında ifadeleri doğrulanmış bulunmaktadır. Osmanlı devleti Balkanlar'da tutunmak için bu göç hareketini desteklemiş, göçebeleri kitle halinde öte tarafa geçirmeye başlamıştır. *Surgun* denilen bu eski kolonizasyon metodu Selçuklular tarafından da geniş ölçüde

20:22 49%

kullanılmıştı. Balkanlar'da *Yörük* adı altında tanınan bu Türk göçebe grupları bilhassa istilâ yolları üzerinde ve uclarda keşif halinde idiler. Diğer taraftan XV. yüzyıla ait vakıflar ve tahrir defterleri Trakya ve Batı Anadolu çiftçi halkın geniş ölçüde bir kolonizasyon yaptığı ve yüzlerce koyun çiftliği kurduğunu göstermektedir. Göç eden Müslüman Türklerin genellikle Hıristiyan köylülerle karışmayarak bağımsız köyler kurdukları görülmektedir. Ahalisi Hıristiyanlarla karışık ve eski adını saklayan köylerin çoğu Müslümanlığa girmiş Bizans çağından kalma köylerdir. Ruhî, ilk Rumeli fütuhatı sırasında binlerce kişinin İslâmiyet'e girdiklerini kaydetmiştir. Direndiği için zorla fethedilen şehir ve kasabalarda Müslüman nüfus yerleştirilmiş, buralar süratle Müslüman şehirleri olmuştur. Meselâ 1455'te Üsküp'te sekiz Hıristiyan mahalleye karşı yirmi iki Müslüman mahalle vardı. Teslim olan şehirlerin birçoğu ise Hıristiyanların ekseriyette bulunduğu şehirler olarak kalmıştır. Batı Anadolu ve Balkanlara bu yoğun Türk göçü XIV. yüzyıldaki fütuhat sırasında artarak devam etti. Timur istilâsı üzerine kuvvetli bir göç dalgası Rumeli'ye geçti. XV. yüzyılın ikinci yarısında bu hareketin yavaşladığı anlaşılmaktadır. Zira Sırbistan, Arnavutluk ve Mora'da aynı şekilde kitle halinde yerleşme göremiyoruz.

Fütuhat ile birlikte Uc'lar da ilerlemekte idi. Edirne fethinden sonra sol kol ucu Evrenos Gâzî idaresinde İpsala, Gumilcine, Serez, Selanik yönünde ilerlerken orta koldaki uc, beylerbeyi idaresinde Filibe, Sofya, sağ koldaki uc Zagra ve Karnobad (Karin ovası), Dobruca, Silistre yönünde ilerledi. Ucların bu düzeni Orta Asya geleneklerine bağlı olup ileride Rumeli'deki sancaklar da sağ kol, orta kol ve sol kol sancakları olarak üçe ayrılacaktır. Yıldırım Beyazıt devrinde (1389-1402) Silistre merkez olarak Dobruca ve Deliorman ucu Eflak ve Boğdan'a karşı, Vidin ucu Sırbistan ve Macaristan'a, Üsküp ucu Bosna, Sırbistan ve Arnavutluğa, Tirhala (Triccala) ucu Epir ve Mora'ya karşı kuruldu.

Balkanlarda Osmanlı fethinin sosyal şartlarına gelince yeni rejimin yerleşmesinden köylü bir şey kaybetmiyordu. Osmanlılar eski Yakın Doğu devletlerinin kökleşmiş siyasetini izleyerek mahalli feodallere karşı sert, fakat köylü yığınlarına karşı koruyucu bir politika gütmekte idiler. Büyük bir gazâ heyecanı ile yazılmış olan Âşıkpaşazâde Tarihi dahi boyun eğen kâfirlerin "emn u aman ile yerlerinde bırakıldığını vurgular.

20:22 49%

Bu değişiklikte başlıca âmil olan Batılı merkantilist ekonomiler, aynı zamanda ham madde alıp mamûl madde satan ve ihrâcatını biteviye genişleten ekonomik siyasetleri sayesinde daha XVII. yüzyılda dokuma endüstrisinde ipekli sof kumaş yapımında Osmanlı sanayiini boğmaya başlamıştır. Silah sanayinde bilhassa top, barut ve çelik yapımında Osmanlılar İngiltere'ye bağlı bir duruma gelmişlerdir. XVII. yüzyıla ait bir defterdeki sayıma göre Osmanlı kalelerindeki demir topların büyük kısmının İngiliz malı olduğu görülmektedir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu yalnız siyasî, askerî yapısında değil ekonomik yapısında da Avrupa'nın üstünlüğü önünde bir çökme dönemine girmiştir.

Gördük ki, Osmanlı devletinin Balkanlardaki fütuhatında düşman istilâsını karşılamak için uc teşkilatı kurulmuştur. Uc teşkilâtının ilk görevi gelecek istilâları karşılamak, ikincisi ise devamlı şekilde düşman tarafına akınlar yaparak düşmanı zayıflatmak ve onun lojistik imkânlarını bozmaktır. İleride fetih zamanı gelince ucların baskısıyla zayıflamış olan düşmanı yenmek kolaylaşacaktır. Osmanlı devleti bir komşu ülkeye savaş açtığı zaman hudutlar ötesindeki bölge daha önceden zayıflamış haldedir. Ucların fonksiyonlarından birisi budur.

Osmanlıların Balkanlar'daki fetihleri, Gelibolu yarımadasına Türklerin ilk adımı olan 1352'den, 1402'deki Timur darbesine kadar yarım yüzyıl boyunca safha safha gerçekleşti. Bu dönemde pek çok faktör fetihleri kolaylaştırdı. Bunlardan en önemlisi, Balkanların, feodal beyler ve küçük hanedanlar tarafından yönetilen devletçiklerden oluşmasıydı. Osmanlılar, bu devletçikler ve mahalli hanedanlar arasındaki rekabetten faydalanarak sürekli ilerlediler. Başlarda bu hanedanların müttefiki, sonra da onların hamisi olarak kendi denetimlerini kurdular. Esasen, Macaristan ile Venedik de aynı siyasî parçalanmadan faydalanmaya çalışıyorsa da, onların hâkimiyeti Katolikliğin hâkimiyeti anlamına geleceğinden, Ortodoks Balkan halklarının tepkisiyle karşılaşıyordu.

Şehzâde Süleyman'ın 1357'de ansızın ölmesini takip eden çalkantılı bir dönemin ardından, yerine gelen kardeşi şehzade Murad'ın kumandası altında Trakya'da yeni bir fetih dönemi başlamıştı. Edirne'nin fethinin ardından, 1362-1389 arasında I. Murad, Tuna'nın güneyinde kalan Balkan topraklarının büyük bölümüne hâkim oldu. Mahalli hânedânların çoğunu Osmanlı vassalleri haline dönüştürmek suretiyle, tâbi

20:22 49%

devletlerden oluşan bir imparatorluk kurdu. Balkan hânedânlarının Osmanlılardan kurtulmak için yaptıkları toplu mücadeleleri 1389'da Kosova muharebesinde sonuçsuz kaldı. Yerine geçen I. Bayezid, ilk iş olarak Anadolu'daki Osmanlı varlığını pekiştirdikten sonra 1393'de hızla Balkanlara dönerek Slav beyliklerini merkezî bir denetim atına aldı ve kuzeye doğru ilerledi. Bu ilerleme bir Haçlı seferine yol açtıysa da, İstanbul'u kuşatma altında tutan Bayezid hızla gelerek Haçlıları Niğbolu'da gafil avlayıp mağlup etti (1396).

Ne var ki, 1402'de Bayezid'in Timur'a esir düşmesiyle başlayan *Fetret* devrinde iktidar fiilen uc beylerinin eline geçti. Devletin ağırlık merkezi de Balkanlara kaydı. Osmanlı tahtı üzerinde hak iddia eden şehzadeler, daima merkezî hükümete karşı belli bir ağırlığı olan uc bölgelerinden medet umuyorlardı. II. Murad saraydaki kulları arasından seçtiği kendi adamlarını uc komutanlıklarına getirmeye başladı. Fâtih Sultan Mehmed döneminde ise merkeziyetçilik iyice öne çıktı.

UCLAR VE UC BEYLİKLERİ

Osmanlı ordusunun daima aktif halde bulunan bir unsuru olan sınır birliklerine kumanda eden uc beyleri, 1360-1453 döneminde imparatorluğun iç ve dış siyasetinde önemli rol oynadılar. Uclardaki Osmanlı kuvvetleri belirli ailelerin irsî idaresi altında teşkilatlanmıştı. Aşağı Tuna ve Eflak'a uzanan sağ kolda bir uc beyi, Makedonya'ya uzanan sol kolda başka bir uc beyi, Sofya ve Belgrad'a uzanan orta kolda ise bir beylerbeyi yer alıyordu.

Osmanlı fütuhatı bir bölgeden öbür bölgeye intikal ettiği zaman, yani fetih yapıp da normal Osmanlı idaresi oraya yerleştiği zaman uc beylerinin teşkilatı ondan sonraki yeni bir merhaleye naklediliyordu. Fetihler ilerledikçe sağ kolda Balkan sıradağlarından Tuna'ya, sol kolda Trakya'dan Makedonya'ya ve sonra Arnavutluk ile Bosna'ya, orta kolda ise Filibe'den Sofya ve Niş'e kaydırılmıştı. Meselâ Evrenos Gâzî'nin merkezi Ferecik'ti. Meriç nehrinin ağzındaydı. Evrenos sonra Gümülcine'yi fethetti ve orayı bir merkez yaptı. Daha sonra Serez fethedilince Serez'i yeni uc merkezi yaptı. Ondan sonra da Makedonya'da ilerleyince Vardar nehrinin öte yakasındaki Yenice-i Vardar uc merkezi haline geldi. Bu tarafa gelecek olursak; Doğu tarafında ilk merkez Aydos'tu. Çünkü Balkan silsilesinin tam üstündedir. Daha sonra

20:22 49%

Kosova'ya giderken Ali Paşa'nın Silistre fethi neticesinde, o zaman uc Aydos'tan Silistre'ye intikal etti ve Mihaloğlu oraya yerleşti. Bosna tarafına gelecek olursak; Makedonya yönündeki ilk merkez Üsküp'tü. Üsküp'e uc beyi olarak İshak Bey yerleşti. Ondan sonra yapılan fetihlerle ülke genişleyince, Üsküp içeride kaldı. O zaman Saraybosna yeni uc merkezi oldu. Saraybosna'dan sonra da kuzeye doğru Osmanlı hâkimiyeti ilerlediğinde, Banja Luka yeni uc merkezi oldu. Saraybosna büyük bir şehir hâline geldi. Demek ki, uclar daima Osmanlı fetihlerine paralel olarak ileriye doğru giderek yeni merkezlere intikal etmektedir. Bu, ucların tarihinde çok önemli bir yer tutar.

Ucların ilk merkezi zamanla normal Osmanlı rejiminin medeniyetini taşıyan Osmanlı kültürünün yeni merkezleri olarak yükseldi. Meselâ Gümülcine, Serez, Silistre art arda önemli merkezler hâline geldiler. Bosna'ya gelince, başlangıçta Üsküp uc merkeziydi. İshak Bey idaresinde ve ondan sonra yerine gelen oğlu İsa Bey, Bosna fethedildikten sonra Üsküp önemli merkez hâline geldi. Anadolu'dan esnaf gelip buraya yerleşti. Üsküp, tam bir Anadolu şehri haline geldi. Bosna eskiden ufak bir kasabaydı. Osmanlı orada uc merkezi kurunca Bosna gelişmeye başladı. İshak Bey zamanında tam bir uc merkeziydi ve oradan akınlar yapılıyordu. Bu akınlardan birine Âşıkpaşazâde bizzat katılmıştır; tarihinde yazıyor. Diyor ki, "ben de harâmîliğe çıktım. Bir-iki kız yakaladım, getirdim" diyor. Bu kayıt çok ilginçtir. İshak Bey'in yanına gitmiş. Bosna uc merkezi olunca, Evrenos'un Gümülcine'si, Mihaloğlu'nun Silistresi gibi gelişmeye başladı. Zaviyeler, bedestenler, camiler yapıyorlardı. Zamanla bir Osmanlı-Türk merkezi haline geldi buraları. Bosna da küçük bir kasabayken bir taraftan kuzeyde Hırvatistan ve Macaristan'a karşı, diğer taraftan da Adriyatik sahilindeki Venedik kolonilerine karşı İshak Bey'in akınları altında ezilen ve iş göremeyen Venedikliler ister istemez İshak Bey'e haraç ödemeye başladılar. Haraç vererek kendi şehirlerini emniyet altına almaya çalıştılar. Ama Osmanlı'nın asıl gayesi Venediklileri bu sahilden atmaktı. Venedik'e karşı ilk baskı olarak İshak Bey'in akınları kullanıldı.

BOSNA UCU VE GELİŞİMİ

Bosna ucuna bakacak olursak, İshak Bey'den sonra İsa Bey sancakbeyi oldu. Fâtih devrinde Bosna fethedildi. Bosna krallığının merkezi ise Saraybosna değil Yayçe idi.

20:22 49%

Yayçe'yi gelip Macarlar aldılar. Böylece, İsa Bey'in idaresinde orada bir uc teşekkül etti. İsa Bey orada babadan oğula geçen uc beyi olarak bir yarı hükümdar gibiydi. Merkezden uzak olduğundan, Venediklilerle, Macarlarla kendi başına müzakerelere girişiyordu. Küçük bir kasaba olan Bosna, İsa Bey zamanında gelişti. Tipik bir İslâm şehri hâlini aldı. İşte Bosna'da İslâmiyetin yerleşmesi ve ileride Bosna'nın adeta imparatorluk içinde muhtar bir hal almasının menşei budur.

Uc beyliğinde timar sistemi de farklıydı. Uc beyi, uc sancağındaki zeamet ve timarları kendi adamlarına tahsis ederdi. Gerçi büyük zeametler için merkezden berat almak gerekirdi, ama onun tezkeresi ile gelip bu beratı alırlardı. Bu suretle, İsa Bey'in gelirleri 700.000 akçayı buluyordu. Bu bir beylerbeyi geliri kadardır (beylerbeyi geliri 700.000-1.000.000 akça arasıdır). Böylesine büyük meblağda geliri vardı. İkincisi, Bosna ve Üsküp'teki zeamet ve tımarlar kendi adamlarına aitti. İleride Bosna'da kapetan adıyla ayân şeklinde bir sınıfın yükselmesi ve onların Bosna'yı adeta muhtar bir idare şekline sokmaya kalkışmasının evveliyatı budur. Yani başından beri bir uc merkezi olması, Bosna'da farklı bir idare kurulmasına yol açmıştır.

Bosna, Venedik, Macaristan ve Hırvatistan'a karşı bir uc şehriydi. Kudretli bir devlet olan Habsburglara karşı Bosna'yı kuvvetlendirmek için bu ucdan Hırvatistan içlerine akınlar yapılıyordu Fâtih ve Kanûnî zamanında. Venedik'in karşısına kadar gidiyordu bu akınlar. Fakat duraklama döneminde, bilhassa XVII. yüzyılda Habsburg tehdidi başlayınca, Osmanlılar Bosna ucunu takviye etmeyi zaruri gördü. Onun için oradaki zaimlere ve beylere zeametlerini irsî olarak ellerinde tutma imtiyazını bağışladılar. Oradaki zaim ya da bey, "ben Habsburglara karşı mücadele ederken sen benim timarımı alıp şuna buna verirsen ben burada tutunamam" diyordu. Bu durumu normal olarak devlet de anladı ve oradaki zaimlere bu hakkı tanıdı. Bunlar o kadar kuvvetliydiler ki, Macaristan'daki zaimler hep Boşnaklardı. Orada Boşnakça konuşulurdu. Macaristan'a ilk girildiğinde Osmanlı erkânı Boşnakça konuşurdu. Aslında bu bir Osmanlı âdetidir. Fethedilen yere, o bölgeye en yakın olan sancaklardan sipahiler gönderilirdi. Mesela Kıbrıs fethedildiğinde oraya Alaiye'den sipahiler gönderilmişti. Bosna'da da aynı uygulâma yapıldı. Macaristan'a Bosna'dan sipahi ve zaimler gönderildi. Hırvatistan'da yapılan fetihlerde de böyle olmuştur.

Balkanların batısı ile İtalya arasında ticarî gidiş gelişte bir artış vardı. Dubrovnik,

utluk ve bu arada Bosna, artan ticaret hacminden faydalandı. Avlonya, hem üssü, hem de transit merkez olarak önem kazanmıştı. Arnavutluk'tan vnik'e tuz ve buğday sevk ediliyor, buradan da Bosna ve Sırbistan'a ihraç ordu.

eyi İshak Bey'in baskısı altında kalan Bosna kralı II. Tvrtko daha 1429'da nlı hâkimiyetini tanımıştı. Hemen ardından Hodidye ya da saray ovası iskâna 1462'de küçük bir kasaba olan Saraybosna, ertesi yıl fethi ve ilhakıyla teşkil Bosna sancağının merkezi oldu. Fethinin ilk yıllarında Bosna, sınırda bir askerî ol hüviyetinde iken, Osmanlı nüfuzunun Adriyatik'e doğru yayıldığı 1520-1540 ninde önemi arttı. Adriyatik Denizi tarafındaki diğer bölgelerin de fethiyle le Bosna-Hersek, Slovenya ve Dalmaçya'nın bazı bölgelerinde oluşan Bosna beyliği kuruldu. Beylerbeyliğin merkezi de Venedik Dalmaçya'sına daha yakın anja Luka'ya taşındı.

arihte Saraybosna, tahminî 40.000 nüfusuyla Balkanların batısının en büyük merkeziydi. Bursa-İstanbul ve Edirne'yi Adriyatik'e bağlayan kervan yolunun en i durağı olduğundan şehrin canlı bir transit ticaret hacmi vardı. Balkanları n boya kesen bu yol üzerindeki ticaret Saraybosna antreposuyla Doğu daki ticaret merkezlerinden Novibazar ile Foça'nın da yükselmesine yol açmıştı. d, Sofya ve Üsküp ile civardaki diğer şehirlerden gelen tüccar da Saraybosna'ya ordu. Doğu'dan gele malların depolanması için iki bedestan inşa edildi. nlukla Saraybosna Gorajde ve Olovo kökenli Bosna tüccarı 1500'den itibaren tta Raguzalılarla büyük rekabet içinde idi.

anlı hâkimiyetinden önce, Bosnalı tüccar, Dubrovnik tarafından transit ten sistematik olarak dışlanıyordu. Osmanlı idaresi, Bosnalı ve Türk tüccarı aktif himâye etmeye başladı. Bu sayede bu tüccarlar İtalya'da Ancona ve Venedik'e meye başladılar. Nitekim, Venedik'teki Müslüman tüccarlar, XVI. yüzyıl rında, Veziriâzâm Rüstem Paşa'nın (1544-53) desteğini alacak, 1621'de eşem *fondaco dei Turchi*'lerine kavuşacaklardı.

ahtı muharebesinden önce kurulan Mukaddes İttifaktan ayrılan Venedik'le e barış imzalanmasının ardından, Dalmaçya limanlarından geçen Osmanlı-

20:22 49%

Venedik ticareti gelişti ve Bosnalı tüccar da bu ticarette aktif rol oynamaya başladı. Daha önceleri, Zadar (Zara), Şibenik (Sbenico) ve Split (Spalato) gibi Dalmaçya limanlarından yapılan ticaret, esas olarak incir, deri, balık, şarap ve at gibi bazı mahalli ürünlerin Venedik'e ihracıyla sınırlıydı. Ancak 1580'den itibaren bu limanlardaki trafik hızla arttı. Osmanlıların işbirliği ile Venedik, 1590'da Split'i Osmanlı şehirleriyle ticarette bir transit limana dönüştürdü. Bu limanla irtibatı Saraybosna'nın ticarî önemini daha da artırdı ve Dubrovnik'in Balkan ticaretine sekte vurdu.

Bosna tüccarı Balkanların iç bölgelerindeki ticarette de Raguza'ya rakip olmaya başlamıştı. XVI. asrın sonuna gelindiğinde, onlar Belgrad, Pokupljeve Novibazar gibi ticarî merkezlerde Raguzalıların yerini aldılar. XVII. yüzyıl ortasında ise Dubrovnik, deri ve balmumu ihracatındaki yerini tamamen Saraybosna'ya bırakmış bulunuyordu.

BOSNA'DA KAPETANLAR DÖNEMİ

Boşnaklar bu suretle zeametleri irsî olarak ellerinde tuttular. İkinci olarak, yapılan fetihlerden yeni zeamet ve timarlar elde ederek çok kuvvetli bir grup haline geldiler. İleride Osmanlı merkezî otoritesi zayıfladığı zaman, bu irsî zaimler bir nevi yerli aristokrasi haline geldiler. Bunlara Bosna tarihinde *kapetan* denilir. Kapetanlar bilhassa ayân devrinde XVIII. yüzyılda merkezî hükümet iyice zayıfladığı zaman, merkezî hükümetten ayrı olarak kendi bölgelerini adeta özerk hale getirdiler. XVIII. yüzyıl başında Fransız Jucherau de Saint-Denis geldiği zaman diyor ki: merkezî hükümetin gönderdiği Valiyi Saraybosna'ya sokmazlardı. Vali gidip oturamazdı Saraybosna'da. Ya da hükümet onların istediği valiyi göndermek zorundaydı. Yani merkeze çok uzak olduğu için ayânlar adeta orada özerk bir hânedânlık kurdular. Mesela Anadolu'da babadan oğula geçen Karaosmanoğulları ile Yozgat'ta, Trabzon'da hânedânlar oluştu. Fakat onlar hükümet hâline gelemediler, muhtar olamadılar. Fakat Bosna çok uzak olduğu için ve Habsburglara karşı müdafaa hattını tuttukları için kuvvetli hale geldi kapetanlar. Öyle ki, yeniçeriler ortadan kaldırıldıktan sonra II. Mahmud ayânlara karşı bir harekat başlattı. Bunlar o zaman merkezin gönderdiği valiyi dışladılar ve kendileri hâkim oldular. Bu Bosna'nın adeta ilk muhtar dönemidir. XIX. yüzyıl başında Fransız Jucherau de Saint-Denis geldiği zaman diyor ki, Saraybosna'da adeta bir cumhuriyet var. Bunlar tabii toprağa da hâkimdiler.

20:22 49%

Avusturya Habsburg İmparatorluğu'na karşı Bosna ucunun genel gelişimini bu çizgiden görmek lâzımdır. Kapetanlar devletin mîrî arazilerini kendi malikâneleri, çiftlikleri hâline getirdiler. Tabii toprağa sahip olmak tek başına zengin olmak için yeterli değildir. Toprağı işleyecek köylü, ırgat ve ortakçı lazım. Hıristiyan Sırplar gelip yerleşmeye başladılar Bosna'ya. Böylece bu arazi önem kazandı. Çünkü Bosna toprakları Avrupa ile ticaret dolayısıyla çok değer kazandı. Bilhassa hayvancılıkta, tarımda ihracat yapılıyordu. Kapetanların topraklarını işletecek insan gücü lazımdı. Onun için Sırpları çağırdılar. Sırplar kendiliklerinden geldiler ve Kapetanlara ortakçı durumunda, toprak kölesi gibi çalışmaya başladılar.

İşte Sırplarla Müslümanlar arasındaki düşmanlığın tarihî kaynağı temeli buraya dayanır. Günümüzde gördüğümüz çatışmanın tarihî temelleri buradadır. Yugoslavya dağılıp Sırplar bağımsız bir devlet olunca Bosna'daki Müslümanları ezmek istediler. Bosna'daki Sırpları Sırbistan destekledi. Bu Sırplar vaktiyle Kapetanların ortakçı köleleri idi. Köle-efendi düşmanlığının yansımasıdır. Bosna tarihini genel hatlarıyla bu şekilde ve bu çizgide açıklamak lazımdır. Bosna tarihi Osmanlı sistemiyle yakın bir ilişki içinde izah edilmelidir. Bunun en son gelişimi, Bosna'nın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasıdır. Bugünkü Bosna devletinin hikmet-i vücudu tâ İshak Bey'e giden bir gelişmenin neticesidir.

OSMANLI FETİH YÖNTEMLERİ[8]

I- TEDRİCİ FETİH YÖNTEMİ

Osmanlı fetihlerinde, neredeyse sistemli olarak uygulanan iki farklı safha olduğu anlaşılıyor. Osmanlılar ilk olarak, komşu devletler üzerinde bir çeşit üst-hükümdarlık (süzerenlik) tesis etmeye çabalamışlardır. Daha sonra yerli hânedânları tasfiye ederek, bu ülkeleri doğrudan denetlemeye çalıştılar. Osmanlıların doğrudan denetimi, temel olarak, ülkelerin kaynak ve nüfuslarının düzenli olarak tahrir defterlerine kaydedilmesine dayanan tımar sisteminin uygulanması anlamına geliyordu. Tımar sisteminin tesisi, önceki toplumsal ve ekonomik düzende mutlaka devrimsel nitelikli bir değişiklik olması demek değildir. Aslında tımar, tedrici bir temsil amaçlayan Osmanlı kurumlarıyla yerel şartların ve sınıfların ılımlı bir uzlaşmasıydı.

Bu iki safhanın, tedrici bir biçimde gelişen Osmanlı fetihlerinde bilinçli ol uygulamaya konmuş oldukları, Osmanlı tarihinin başlangıcından beri gözlemlene Örneğin, hânedânın kurucusu Osman Gâzî'yle, Harmankaya (Chirmenkia) tek Köse Mihal (Köze Mihail), Samsama Çavuş ve diğer tekfurların daha s haraçgüzârlığa (vasallik) dönüşecek ilişkisi, başlangıçta müttefiklik biçiminde Bunun nedeni büyük ihtimalle, uc emirleri ve beylerin bulunduğu uclardaki ken özgü askerî örgütlenmeydi.[10] Her halükârda, 14. yüzyılda Osmanlı devleti, uzun y kısa haraçgüzârlık dönemlerinden sonra birçok küçük devleti topraklarına katmış Bayezid (1389-1403) Kosova meydanında sultan olduğunda, Bizans impara (1372'den beri), Sırp prensleri (1371'den beri), Yunanistan ve Ege adalarındaki b gibi birçok haraçgüzâr hükümdar bulunuyordu. Anadolu'da ise, sadece batıdaki beylikleri değil, Konya'daki Karamanlılar da Osmanlı haraçgüzârıydı.

Sultan Bayezid, yıldırım seferleriyle bu haraçgüzâr ülkeler üzerinde doğru denetim kurarak yeni bir politika başlattı. Bunu, tahta çıkışı sırasında isyan çık Anadolu beylikleri ve düşman Macarlarla işbirliği yapan haraçgüzâr Bulgar sayesinde başardı. Yerel hânedânları sürdü ve bu ülkeler üzerinde doğrudan den kurdu. İlginç olan bir nokta da, Bayezid'in Karaferiye'deki meşhur toplantıda (1 1394 kışı) çoğu haraçgüzârı olan Balkan prenslerini bir araya toplamışken bir an onları öldürtmeyi aklından geçirdiğine dair rivâyetler olduğudur.[11] Bayezid, Tuna Fırat'a uzanan yekpare bir imparatorluğun oluşmasında Konstantiniye'nin önemi kavramıştı. Bu yüzden Akça Hisar'ı (Anadolu Hisarı) inşa ettirdi ve şehri feth girişiminde bulundu.[12] Bizim için ilginç olan, Bayezid'in hükümdarlığında sonrasında sürdürülen bu hızlı ve sert ilhak politikasına karşı, sadece fethe bölgelerden değil, Osmanlı devletinin kendi içinden de tepkiler gelmiş olı Nitekim bu politikanın, bazılarınca Osmanlı geleneğinin zıddı olarak algılan görülüyor. Hızlı ve tedrici genişleme yandaşı iki rakip yaklaşım, Bayezid dönem Çandarlı Ali Paşa ile Hoca Firuz Paşa arasındaki farklarda açığa çıkar. Çandarl Paşa, aradan geçen yaklaşık yarım yüzyıllık zamana karşın Hoca Firuz Paşa fütursuz savaş politikasını hâlâ en sert biçimde eleştiriyordu. Bayezid'in merkezi idare biçimini eleştiren yaygın Osmanlı geleneği, tahrir defterleri kullanıp yen vergi yöntemi uygulayan Osmanlı yönetiminden de şiddetle şikâyetçiydi. T

20:22 49%

defterinin Osmanlı yönetiminin temel araçlarından olduğunu ileride göreceğiz. Bayezid, aynı zamanda, yerli hanedanların yerine kendi kölelerini (gulâm) geçirerek, Anadolu'da yeni fethedilen topraklarda köklü değişikliklere girişti.[13] Şiddetli tepkiye yol açan dayatmacı merkeziyetçi politikası, imparatorluğunun 1402'deki çöküşünün gerçek nedeniydi. Gerçekten de, Osman ve Orhan Gâzîler döneminde haraçgüzârları ve güçlü ucbeyleriyle yarı-feodal devletin geleneksel kurumlarıyla İslâmî bir Sultanlığa dönüşmesi, eski İslâmî ve İlhanlı idare biçimlerini olduğu gibi benimseyen Bayezid'in işiydi. Aynı dönemde, merkezî yönetim aygıtı olan kapıkulu kurumu güçlendirilmiş ve devlet için önemli hale gelmişti.[14] Bayezid'in imparatorluğu 1402'de Timur tarafından yıkıldıktan sonra, idare sisteminin kalıntıları imparatorluğun yeniden kurulmasına büyük ölçüde katkıda bulundu. Bir noktaya daha değinmek isterim. Osmanlı başkentindeki tımar defterleri, yeni fethedilen bölgelerdeki tımarlarını Bayezid'e borçlu olan tımar sahiplerinin tasarruf hakkını teminat altına alıyordu. Bu nedenle de tımar sahipleri, toprak birliğinin Osmanlı sultanının otoritesi altında yeniden sağlanmasıyla yakından ilgiliydiler. Bayezid'in çabalarının tamamen boşa gitmediği buradan anlaşılıyor.[15]

Bayezid'in halefleri I. Süleyman, I. Mehmed ve II. Murad, ılımlı siyaseti devam ettirdiler ve yeniden kurulan, Balkanlar'daki küçük devletlerin ve eski Anadolu Türk beyliklerinin[16] varlıklarını tanıdılar. Osmanlılar Müslüman devletlere karşı harekete geçmek gereğini duyduklarında, bu eylemlerini İslâm dünyasının gözünde meşru kılmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu ılımlı siyasetin birçok haklı nedeni vardı: Konstantiniye'de Osmanlı tahtı için hak iddia edenlerin varlığı,[17] doğudan gelebilecek yeni bir istila tehdidi ve yeni bir Haçlı Seferi korkusu, devlet işlerinde mutlak bir sulta elde etmiş köklü bir Osmanlı vezir ailesi olan Çandarlılar, bu siyasetin başlıca sorumlusuydular; Sadrazam Çandarlı Halil Paşa (1429-1453) ise bu siyasetin en ateşli savunucusuydu. 1444'te Sırbistan'a yan bağımsızlık tanınması, Bizans'la barış yapılması, Çandarlı Halil Paşa'nın siyasetini çarpıcı bir şekilde gözler önüne serer. Paşa, bu barış ve uzlaşma siyasetini geliştirebilmek için genç sultan II. Mehmet'in çevresinde toplanan yeni bir askerî kadroyla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu askerî grubun Konstantiniye'nin fethindeki başarısından sonra Çandarlı Halil tasfiye edildi ve fetih yoluyla merkeziyetçi siyaset bir kez daha öne çıktı. Öyle görülüyor ki,

20:22 49%

dönemin şartları böylesi bir politikayı meşru kılmıştır. Roma ve Konstantiniye'nin 1439'da Floransa Konsili'nde birleşme anlaşmasından sonraki dönem gayet nazikti. II. Mehmed 1446'da tahttan indirilmiş, savaş yanlısı danışmanları ikbalden düşmüştü. 1451'de ikinci kez tahta çıktığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bekasını sağlamak kadar kendi iktidarını pekiştirmenin de biricik yolunun fetihten geçtiğini artık biliyordu.[18]

İki safhalı Osmanlı fetihlerinin, aslında tarihsel şartların bir sonucu olduğu görülüyor. Gelenek, Fâtih'in kesintisiz seferlerle sağlanan birlik faaliyetlerinin sonrasında da varlığını sürdürdü. Sultan Süleyman'ın Macaristan'a karşı yürüttüğü siyaset buna örnek gösterilebilir. Öte yandan, tedrici birleşme siyaseti, doğrudan hâkimiyetin tesis edilmesinden sonra da devam etti. Şimdi de bu konuyu inceleyelim.

II- FETHEDİLEN TOPRAKLARIN TAHRÎRİ

Fetih ordusu geri çekilmeden önce, stratejik öneme sahip birçok hisara hemen küçük birlikler yerleştirilirdi. Geriye kalan hisarlar, daha sonra sultanın özel emriyle yıkılırdı. Osmanlılar tarafından sık sık kullanılan bu tedbir, öncelikle, buralarda askerî birlik bulundurmak zorunda kalmamak, ikinci olarak da yerel beyler tarafından yeni direniş merkezleri oluşturulmasını engellemek amacıyla alınıyordu. Daha sonra, bir kural olarak, Osmanlı ordusunun temel gücü olan sipahilere, yeni fethedilmiş topraklardaki köylerde tımarlar verilirdi. Hisareri ya da kaleeri olarak adlandırılan bazıları da hisarlara yerleştirilirdi. 15. yüzyılda çoğu hisardaki gerçek askerî güç bu hisarerlerinden oluşmaktaydı. Bu düzenli güçler, bir güvenlik önlemi olarak, imparatorluğun uzak bölgelerinden gelen askerlerden oluşturulurdu. Tahrir defterlerine göre, Anadolu'daki çoğu hisareri Rumeli'den, Rumeli'dekiler de Anadolu'dan gelmeydiler.

Sınırlı sayıda müstahkem mevkide de olsa, Osmanlılar yerel nüfusu da ihtiyat kuvveti olarak görevlendirmeyi gerekli görmüştür; aksi takdirde, Osmanlı ordusunun büyük bir bölümü imparatorluğun yüzlerce hisarında âtıl durumda kalacaktı. Bu yerel güçlerin sadakati, bazı vergilerden muaf olma gibi özel imtiyazlarla teşvik edilirdi. Ne var ki, bu imtiyazlar sürekli değildi ve sultanın isteğiyle geri alınabilirdi.[19] Ayrıca, hisarlardaki ihtiyat birliklerine her zaman düzenli ordu askerleri eşlik ederdi. Bazı

20:22 49%

özel durumlarda, sadakatin sürekliliğini sağlamak için bütün kasaba ahalisi vergiden muaf tutulurdu. Örneğin, Kayseri ve Konya tapu defterlerine göre,[20] "Uzun Hasan ile yapılan savaşlarda gösterdikleri sadakat nedeniyle" bu şehirlerin ahalisi vergiden muaf tutulmuştur; gerçekten de, Osmanlılar bu ayrıcalıklar sayesinde bu önemli şehirleri ellerinde tutabilmiştir. Arnavutluk'ta Akçahisar'ın (Croia) ahalisi, İskender Bey'in istilâsından önce, hisar hizmeti nedeniyle vergi muafiyetinden yararlanırlardı.[21]

Genellikle, Osmanlı öncesi idarî sınırları korunan yeni topraklar,[22] büyüklüklerine göre bir veya birkaç sancak beyine emanet edilirdi. Sancak, imparatorluğun asıl idarî ve askerî birimiydi ve sancak beyi bu sancaktaki tımar sahiplerinin tek komutanıydı. Temel görevleri, savaşta tımarlı sipahileri yönetmek, asayişi sağlamak, yasal ve idarî kararları uygulâmaktı. Sancaktardaki tüm yasal meseleler, askerî meseleler de dahil olmak üzere, sancak beyinden bağımsız olan kadıların göreviydi. Sancaklar, sancak beyi ile aynı sorumlulukları taşıyan ve ona bağlı olan subaşılar tarafından yönetilen vilâyetlere bölünmüştü. Yararlandığı kaynak 14. yüzyıl sonlarına doğru yazılmış olan Âşıkpaşazâde'nin tarihinde,[23] Osman Gâzî'nin, yeni fethedilmiş şehirlere kadılar ve subaşılar tayin ettiği yazılıdır. Gerçekten de, 1431 tarihli Arnavutluk defterine göre, her şehrin subaşısı ve kadısı vardı. Aynı defterde, kadılara maaş olarak tımar verildiğinin yazılı olması ilginçtir. Bu da, dönemin eyalet idaresinde tımar sisteminin önemini gösterir.

Vilayet tahriri, Osmanlı idaresinin temeliydi. Bu işlem, bir bölgenin vergilendirilebilir kaynaklarının hesaplanması ve bu verilerin defter-i hâkâniyeye kaydedilmesinden ibaretti. Bu defterler, askerlerin gelirleri olacak vergilerin toplanması için belirli bölgelerin onlara tahsis edilmesinde de kullanıldı. Defterler, köylülerin vergi oranlarını belirlemekle kalmaz, toprakların yasal sahiplerini gösteren resmî birer kayıt işlevi de görürdü.

Osmanlı arşivlerinde bu tür defterlerin ulaşılabilen en eskileri, H. 835 (1431-1432) tarihli Arnavutluk defterleridir.[24] Premedi-Görice (Koritsa) defterinde, bu bölgenin ilk kayıtlarının I. Bayezid döneminde (1389-1403) tutulduğu açıkça görülür. Daha kuzeyde kalan bölgenin gelirlerinin hesaplanması ise ancak I. Mehmed döneminde (1413-1421) yapılmıştır. Bu ilk tahrirler Osmanlıların bu bölgeleri art arda

20:22 49%

fethetmelerinden hemen sonra gerçekleştirilmiş olmalıdır.[25] H. 868 (1463-1464) tarihli bir Ankara defterinde de,[26] yaklaşık 1396'da Ankara valisi olan Timurtaş Paşa tarafından yapılan kayıtlara rastlıyoruz. Eski *Anonim Tevarih*'te ulemâ, defter sistemini Osmanlı idaresine soktuğu için sert biçimde eleştirilir.[27] Bu dolaylı gönderme, daha önce sözünü ettiğim defterlerdeki kayıtlarla birlikte ele alındığında, Osmanlı devletinde tahrir sisteminin tam olarak ne zaman başladığına ilişkin ek bir kanıt olarak görülebilir. Öte yandan vakanüvis Âşıkpaşazâde, Orhan Gâzî dönemindeki (1324-1362) fethinden sonra yapılmış bir Karesi tahririnden söz eder.[28] Bu kayıt, sistemin bu dönemde var olduğunu iddia edebilmek için tek başına yeterli bir kanıt olamaz; ancak, 1431 defterlerinde, iki yüzyıl sonra da karşılaştığımız gelişmiş kaidelerle Türkçe terimlere rastlanıyor. Bu da, tahrir sisteminin I. Bayezid'den önce uzun bir süre kullanıldığının bir belirtisidir. Dahası, henüz Orhan Gâzî döneminde bile gelişmiş bir Osmanlı arşivinin varlığından haberdarız.[29] Son olarak, 1432 defterlerindeki birçok Farsça ifade, sistemin İran-İlhanî ya da Selçuk kökenlerinin birer kanıtı olabilir.

Elimizde H. 938 (1575) tarihli, bu tarihten yaklaşık altmış yıl önce fethedilen Doğu Anadolu bölgelerinin tahririyle görevli memurların talimatlarını içeren iki ferman var.[30] Tahrirlerin nasıl uygulandığı hakkında bizi aydınlatan bu fermanlar şöyle özetlenebilir:

Tahrir için bir emin tayin edilirdi. Bu eminin emrine, kayıtları düzenlemek ve verileri deftere kaydetmekle görevli bir kâtip verilirdi, ikisi de, tahrir sırasındaki harcamaları karşılamak üzere, kayıtları yapılan bölgelerden hâne başına birer akçe toplama yetkisine sahipti.

Nüfus, ekili arazi, bağlar, meyve bahçeleri gibi vergilendirilecek şeyler hakkındaki tüm verileri toplamakla yükümlü olan emin, bulunduğu bölgelerin kadılarından yardım görür ve onlar tarafından denetlenirdi.

Bir bölgenin vergi matrahı çıkarılmadan önce, emin tüm tımar sahiplerini ya da onların vekillerini bir araya toplar ve berâtlar (tımarlarının ya da vergi muafiyetlerinin türünü gösteren fermanlar), sûret-i defterler (tımarların önceki bir tahrirde kaydedilmiş resmî nüshaları), temessükler (yöneticiler tarafından verilen, tımar ya da vergi muafiyetlerini gösteren vesikalar) ve mahsulât defterleri (belirli vergilerin

20:22 49%

miktarlarını gösteren vesikalar) gibi ellerinde bulunan yasal belgeleri ibraz etmelerini isterdi.

Emin, daha sonra köy köy dolaşarak hemen teftişe başlar, yeni vergileri önceki kayıtlarla karşılaştırırdı.

Her tımar sahibi, tımarında bulunan yetişkinleri, adlarının kaydedilmesi amacıyla eminin huzuruna getirmekle yükümlüydü. Bu araştırmaların sonuçları defter halinde derlenerek, inceleyip tasdik edilmesi için sultana sunulurdu.

Cizye (sadece yetişkin gayrimüslimlerin ödediği kelle vergisi) ve avarız (olağanüstü durumlarda alınan vergi) defterleri, kadılar tarafından ayrı olarak hazırlanır ve sultana sunulurdu.

Emin ayrıca, vergilendirmeyle ilgili tüm yerel uygulâmaları, oranlardaki farklılığa özellikle dikkat ederek rapor etmekle görevliydi. Bu yerel uygulâmalar, sultanın inceleyip onaylamasından sonra, defterin ilk sayfasına ilgili sancağın kanunnâmesi (malî kanun) olarak kaydedilirdi.

Emin ayrıca sancaktaki tüm tımar sahipleri ve bunların cebelüleri hakkında rapor hazırlamakla da görevliydi. Daha sonra, tımarlar türlerine göre yeniden dağıtılarak ayrı bir defterde toplanırdı.

1431 defterlerindeki bilgilere dayanarak, 16. yüzyılda bu şekilde yapılan tahririn 15. yüzyılda da aynı olduğunu söyleyebiliriz.[31] Yeni fethedilen herhangi bir ülkenin ilk tahriri de aynı şekilde yapılmış olmalıdır. Bunu, sırasıyla 1518 ve 1572'deki fetihlerinden hemen sonra düzenlenen Doğu Anadolu ve Kıbrıs defterleri de kanıtlıyor.

Emin, bir ülkenin fethinden sonraki ilk tahririni yaparken ülkeyi fetheden askerlerin yanısıra bölge ahalisinden de yardım görürdü. Dimo, Yorgi ve Mankole oğlu Zaganuz gibi Hıristiyanların ya da dönmelerin 1431 Arnavutluk defterinin hazırlanmasında kâtip olarak çalıştıkları bilinmektedir.[32]

Arnavutluk ve Dülkadiriye örneklerinde görüldüğü üzere tahrirler, nadir de olsa, yerel direnişle karşılaşmışlardır.[33] Her iki örnekte de karışıklığın temel nedeni, ülkenin yarı-göçebe ve feodal yapısıydı. 1431 Arnavutluk tahririnin, önce Araniti ve Thopia

20:22 49%

Zenebissi, sonra da İskender Kastriota gibi yerli feodal beylerin yönetimindeki dağlıların uzun süren mücadelelerinin başlangıcı olduğu belirtilmelidir.[34]

III- TEMSİL VE İMPARATORLUĞUN KURULUŞU

Tahrirden sonra iki çeşit defter derlendiğini gördük. İlki (mufassal defter), kaynaklarını tafsilatıyla belirterek vergileri, ikincisi (icmal defteri) ise, gelirin askerî sınıf arasındaki dağılımını gösterirdi. Bu ayrım, Osmanlı İmparatorluğu'nun temel ilkesine karşılık geliyordu.

İmparatorlukta iki temel sınıf vardı: re'âyâ ve askerî. Askerî sadece orduyu değil, kamu hizmetlilerini ve onların hane halkını da kapsar. Gelirleri sultan tarafından sağlanır ve vergiden muaf tutulurlardı. Yönetenler kesin biçimde yönetilenlerden ayrılmışlardı. Bu nedenle, 20. yüzyıl araştırmacılarının çoğunun, fetih fikri üstüne kurulu bir devletin bu kendine özgü yapısını kavramakta güçlük çekmesi şaşırtıcı değildir. Askerîler, tarihsel olarak belirlenmiş haklara sahip aristokratik bir sınıf değildi ve bu sınıfa dahil olmak tamamıyla sultanın iradesine bağlıydı. Ancak, göreceğimiz gibi bu durum ilk zamanlarda, Osmanlı sultanlarının fetihlerden önceki yerel aristokrat zümrelere karşı uzlaşmacı, ılımlı bir politika gütmelerini engellememiştir.

Osmanlı anlayışına göre imparatorluk sınırları içindeki tüm reâyâ ve toprak, sultanın malıydı, imparatorluktaki tüm yerel ve veraset yoluyla geçmiş hakları ve imtiyazları ortadan kaldıran bu ilke, temel olarak sultanın mutlak hâkimiyetini ve tüm hakların onun iradesinden kaynaklandığını göstermek amacıyla düzenlenmiştir. Resmî ayrıcalıkları ve –vakıflar da dahil olmak üzere– tüm toprak tasarrufları üzerindeki hakları yalnızca sultanın berâtları sağlardı. Hüküm süren sultanın ölümüyle tüm salâhiyetler ve haklar geçersiz hale gelirdi. Dolayısıyla, "sultan devlettir" ifadesindeki gerçek payı büyüktür.

Bu nedenle, sultanın mutlak iktidarı kendisine kayıtsız şartsız bağlı olan idarî bir kadro gerektiriyordu. İktidarın yegâne kaynağı, sultanın iradesi ve temsilcileriydi. Dolayısıyla, sultanın hizmetinde olan ya da sultan adına yetki kullanabilen askerîler, nüfusun geriye kalanından farklı ve üstün bir zümreydi. İslâm şeriatını temel alan medenî ve cezai kanunlar reâyâ ve askerîler için temelde aynı olsa da askerîler,

20:22 49%

sultanın iradesiyle meydana getirilmiş kânun-ı sipâhiyân adı verilen özel bir kanuna tâbiydi. Reayadan birinin doğrudan askerîye girememesi, imparatorluğun temel yasalarından biri olarak kabul edilirdi. Ancak sultan, belirli niteliklere sahip olan (örneğin savaşta olağanüstü yararlık gösteren) bir raiyyeti fermanla askerîye terfi ettirebilirdi. Benzer bir şekilde, sultan bir emirle askerîden birini mevkiinden mahrum edebilirdi. Azledilen bir askerî mensubu askerîden çıkarılmazdı ve daha sonraki bir dönemde yeniden göreve atanabilirdi. Bu özellik askerînin sınıf yapısını açıklamaktadır. Ayrıca, azledilen herhangi bir bey ya da paşa yeni bir göreve tayin edilene kadar tazminat alırdı. Dikkat çeken bir nokta da, askerî mensuplarının oğullarının tahrir defterlerine reâyâ olarak kaydedildikleri bazı durumlarda askerî kökenlerini belirten ayrı bir kategoriye dahil edilmeleridir.

15. yüzyıl Osmanlı tahrirleri, sadece vilâyetlerin yönetimindeki birçok Osmanlı beyinin değil, 15. yüzyıl Osmanlı ordusundaki kayda değer sayıda tımarlının da, Osmanlı öncesi yerel askerî sınıf ve asiller sınıfının torunları olduğunu gösterir. 15. yüzyılda kimi bölgelerdeki tımarlıların yaklaşık yarısının Hıristiyan olması daha şaşırtıcıdır. 1468'de Sırbistan'ın Braniçeva vilâyetindeki toplam 125 tımarlıdan 62'si, 1431'de Arnavutluk'taki toplam 355 tımarlıdan 60'ı ve 1455'te Tırhala (Tesalya) livasındaki toplam 182 tımarlıdan 36'sı Hıristiyan'dı.[35] Bu oranlar, fetihten sonraki ilk yıllarda bu bölgelerde kesinlikle daha fazlaydı. Bu tür bir tımarı örnekleyen bir kayıt şöyledir: "Mezkûr Mehmed hissesi sancak beyi mevkuftur deyu arzettiği sebebden İvradko nâm kâfire ki aslında sipâhî imiş ve hem hüdavendigâr yoluna doğruluk gösterdiğiyçün verildi, fî sene 883."[36]

Bir Hıristiyanın tımar sahibi olabilmesi için öncelikle askerî kökenli olması, ikinci olarak da sultana sadakatini kanıtlaması gerekirdi. Tüm bu Hıristiyan tımarlıların aslen önceki Balkan devletlerinin askerî zadegânından oldukları belirtilmelidir.[37]

Aynı dönemde ve 16. yüzyıla kadar, Bosna, Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk, Tesalya ve Bulgaristan'daki çok sayıda Hıristiyan voynuk da askerî statüsüyle Osmanlı ordusuna dahil edilmiştir. Örneğin, Broniçeva vilayetinde 217 voynuk, 503 yamak ve 61 lagator (voynukların başı), Tırhala'da 103 voynuk ve 203 yamak vardı. Bunlar, Stefan Duşan (1333-1355) imparatorluğunda küçük çiftlikleriyle (baştina)

20:22 49%

küçük asiller sınıfını oluşturan Sırp kökenli *'voynici'*lerdi.[38] Osmanlı devletindeki durumlarını gösteren şu belge en eski ve en ilginçlerinden biridir: "Voynuk: Nikola, veled-i Duşik; Yamaklar: Gin ve Milan ve Dimitri; bu mezkûrlar kadîmî sipâhî[39] oğulları oldukları sebebden ellerindeki mülklerine, bağlarına ve tarlalarına voynuk yazıldılar. El-vâki fi evâil-i muharrem sene 858 der Edirne."[40]

Ülkelerinin haraçgüzârlığı sırasında Osmanlı ordusunun yardımcı kuvvetleri olarak edindikleri deneyimler, Hıristiyan askerî grupların Osmanlı askerî sınıfıyla kaynaşmasını şüphesiz kolaylaştırmıştır. Konumlarının ve topraklarının güçlü Osmanlı idaresi tarafından teminat altına alındığını gören bu Hıristiyan askerlerin çoğunluğu değişikliğe karşı çıkmamış olmalılar. Bu bakımdan, birçok Hıristiyan garnizonun, kalelerini direnmeden teslim edip Osmanlı saflarına geçmiş olması şaşırtıcı değildir. Osmanlıların ılımlı politikası ve vaat ettikleri tımarlar çoğuna çekici gelmiştir. Bu durum Osmanlı hâkimiyetinin Balkanlar'daki görece hızlı yayılışını izah eden olgulardandır.

Hıristiyan tımarlıların ve voynukların, sultanın emirleriyle Osmanlı devletinde de, genelde eski toplumsal statüleriyle orantılı mevkiler elde etmeleri dikkate değerdir. Osmanlılar bu insanların tasarruf haklarını, tımar ya da baştina olarak büyük ölçüde korumuşlardır. Böylece, büyük aileler (senyörler, voyvodalar) mal varlıklarının büyük bir kısmını büyük Osmanlı tımar sahipleri olarak korudular ve Müslüman olduktan sonra bey unvanını alıp en yüksek idarî görevlere gelme hakkına sahip oldular. 1448 tarihli bir defterde subaşılık rütbesine ulaşan Georgi İstepan adında bir Hıristiyana rastladım.[41] Hıristiyan sancak beyi olmamasına rağmen, II. Murat döneminde (1421-1451) Arnavutluk valiliği yapan Yakup ve Hamza Beyler gibi İslâm'ı kabul etmiş büyük yerel Hıristiyan ailelerden gelme birçok sancak beyi görebiliriz. Hamza Bey ve Yakup Bey, sırasıyla, ünlü Arnavut hânedânları olan Kastriota ve Muzaki'lerin soylarındandılar.[42] Hıristiyan tımar sahipleri ve Müslümanlaşmış torunları, genellikle kendilerine tevarüs eden topraklarda kalmışlarsa da, topraklarının ve feodal haklarının bir kısmını yeni Osmanlı tımar rejiminde terk etmek zorundaydılar. Bu işten en zararlı çıkanlar en büyük ailelerdi. Bu kayıplar bazı yerel direnişlere de neden oldu. İskender Bey (Scanderbeg) önderliğindeki Arnavut reislerinin uzun süreli direnişi temelde bu yüzdendi.[43]

20:22 49%

Balkan ülkelerindeki soylu aileler, Osmanlı tımarlıları olarak temsil edilip Müslüman olmuşlardır. Müslümanlaşma, imparatorluğun ilk dönmelerinden Hıristiyan sipahiler arasında kesinlikle psiko-sosyal bir olguydu.[44] Devlet, onların Osmanlı askerî sınıfına kabul edilmelerinin zorunlu ön şartı olarak ihtidalarını istemediği gibi, böyle bir ihtidayı dolaylı yöntemlerle de gerçekleştirmeye çalışmamıştır. Nitekim, II. Bayezid döneminde (1481-1512) bile bu Hıristiyan askerlere tımar tevcih edildiğini görüyoruz. Ancak, 16. yüzyılda Hıristiyan tımarlılara bu bölgelerde sıkça rastlanmaz. Hattâ, bu yüzyılda Hıristiyan tımarlıların varlığı şaşırtıcı ve kökenlerinin sahihliğinden şüphe duyulan bir olguydu.[45] İslâm'ı tedricen benimseyen daha önceki Hıristiyan tımarlıların izleri 16. yüzyılda tamamen kaybolmuştur. Gerçekte de, ünlü Slav-Arnavut senyörü Pavlo Kurtik'in (Kurtic) soyundan gelen Arnavutluk'taki Kurtik Mustafa gibi bazı tımarlıların Hıristiyan kökenleri, ancak nadiren kullandıkları aile adlarından belli oluyordu.[46]

Bosna özel bir durum arz eder. Osmanlılar, eski Bosnalı asilzâdelerin babadan kalma topraklarında (baştina), daha önce Bosna krallarının bahşettikleri tasarruf haklarını koruyarak yaşamalarına izin verdi. Bu nedenle, İslâmiyet'i tedricen benimseyen Bosna'nın eski asilzadeleri atalarının topraklarında 20. yüzyıla kadar yaşamayı sürdürdüler. Toprağın tasarruf hakkına sahip olabilmeleri için İslâmiyet'i benimsemeleri gerektiği yönünde bir baskı uygulanmadığını C. Truhelka bir araştırmasında[47] inandırıcı kanıtlarla göstermiş ve bu tez son dönemdeki Türk belgeleriyle[48] de teyit edilmiştir. Sırbistan ve Makedonya'daki farklı gelişmelerin Osmanlı fethinden önceki şartlardan da kaynaklandığı görülüyor. Sırbistan ve Makedonya'daki asillerin bir kısmı Bosna'daki baştinaların aynılarına sahip değillerdi. Sırbistan ve Makedonya'da büyük asilzadelerin (vlastelin) sahip oldukları topraklar Bizans tımarları (pronoia) niteliğindeydi. Bunlar Osmanlılar tarafından kolayca sıradan tımar topraklarına dönüştürülmüş ve bu nedenle tımara uygulanan genel kurallara tâbi olmuşlardır.[49]

Voynuklar ise, özel statüleri nedeniyle, Hıristiyan tımarlıların karşılaştığı toplumsal etkilere maruz kalmamışlar ve bu nedenle Hıristiyanlıklarını sürdürmüşlerdir. Voynuklar 16. yüzyılda Osmanlı ordusundaki askerî önemini kaybedince, benzer

20:22 49%

Müslüman askerî birlikler olan yaya ve müsellemlerle birlikte reâyâ statüsüne indirildiler. Gene de, 15. yüzyılın sonlarına doğru ünlü tarihçi İdris-i Bitlisi onlardan Osmanlı ordusunun önemli bir bölümünü oluşturan Hıristiyan askerler olarak söz eder.[50] Bunlar daha sonraki İstabl-ı Amire'ye bağlı Hıristiyan seyisler olarak Bulgaristan'da yaşamlarını sürdürmüşlerdir.[51]

Burada cerehorlar (geçici Hıristiyan ücretli askerler) ya da hisar ve geçitlerdeki, vergiden muaf muhafızlar gibi askerî sınıfından olmayan diğer Hıristiyan askerlerden söz etmeye gerek yok. Bu zümreler reâyâ ve askerî arasında özel bir konuma sahipti.

Osmanlılar aynı ılımlı politikayı sadece Balkanlar'da değil, Anadolu'da da uyguladılar. Örneğin, Karaman Beyliği'nin ilhakından sonra düzenlenen Karaman vilâyeti defterlerine göre,[52] yerli aristokrasinin büyük bir bölümü, daha önceki toprak hakları baki kalmak üzere konumlarını sürdürmüşlerdir. H. 929 (1519) tarihli defterde, "bir zamanlar babaları Karaman ayânından olan tımar sahipleri..." başlığı altında Karaman'ın eski ailelerinden bahsedilmiştir. Bu insanlar bu vilâyetteki tımar sahiplerinin çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Burada da büyük asilzadelere bey unvanıyla daha geniş tımarlar ya da zeametler, çocuklarına da vilâyetin çeşitli bölgelerinde geniş tımarlar verildi. Başlıca aileler Turgud, Köğez, Teke, Bozdoğan, Samagar, Yapa, Eğdir, Emeleddin, Bulgar, Adalıbey, Ucarı, Yasavul Musa, Bozkır ve diğerleriydi.[53] Bu bölgedeki aşiretlerin reisleri çoğunlukla bu ailelerdendi. Osmanlı fethinden önce kısmen yerleşik olan bu aşiretlerin Osmanlılara karşı Karamanoğulları ordusunun ana gücünü oluşturduğu bilinmektedir. Fetihten sonra, geniş Turgud aşiretinden olan Yapa Bey'in etrafında yeni bir aşiretin oluştuğu kesindir. Yapalu aşiretindeki birçok grubun vergileri, Yapa'nın soyundan gelenlere tımar olarak tevcih edildi. Benzer şekilde, Bektaşlı aşiretinin vergileri, Bektaş'ın soyundan gelenlerin tımarı olmuştur. Yani, reislere aşiretlerinin vergileri tımar olarak verilmiştir. Başka bir deyişle, var olan durum, tımar sisteminin kendine özgü bir çeşidi olarak tasdik edilmişti. Bu yöntem, bölgede Osmanlı hâkimiyetini sağlamanın tek yolu olarak görülüyordu, çünkü yerel aristokrasi, aşiretlerle güçlü bağlara sahipti ve merkeziyetçi Osmanlı idaresinden kurtulmaya eğilimliydi. Karaman ya da Osmanlı tahtı üzerinde hak iddia edenlerle ya da Memluklar veya İran Şahı gibi dış güçlerle birçok kez işbirliği yapmışlardı. Şah İsmail (1500-1524), Anadolu'daki bu aşiretleri Osmanlılara

20:22 49%

karşı destekleyerek çok güçlenmişti. Osmanlı yönetimi nihâyet Karaman aşiret aristokrasisinin isyankâr tavrını, sürgüne gönderme ya da baskıyla değil, sistemini şartlara uydurarak alt etmeyi başardı. Zaman Osmanlıların lehine işledi. Yerel tımar sahiplerinin soyundan gelenlere komşu ülkelerde yeni fethedilen topraklarda yeni tımarlar tevcih edildi. Kanuni Süleyman'ın ilk yıllarında tamamen ilhak edilmiş olan Zülkadiriye vilâyetindeki 73 yerli ve 41 kökeni belirsiz tımarlıya karşılık, Karaman'dan 35, İçili'den 6 tımarlıya rastlıyoruz.[54] Benzer biçimde, Boşnak ve Sırp kökenli birkaç tımarlıya, Macaristan'ın fethinden sonra tımar verilmiştir. Bu nedenle, yeni nesiller yerel bağlarını yitirmiş ve sonraki tahsislerle tımarlı ordusunda temsil edilmiştir. Bu temsil sürecinde yerel kanunların ve âdetlerin yerini tedricen Osmanlı kanununun ve vergi sisteminin aldığını sırası gelmişken eklemek gerekir.[55]

Hülasa, Osmanlıların askerî sınıfına sadece asker ya da aristokrat kökenli kişileri dahil etme ilkesinin Osmanlıların gâzî kökeniyle bağlantılı olduğu düşünülebilir. Gâzîlerin, uclarda inançları için savaşan bir askerî örgütlenme oluşturdukları bilinmektedir. Bunlar, zamanın şeyhlerinden icazet de almışlardı.[56] Daha önce belirtildiği gibi, Osman Gâzî'nin –daha sonra haraçgüzârı olan– ilk müttefikleri, Hıristiyan ya da Müslüman yerel beyler veya komutanlardı.[57] Her halükârda, ilk Osmanlı *alplar* askerî geleneğe sahip farklı bir zümreydi.

Gelgelelim, Osmanlı tarihinin ilk döneminde bile Osmanlı yönetici sınıfının tek kaynağı yerel soylular değildi. Askerî sınıfın himayesinde bulunanların tımar ve mevki edinmelerini mümkün kılan bir diğer Osmanlı yönetim ilkesi, kan bağına dayanan kastların oluşmasını engelliyordu. Daha önce belirttiğim gibi, Osmanlı sultanları, yalnızca sultana sâdık bir idarî örgüt meydana getirmişlerdi. Sultanın başkentteki hane halkının ve kapıkullarının neredeyse tamamı, bazen eyaletlerde kendilerine tımar verilen, kullardan oluşurdu. Sultanın şahsî hizmetkârları da sık sık vali olarak tayin edilirdi. Bu sistemin sultanın mutlak hâkimiyetini sağlayacağına inanılırdı.[58] Defterlerden faydalanarak I. Bayezid dönemine (1389-1403) kadar izlerini sürebildiğimiz bu sistem, kesinlikle daha önce de mevcuttu. Kul sistemi, beylerin asker kölelerden oluşan bir maiyete sahip oldukları vilâyetlerdeki tımar sahipleri arasında da geçerliydi. Beylerin hizmetkârları ve kulları (Farsça "gulâm", Arapça "memlûk") tımar sahibi olabilirlerdi.[59]

20:22 49%

Öte yandan, tımarlılar cebelü, kul ve nöker sağlamak ve onları eğitmek zorundaydılar. Nispeten geniş tımarlara sahip çok sayıda tımarlı, orduya rütbesine ve tımarının büyüklüğüne göre değişen, belirli sayıda cebelü (tam teçhizatlı sipahi) göndermekle yükümlüydü.[60] Bir tımar sahibi, cebelü için, gerekenden daha küçük bir tımar karşılığında bir gulâm teçhiz etmek zorundaydı. Bu durumda, kul basit bir uşak gibi gözükür. Aslında, kul ile cebelü arasındaki fark silah ve teçhizatlarından kaynaklanır. Şartlar elverdiğinde ikisi de tımar sahibi olabilirdi. Basit bir sipahiden Divan-ı Hümayun'daki paşaya kadar her düzeyden tımar sahibinin feodal ordulardaki gibi kendi hizmetkârları vardı. Kullar, sultan tarafından tımarlı yapılana kadar doğrudan efendilerinin emrindeydiler. Evrenos Bey, Turahan Bey ve Üsküplü İshak Bey gibi merkeze uzak sınır bölgelerinde bulunan büyük uc beylerinin ve daha sonra oğullarının yüzlerce kulu vardı ve bölgelerindeki tımar sahipleri, imparatorluğun diğer bölgelerindekilere oranla, bu beylere daha çok bağımlıydı.[61] Gerçekten de, Balkanlar'daki ucbeyleri biraz bağımsızca hareket etmişler ve Konstantiniye'nin fethine kadar I. Bayezid'in oğulları ve torunları arasında süren taht mücadelesinde önemli rol oynamışlardır.[62] Ancak tımarların doğrudan sultan tarafından verilmesi, bu beylerin, özel orduları olan feodal beyler olmalarını önlemiştir. Diğer yandan, en fazla kula sahip olan sultan, beylerin gücünü denetleyebiliyordu. II. Mehmed döneminde sultanın kulları imparatorluk genelinde mutlak bir hâkimiyet kurdular ve eski aristokratik zümreler gibi uclardaki güçlü aileler de büyük ölçüde önemlerini kaybettiler, İstanbul'un fethinden önceki durumun aksine, II. Mehmed'in sadrazamlarının çoğunun kul kökenli olması da dikkat çekicidir. Kısaca, tımar sistemi ve –aslında bu sistemin bir parçası olan– kul sistemi, sultanlara merkezî hükümetin zararına olabilecek eski feodal ve aristokratik unsurların imparatorluğun yönetimindeki etkilerini önleme imkânı sağlıyordu. Bu da tedrici olarak gerçekleştirilmiş ve mutlak bir hükümdarın emrinde çalışan yekpare ve merkeziyetçi bir yönetim, fethedilen topraklardaki değişik unsurların bütünleşme sürecini yavaş yavaş tamamlamıştır.

IV- YENİDEN YAPILANMA ARAÇLARI OLARAK SÜRGÜN VE ZORUNLU GÖÇ

Osmanlılar yeni fethedilen bölgelerin güvenliğini sağlamak amacıyla, iyi hazırlanmış bir iskân ve toplu sürgün sistemi kullanmışlardır. Başıboş göçebeler ya da bir köyün

20:22 49%

hattâ bir kasabanın sorun yaratmış ya da yaratabilecek isyankâr ahalisi, imparatorluğun uzak bir bölgesine kaydırılırdı. Osmanlı devleti fethedilen topraklara Türk nüfusun yerleştirilmesine de büyük önem vermiştir. *Tevârih-i Âl-i Osman*'da Gelibolu yarımadasındaki ilk fetihlerin hikâyesi şöyle anlatılır: "[Süleyman Paşa] atası Orhan Gâzî'ye haber gönderdi ki: ... 'İmdi şöyle malûm oluna ki bu tarafda feth olunan hisarlara, vilâyetlere mamur olmağa ehl-i İslâmdan çoğ adam gerek. Anun içün ki bu feth olunan hisarlara komağ içün ve hem yarar gâzî yoldaşlardan gönderünüz'. Orhan Gâzî dahi bu sözü kabul etdi. Karasi vilâyetine göçer Arab evleri gelmiş idi. Anları sürdüler. Rum iline geçürdiler... Yevmen feyevmen durmadan Karasi vilâyetinin halkı gelür oldular. Gelenleri yurt tutup gazâya meşgûl oldılar." Ayrıca, şöyle bir bölüm de var: "Süleyman Paşa eyidür: '[Rumeli'deki] Bu hisarlardan sipahi olan kâfirleri çıkarun. Evleriyle Karasi eline iletün ki bunlardan âhiri bize fesad değmeye'. Ve hem öyle etdiler."[63]

Tarihlerde bunun gibi birçok sürgün örneğine rastlanır. Osmanlı devletinin toplu sürgünü en erken dönemlerden itibaren uyguladığı açıktır.

Daha sonraki dönemlere ait belgeler bu eski toplu sürgün geleneğini doğrular, ilginç ayrıntılar verirler. 13 Cemaziyülevvel 980 (24 Eylül 1572) tarihli sürgüne ait sultan fermanına göre,[64] Anadolu, Rum (Sivas), Karaman ve Zülkadiriye vilâyetlerindeki her on aileden biri yeni fethedilen Kıbrıs'a gönderilecekti. Bu özel sürgünün çıkış nedeni, adanın tarım ve güvenliğinin sağlanmasıydı. Göçmenler, toplumun her tabakasından köylü, zanaatkâr arasından seçilecekti. Adaya ilk gönderilenler yetersiz ya da verimsiz toprakları olan köylüler ile fakirler, serseriler ve göçebelerdi. Gerekli alet edevatla teçhiz edilen bu insanlar, defterlere kaydedilip adaya nakledileceklerdi. Sürgünlere iki yıl süreyle vergi muafiyeti tanınmıştı. Bu insanlar genellikle evlerini terk etmekten hoşlanmadıkları için, ilgili memurlara bu önlemleri kati bir şekilde uygulâmaları emredilmişti. Sonraki bir tarihte, hüküm giymiş tefeciler ve suçlular ceza olarak Kıbrıs'a gönderilmiştir.

II. Mehmed'in (1451-1481) Sırbistan, Arnavutluk, Mora ve Kefe'den İstanbul'a toplu sürgünleri iyi bilinir. Bunların temel amacı yeni başkentin refahını sağlamaktı. Çoğunluğunu savaş esirlerinin oluşturduğu bu sürgünler, İstanbul civarındaki köylere sultanın köylü köleleri olarak yerleştirilmişlerdir.[65] Büyük bir Müslüman reâyâ

20:22 49%

grubunun (1025 aile) Anadolu'dan çıkarılıp Bulgaristan'ın Pravadi bölgesine yerleştirilmesi, Hıristiyan bir ülkeye yapılan toplu sürgünlere ilginç bir örnektir. Özel "sürgün" statüsü verilen bu insanlar, sürgün subaşısı olarak adlandırılan bir memurun yönettiği bağımsız idarî bir birim oluşturmuşlardır. Bunlar, yerel reâyâ ile karışmaya başladıklarının görüldüğü 16. yüzyılın ortasına kadar kapalı bir toplum olarak yaşamışlardır. Anadolu'ya yapılan sürgünlere bir örnek ise, muhtemelen âsilerden oluşan bir grup Arnavutun 15. yüzyılda zorla Trabzon'a yerleştirilmesidir. Kısacası, Osmanlı arşivlerindeki örnekler, Osmanlıların yeni fethedilen toprakların tanzimi için toplu sürgünü kullandıklarını anlatan vakayinamelerdeki hikâyeleri doğrulamaktadır.

Görüldüğü gibi, yeniden iskân edilen ahalinin statüsü şartlara göre değişmiştir. Osmanlılar fetihlerinin ilk yüzyılında sürgünü daha çok askerî amaçla kullanmışlardır. Bu dönemde, sorun çıkaran Anadolu'daki bazı göçebeler Balkanlar'a nakledildikten sonra sınır bölgelerine yerleştirilip kendilerine özel bir askerî statü verildi.[66] 16. yüzyılın başlarına ait defterlerden yararlanan Barkan'ın hazırladığı haritaya göre, yürük adıyla askerî bir teşkilat oluşturan bu Türk göçebeler, özellikle Trakya, Rodop ve Balkan dağlarının güney yamaçları[67] Makedonya ve Dobruca gibi, tamamı 14. yüzyılın ikinci yarısında fethedilen bölgelere yerleştirilmişlerdir. Arnavutluk defterlerine göre, Saruhan, Canik, Paflagonya,* Taraklıborlu ve Vize gibi Küçük Asya'nın çeşitli bölgelerinden gelen sürgünler 1415-1430 yılları arasında Arnavutluk'a yerleştirildi. Bu sürgünlerin nedeni, hiç şüphesiz, Saruhan ve Canik'te bu dönemde ortaya çıkan (Şeyh Bedreddin isyanı ve Yörgüç Paşa'nın Canik'te göçebelerle çatışması gibi) karışıklıklardı. Hem "Evrenos Bey ya da Turahan Bey'le beraber gelmiş Anadolulu Türk göçmenlere"[68] hem de sorun çıkartan göçebeleri Saruhan'dan Üsküp'e nakletmekle görevli ünlü Üsküp Ucbeyi Paşa Yiğit Bey'in adamlarına[69] fethedilen topraklarda tımarlar tevcih edildiğini göz önünde bulundurduğumuzda, uclardaki sürgün gâzîlere istisnai biçimde cömert davranıldığı sonucuna varabiliriz.[70]

Buraya kadar, Osmanlıların imparatorluğu yapılandırmak amacıyla sürgün yöntemini ne kadar geniş çaplı kullandığını göstermeye çalıştık. Bu noktada, Balkanlara yapılan gönüllü göçlerden de söz etmek gerekir. 16. yüzyılda Balkan Yarımadası'ndaki yerleşik ya da göçebe Türk unsurların yaklaşık sayı ve yerleşim

20:23 49%

yerlerini gösteren Ö.L. Barkan'ın haritasına[71] göre, Müslümanlar tüm nüfusun yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Bosna'daki Müslümanlaşmış yerli Slavlarla, Niğbolu, Köstendil, Tırhala, Üsküp, Vidin ve Silistre gibi, uclardaki müstahkem şehirlerde ya da bunların civarında yerleşmiş Müslüman cemaatleri saymazsak, Müslüman Türkler Trakya'da ve Balkan sıradağlarının güneyindeki bölgede ezici çoğunluğu oluşturuyordu. Bunlar, yarımadanın –biri Trakya ve Makedonya üzerinden Adriyatik'e kavuşan, diğeri de Meriç ve Tunca Vadilerinden geçerek Tuna nehrine ulaşan– iki ana güzergâhı boyunca yoğun olarak iskân edilmişlerdi. Yürükler, daha çok bölgenin dağlık bölümlerine yerleştirilmişlerdi. 15. yüzyıl defterlerindeki sağlam delillere dayanarak, bu durumun yüzyılın ilk yarısından itibaren geçerli olduğunu iddia edebiliriz. Köy adları, yerleşimlerin karakterini bir ölçüde açıklar. Meriç vadisindeki köylerin adları, kökenlerine göre şöyle sınıflandırılabilir:

1- Kayı, Salurlu, Türkmen, Akçakoyunlu gibi Türk göçebe gruplarına göre isimlendirilmiş köyler.

2- Saruhanlu, Menteşelü, Simavlu, Hamidlü, Efluganlu gibi Anadolu'daki bazı bölgelerle bağlarını gösteren köy isimleri. Bu köylere yerleşenlerin çoğu aynı zamanda göçebe kökenli olmalıdır, çünkü belli bir bölgeden olan göçebe gruplar aynı şekilde adlandırılırdı.

3- Meriç Vadisi ve Trakya'daki köy isimlerinin çoğu, Davud Bey (Davud Beylü), Turahan Bey (Turahanlu), Mezid Bey gibi ünlü kişilerin adlarından türetilmiştir.

4- Doğancı, Turnacı, Çavuş, Damgacı, Müderris, Kadı, Sekban gibi resmî unvanlara göre isimlendirilmiş köyler. Bu köyler muhtemelen bu unvanlara sahip memurların tımarlarıdır.

5- Bazı köyler, Karaca Resul, Hacı Timurhan, İbrahim Danişmend, Saru Ömer gibi şahıs isimleri taşırdı. Bu köyler isimlerini kurucularından ya da çoğunluğu oluşturan ilk sakinlerinden almış olabilirler.

6- Diğer birçok köy, bir zaviye ya da vakfın çevresinde gelişen köylerdi. Bu kurumlar, yakın çevrelerinde köylerin oluşumunu teşvik eden bazı mali imtiyazlardan faydalanırlardı. Barkan önemli bir araştırmasında,[72] bu tür yüzlerce köyden söz etmiş

20:23 49%

ve kuruluşlarının temelinde nelerin yattığını açıklamaya çalışmıştır.

7- Türkçe isimli köylere son örnek, Kayacık, Ada, Hisarlu, Yayalar, Bazarlu, Çömlekçi, Gemici, Eskicepazar, Balcı gibi, isimlerini coğrafi özellik ya da ekonomik faaliyetlerinden alan köylerdir.

8- İpsala, Dimetoka, Gümülcine, Yanbolu bölgelerinde Mavri, Makri, Karli, Anahorya, Karbuna, Ostrovika gibi Hıristiyan isimli köyler 15. yüzyıl defterlerinde sayıca azdır.

Türk köylerinin kuruluş sürecinin açıklanması bu çalışmanın amacı değil. Gene de, Anadolu'dan gelen Türklerin, genellikle, yeni topraklarında ayrı köyler kurarak Hıristiyan halkla karışmadıklarını belirtmek gerekir. 15. yüzyılda yapılan tahrirlerden şehir ve köylerde yaşayan halkın isimlerini öğrenebiliyoruz; buna göre yeni köylerdeki nüfus tamamen Müslümanlardan oluşuyordu. Türklerin göçüyle hatırı sayılır biçimde genişleyen Gelibolu, Edirne, Üsküp, Tırhala, Serez gibi şehirlerde bile, Hıristiyanlar kendi mahallelerinde toplanmışlardı.[73] Hıristiyanların köylerinde ya da mahallelerinde bulunan birkaç Müslüman ise muhtemelen dönmeydi. Ayrıca, Balkanlar'da Tesalya'daki Yenişehir gibi tamamen Türk nüfuslu yeni şehirler de kurulmuştur.

Bu yerleşim modeli, bu bölgelerdeki Müslüman nüfusun, yerli dönmelerden çok, Anadolu'dan gelen Türk göçmenlerden oluştuğunu düşündürüyor. 14. yüzyıl civarında Batı Anadolu'da nüfusun nispeten yoğun olduğu bir gerçektir. İlhanlı hâkimiyetinin[74] çöküşünden sonra karmaşanın baş gösterdiği Asya hinterlandındaki göçmenlere Batı'nın bereketli toprakları çekici gelmiştir. Yaklaşık 1270-1330 yılları arasında gâzî beylikler tarafından fethedilen Batı Anadolu'da[75] 14. yüzyılda Türklerin çoğunluğu oluşturduğu, 1455 tarihli bir Osmanlı defterince de doğrulanmaktadır.[76] (Batı Anadolu'nun Türkleşmesinin, Balkanlar'da 15. yüzyılda uygulanan süreçle aynı olduğu ve toplu ihtidayla değil, geniş ölçekli Türk yerleşimi yoluyla gerçekleştiği görülüyor).

Günümüzde genellikle, bu hareketin Osmanlı fetihlerini müteakip Trakya'ya da yayıldığı kabul edilmektedir. Bu tespit, az önce bahsettiğim sürgünler hakkındaki tahrirlerle bir ölçüde onaylanır. Ancak, Trakya ve Meriç Vadisi'ndeki yoğun Türk

20:23 49%

iskânı toplu bir sürgünle değil, Anadolu'dan buraya kendiliğinden gelişen bir göçle açıklanabilir. En eski Osmanlı geleneğine göre,[77] Timur'un 1402'de Anadolu'yu istilâ etmesi, Türk nüfusun yeniden Balkanlara akmasına neden olmuştur: "Ol zamana erişmiş âdemîler şöyle rivayet ettiler ki: 'Rum ilinde nice halk gördük ki derlerdi, ki bizim aslımız Arabdır ve kimi Türkmendir, kimi Kürt kimi Anadolu. Kimi eydür, bizim aslımız Çağatay idi, der... Eğer soruverecek olurlar ise Rum ilinin aslı Anadolu'dandır, andan gelmişlerdir."

Fetihlerin ilk birkaç on yılında Osmanlılar, Anadolu'dan ve diğer İslâm dünyasından giderek artan sayılarda kendi topraklarına gelen insanların, Balkanlara gönüllü göçünü teşvik etmiştir. Nüfus fazlasını yerleştirme mecburiyeti kadar askerî ve malî şartlar[78] da bir iskân politikasını zorunlu kılıyordu. Ordunun büyük bir kısmını "azab" ve "yaya" adlarıyla şehir ve köylerden askere alınan Türklerin oluşturduğu Osmanlı devletinin ilk döneminde, Türk nüfus askerî açıdan çok önemlidir. Bu Türk askerleri 16. yüzyıla kadar Osmanlı ordusundaki önemlerini sürdürmüşlerdir. Osmanlı arşiv belgelerinden öğrendiğimize göre, 14. yüzyılda Osmanlılar tarafından yönetilen bölgelerde yaya askerî teşkilatı geniş çapta kurulmuştu. En önemli bölge Doğu Trakya ve Meriç vadisiydi, bu nedenle "yaya"ların başkumandanı Çirmen'de (Chermanon) görevlendirilmişti.[71][79]

Türklerin Balkanlar'a kendiliğinden gelişen kitlesel göçü 15. yüzyılın ortalarına doğru yavaşlamış, Rodop ve Balkan sıradağlarının ötesindeki Türk iskânı "uc"taki bazı askerî merkezlerle kuşatılmış ve çoğunlukla devlet tarafından sürgün edilen nüfustan oluşmuştur.

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU PROBLEMİ

Osmanlı Devleti'nin 700. yıldönümünde tarihçinin önündeki soruları şöyle özetleyebiliriz: 1300'lerde Bizans-Selçuklu sınırında ortaya çıkmış olan bu Türkmen beyliği nasıl olup da bir dünya imparatorluğu hâlinde gelişmiştir; bu imparatorluğu altı yüzyıl ayakta tutan yapısal ve tarihsel faktörler nelerdir; Osmanlı imparatorluğunu ne dereceye kadar bir Türk imparatorluğu sayabiliriz; bu imparatorluğun bugün Türkiye ve dünya tarihinde kalıcı etkileri nelerdir?

20:23 49%

Tarih ilmi bütün bu soruları yanıtlamaktan uzaktır; ama son yarım yüzyılda, özellikle Osmanlı arşivlerindeki çalışmalar sayesinde bir çok meseleyi daha iyi anlayabiliyoruz. Yanıt isteyen ilk ve en çetrefil sorulardan biri, ilk siyasî çekirdeğin ne zaman, hangi koşullar altında ortaya çıktığı, Osman'ın bir hanedan kurmayı nasıl başardığı ve 60-70 yıl içinde bu devletin, Bizans ve Balkan devletleri üzerinde egemen olması sorunlarıdır. Burada biz yalnızca bu devletin doğuşu problemini ele alacağız.

Osmanlı Devleti ne zaman ve nasıl ortaya çıkmıştır? Son beş yıl içinde araştırmalarımızı bu konu üzerinde topladık. Batı tarihçiliğinde (Colin Imber) toptan bir efsane sayılıp bir tarafa bırakılan en eski rivâyetin, Âşık Paşazâde (Aşpz.) tarihine geçmiş olan ilk menâkibnâmenin yeni bir analizine yöneldik. Orhan'ın imamı İshak Fakîh'e kadar giden bu menâkibnâmedeki bilgileri, Bizans kaynakları, topografi ve toponomik verilerle kontrol ettik; bu araştırmaların ışığı altında ortaya çıktı ki, epik nitelikteki bu menâkibnâme tenkitli bir biçimde analiz edilirse, son derece önemli bir tarihi kaynaktır.[80] Bu alanda Girit'te 1993 yılında toplanan sempozyumda ilk sonuçlar, "Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus" adlı bildirimde tanıtıldı (bkz. *The Ottoman Emirate,* 1300-1389, yay. E. Zachariadou, Rethymnon 1993). Bu bildiride, Osman Bey'in karizmatik bir hanedan kurucusu durumuna geldiği tarihî olayı şöyle tespit ettik: Osman'ın 27 Temmuz 1302'de Yalova yakınında Hersek-Dili mevkiinde Yalak-Ova'da bir Bizans imparatorluk ordusuna karşı kazandığı Bapheus (Koyunhisar) zaferi, çağdaş Bizans tarihçisi Pachymeres'in belirttiği gibi, onu bu serhad bölgesinde Kastamonu'ya kadar Anadolu'da en ünlü gâzi bey durumuna yükseltmiştir. İmparator bu orduyu, İznik'i kurtarmak için göndermişti. Osman'ın 1299'da Bilecik-Yenişehir bölgesini fethettikten sonra başlıca hedefi eski Bizans pâyitahtı İznik'i fethetmekti. 1300'de bu şehri kuşattı ve onu açlıkla teslim almak için devamlı abluka altında tutmak üzere bir *havale* kulesi, Diraz-Ali Kulesi'ni yaptı (Orada bir köy aynı adla bugün mevcuttur). Pachymeres'in ayrıntılarıyla anlattığı İznik kuşatması ve Baphaeus savaşı, yalnız Anonim Tevârîh-i Âli Osman'da geniş biçimde anlatılmıştır. Tarihte bir dönem açan bu olaydan modern tarihçiliğimizin habersiz görünmesi gariptir. Bu yanılgı başlıca, Joseph von Hammer'de Bursa'ya yakın başka bir Koyunhisar'la bu Koyunhisar'ın karıştırılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bapheus (Koyunhisar) zaferi ile Osman, bütün bölgede alpların, ahîlerin, bütün

20:23 49%

Türkmen halkın gözünde karizmatik bir Gâzî Bey durumuna yükselmiş ve oğlu Orhan kendisinden sonra itirazsız beyliğin başına geçmiştir. Bu sebeple biz, Osmanlı Devleti'nin gerçek kuruluş tarihini 27 Temmuz 1302 olarak tespit etmenin daha uygun olacağını düşünmekteyiz.

Eski Osmanlı rivâyetinde, Osman adına 699/1299 yılında Karacahisar'da hutbe okunduğu, böylece onun bu tarihte bağımsız bir hükümdar olduğu iddia edilmiştir. İslâm devlet hukukunda bir kişinin hükümdarlığı, adının cuma hutbesinde anılması ve aynı zamanda gümüş sikke üzerinde darbedilmiş olmasıyla mümkündür. Rivâyette gümüş sikkeden söz yoktur. Son zamanlarda Osman'a ait bir sikke bulunduğu iddia edilmişse de, sikkenin sahte olduğu ortaya çıkmıştır (I. Artuk). Nümizmatlara göre ilk Osmanlı sikkesi Orhan'a ait 1327 tarihli sikkedir. Hutbe ve sikke sahibi İslâm hükümdarı aynı zamanda Sultan unvanı taşımaya hak kazanır. Halbuki, Anadolu'da yükselen Türkmen beyleri kitabelerde daima *emîr*, yani bey unvanıyla anılır, çünkü meşrû Sultan, Konya tahtında oturan Selçuklu sultanıdır; o da 1243 Köse Dağ savaşından beri İran'da hâkim olan Mogol İlhanlı hükümdarını üst kabul etmiştir. Ancak 1335'de son İlhan Abû-Saîd Han erkek vâris bırakmadan öldüğü zaman, Anadolu Türkmen beyleri Sultan unvanı ile bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Orhan Bey o tarihe doğru İlhanlı maliye defterlerinde İlhan'a vergi veren *Uc* emirleri arasında zikredilmiştir. Kayda değer ki, rivâyette 1299'da Osman, *Sultan* değil, Türk töresine göre *Han* olarak anılmıştır.

XIV. yüzyıl sonları ve XV. yüzyılda Osmanlı sultanları güçlü hükümdarlar durumuna gelince, hanedanın başlangıçtan beri egemenlik haklarına sahip olduğu iddiasına meşrûluk kazandırmak için çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu teorileri, Osmanlı hanedanı için yazılmış tarihlerde buluyoruz. Bunların en eskisi, Âşık Paşazâde tarihinde bulduğumuz iddiadır ve aynen şöyledir: "Kaçan kim (Osman) Karacahisar'ı aldı, şehrün evleri boş kaldı ve Germiyan vilâyetinden ve gayrı vilâyetten hayli halk geldiler, Osman Gâzî'den evler dilediler. Osman Gâzî dahi verdi ve sehil zamanda ma'mûr oldı ve nice kiliseler dahi vardı ve bazar dahi durgurdılar ve bu kavim ittifak ettiler kim, cuma namazın kılalum ve hem bir kadı dahi dileyelüm, dediler. Tursun Fakı derler idi, bir aziz var idi ve ol kavme imâmlık eder idi. Hâllerin ona söylediler; ol dahi geldi Osman Gâzî'nin kayınatası Ede Bâli'ye söyledi. Dahi söz

20:23 49%

tamam olmadan Osman Gâzî geldi, sordu, muradların bildi. Osman Gâzî eydür: 'Her ne kim size gerekdür, anı edin', der. Tursun Fakı eydür: 'Hânum, sultandan izin gerekdür' dedi. Osman Gâzî eydür: 'Bu şehri ben hod kendü kılıcım ile aldım, bunda sultanın ne dahli var kim, ondan izin alam. Ona sultanlık veren Allah bana dahi gazâyile hanlık verdi,' dedi. 'Ve ger minneti şu sancağ ise ben hod dahi sancak götürüb kâfir ile uğraşdım', der. 've ger ol, ben Âl-i Selçukîyîn der ise, ben hod Gök Alp oğlıyım, derim; ve ger bu vilâyete ben anlardan öndin geldüm, der ise; Süleymanşâh dedem hod andan evvel geldi', der. Ve ol kavim dahi razı oldular; kadılığı ve hitabeti Tursun Fakı'ya verdi. Cuma hutbesi evvel Karacahisar'da okındı. Bayram namazın anda kıldılar".

Burada Osman Gâzî'nin bağımsızlığı, sonraki dönemlerde ortaya atılan şu iddialara dayanılarak meşrûlaştırılmak isteniyor.

Osman'ın Selçuk sınırları dışında Selçuk sultanına ait olmayan Bizans topraklan üzerinde "kendi kılıcıyla" fetihler yapmış olması.

Selçuk sultanının sancak göndermesi ve onu bir sancak beyi olarak atamış olması (bkz. Âşpz. Bâb 8), hukuken sultana tâbiliğini kanıtlar gibi görünse de, Osman, sınır dışı fetihlerini kendi sancağı altında bağımsız olarak yaptığını belirtir.

3. Anadolu'daki tüm begler Selçuk hanedanını üst tanımışlardır. Buna karşı Osman kendi soyunun Gökalp'tan geldiğini öne sürmektedir. Âşpz.'nin eserinin başına koyduğu şecerede Gökalp, Oğuz Han'dan inen hanlardan biri olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla, Osman, Türk ve Mogol hanedanlarının ilk atası Oğuz Han neslinden gelmektedir. Daha sonraları bu iddia, Timur ve oğullarının, Osmanlı Sultanını tâbi hükümdarlar arasına koymaları karşısında kullanılmış ve teori II. Murad döneminde Osman'ın kabilesinin Kayı'lardan olduğu, Kayı'nın da Oğuz Han'ın büyük oğlu Günhan'ın oğlu olduğu şeklinde daha ayrıntılı biçimde Yazıcızâde Ali'nin *Târîh-i Âl-i Selçuk* adlı kitabında geliştirilmiştir. Osman ve Orhan zamanında böyle bir iddianın ortaya atılmış olması inandırıcı değildir. Her önemli Türk hanedanı egemenliğini meşrû göstermek için ailesini Oğuz Han soy kütüğüne bağlama çabasındadır. Türk devletlerinde İslâmî meşrûluk prensibi yanında bu gelenek de kuvvetle yaşamıştır. Osman'ın kabilesi hakkında tarihçilerin araştırmaları kesin bir sonuç vermemiştir (F.

20:23 49%

Köprülü, Z. V. Togan ve F. Sümer'in çeşitli araştırmalarına bakınız).

4. Selçuk Sultanı ilk kez Anadolu'yu biz fethettik, dolayısiyle bu ülkede üstünlük bize aittir derse, buna karşı Osman'ın atasının Süleymanşâh olduğu iddiası ileri sürülmektedir. Osmanlıların kendilerini Selçuklu hanedanından Kutalmış oğlu Süleymanşâh'a bağlamaları son derece ilginçtir. Bu esassız iddianın kaynağını şöyle açıklamak mümkündür. Selçuklu hanedanından Anadolu Selçuklu sultanlığının kurucusu Kutalmış oğlu Süleymanşâh 1078-1086 yıllarında İznik'i alıp payitaht yapmış, İmparator Alexios Komnenos, Dragos antlaşmasıyla (1081) bu durumu resmen tanımıştı. 1097'de ilk haçlı seferinde İznik Hristiyanlarca geri alındı ve Bizans'a teslim edildi. İznik'in yeniden fethi, bu *Uc* (serhad) Türkmenleri arasında en kutsal bir ödev olarak kaldı. Dolayısıyla Osmanlı rivâyeti, Süleymanşâh'ı Osman'ın büyük atası olarak göstermektedir. Tabii bu, sebebi anlaşılır bir iddiadır. Osmanlıların Selçuk sultanlarına halef oldukları iddiası büyük olasılıkla Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde ortaya çıkmış olmalıdır. Bayezid'in Timur ve Karamanlılara karşı Halîfeden resmen *Sultanu'r-Rûm* (Bilâdi'r-Rûm o zaman *Anadolu* demekti) unvanı alma girişiminde bulunduğu, böylece Anadolu'da Selçuklu sultanlarının tek meşrû vârisi olma iddiasını biliyoruz (bkz. "Bâyezîd I", *Encyclopaedia of Islam*, 2. Baskı).

Bu rivâyet açıkça, Osmanlı hükümdarlarının 1299'dan beri, sultan olarak olmasa bile Türk geleneğine göre *han* sıfatıyla bağımsız olduğunu iddia etmektedir. Rivâyete göre, Osman Gâzî demiş ki, Selçuk sultanına "sultanlık veren Allah bana dahi gazâyile hanlık verdi". Bu nedenle, 1337 câmi kitâbesinde Orhan Bey sadece *Sultanu'l-guzât*(Gâzîler Sultanı) unvanını kullanmıştır. Osman'ın hanlığa hak kazanması onun gâza başarısına, kılıç hakkına dayandırılmaktadır ki, rivâyet bu noktada İslâmî bir ilkeye dönmekle çelişkiye düşmüştür. Osman, gâza başarısıyla ancak Gâzî sıfatı kazanabilirdi. İshak Fakîh/Yahşi Fakîh'ten gelen ilk menâkibnâme, onu çoğu kez *Osman Gâzî* olarak anar, onun *han* sıfatını yalnız Aşpz. rivâyetinde buluyoruz (Âşpz. tarihini 1474'de yazmaya başlamıştır).

Rivâyette, Osman Gâzî adına hutbe okunması, bağımsızlık tarihi Karacahisar fethi (1288) ile değil, 1299 yılı olarak tespit edilmiştir. Bu rivâyette açıklandığına göre, aradan geçen onbir yıl içinde Karacahisar'a "Germiyan vilâyetinden ve gayrı vilâyetten" müslüman halk gelip yerleşmiş, kiliseler camiye çevrilmiş, hisar bir

20:23 49%

müslüman şehri hâlini almıştır (1998'de Eskişehir Anadolu Üniversitesini ziyaretimde ilk defa Karacahisar'a çıkılmış ve arkeolojik kazı yapılması için bir komitenin kurulmasına karar verilmiştir).

Bir müslüman şehrinde dinî hizmetlerin yerine getirilmesi, işlerin İslâm hukukuna göre yürütülmesi için yetkili kişilerin, imâm, hatîb ve kadının atanması zorunludur. Ama bu kişileri atama yalnız sultanın yetkisi içindedir; bunun içindir ki, o zaman Osman'ın yanında bulunan imâm Tursun Fakîh, bir İslâm hukuk bilgini olarak Sultan'dan izin alınması gereğini hatırlatır. Buraya kadar olaylar tamamıyla lojik bir çerçevede açıklanmaktadır. İslâm hukukunun inceliklerini bilmeyen Türkmen gâzî lideri Osman, sultanın iznine gerek duymaz. Kadı ve hatîb atamaya yetkisi olduğu kanısındadır. Kadılık ve hatîblik Tursun Fakîh'e verilir, o da cuma hutbesinde Osman'ın adını okur, böylece İslâm egemenlik hukukuna göre gerekli koşullardan biri, Osman adının hutbede zikri gerçekleşmiş olur. Ama, yine aynı hukuk koşullarına göre gümüş sikke (para) üzerinde isminin bulunması gerekirdi.

KURULUŞ VE DEVLETİN DOĞUŞU SÜRECİ

Osmanlı Devleti'nin doğuşu sorunu ile Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu sorunu birbirine karıştırılmamalıdır. Osmanlı İmparatorluğu tarihi, Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Balkanlarda nasıl ve hangi koşullar altında üstün siyasî bir güç durumuna geldiğini inceler. Osmanlı Devleti'nin doğuşu sorunu ise, Selçuklu-Bizans *"Uc"* (serhad) bölgesinde Osman Gâzî'nin liderliği altında ilk siyasî çekirdeğin nasıl ortaya çıktığını açıklamakla ilgilidir. Devletin, hanedanın hangi tarihte kurulmuş olduğu gibi çözümü çok tartışma götüren bir soru olup yukarıda tartışılmıştır. Tarihçi için önemli olan, ilk siyasî çekirdeğin hangi koşullar altında nasıl ortaya çıktığını ve Osmanlılar'ın bölgede nasıl egemen bir güç hâline geldiğini açıklamaktadır. Kuşkusuz ilk siyasî çekirdeğin ortaya çıkışı Osman zamanındadır; Osman'lı devletinin gerçek kurucusu Osman Gâzî'dir. Şimdiye dek devletin doğuşu problemi üzerindeki çalışmalar, bazı genel konuların tartışılması seviyesini aşamamıştır. Bu genel konular, Osman'ın aşireti, Selçuk-Bizans sınırında, *"Uc"*ta, sosyal koşullar, gâzânın önemi veya önemsizliği gibi konulardır. Son defa Cemal Kafadar, bu konularda yazılanları eserinde (*Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley 1995) özetlemiş, gâzânın önemi üzerinde durmuştur.

20:23 49%

Birinci elden Selçuklu ve Osmanlı kaynaklarını kullanmayan tarihçiler, meselâ H.A.R. Gibbons ve onu izleyen A. Toynbee, garip bir teorinin Batı literatüründe yayılmasından sorumludurlar. Bu yazarlara göre, Osman bir Türkmen göçebesi olduğundan bir devlet kurucusu olamazdı, Osmanlı Devleti'ni kuranlar müslümanlığı kabul etmiş yerel Rumlardır. Buna karşı, orijinal tarihî kaynakları yakından inceleyen, Osmanlı devlet ve kültürünün ana kaynağını Anadolu Selçuk tarihinde gören ilim adamları, bu teorinin bir spekülasyon olduğunu göstermişlerdir.[81] Nihâyet Türk kültür ve edebiyat tarihinin kurucusu Fuad Köprülü 1932'de Paris'te Sorbonne Üniversitesinde verdiği bir seri konferansta sorunu gerçek tarihî çerçevesine oturtmuştur (*Les Origines de Empire Ottoman*, Paris 1935; Türkçesi: *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: TTK, 1984). Köprülü her şeyden önce eski Osmanlı anlayışına, yani:

Cihangîrâne bir devlet çıkardık bir aşîretten

anlayışına karşı çıkmış, Osmanlı Devleti'nin doğuşunu XIII. yy. Anadolu tarihinin bir parçası, uzantısı olarak ele almış, *Uc*'lara özgü kültür üzerinde durmuştur. Aynı tarihlerde Paul Wittek, Osmanlı Devleti'nin eski İslâm gazâ/cihâd ideolojisi ve sınır teşkilâtından doğduğu tezini savunuyordu. Wittek'e göre Osmanlı Devleti'ni doğuran dinamik ideolojik faktör gâzâdır. II. Dünya savaşından sonra tarihte ideolojilerin rolünü ikinci plana atan marxist görüş egemen olunca, gâzâ teorisine karşı tamamen inkârcı bir tutum ortaya çıktı ve bu teze esassız bir iddia olarak bakıldı (bkz. C. Imber, *The Ottoman Empire*, 1300-1481, İstanbul: ISIS, 1990).

Olayı ideolojik yönünden değil de, tarih biliminin bir sorusu olarak ele alanlar, bu tezin herşeyi açıklıyamadığını gördüler. İlk devletin ve sonra imparatorluğun kuruluşu, çok karmaşık iç ve dış faktörlerin bir sonucudur. Bizans etkisi yanında Beyliğin kuruluşu aşamalarını biz, "The Question of the Emergence of the Ottoman State" (*Studies in Social and Economic History*, London: Variorum Reprints, 1985) adlı makalemizde tespite çalıştık. Daha sonra S. Divitçioğlu (*Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, İstanbul: Eren, 1996) devletin doğuşunu antropolojik açıdan inceleme konusu yaptı. Şimdi, 1950'den beri yapılan incelemelerde özellikle Fransız *Annales* ekolünün yaklaşımı izlenmekte ve kuruluş problemi, bir dizi objektif koşulların, yani coğrafî şartlar, demografik, ekonomik ve kültürel temel koşulların belli bir zaman içinde meyvesi olarak ortaya çıkan değişim çerçevesinde ele alınmaktadır. Köprülü, *Annales*

20:23 49%

ekolü düşüncelerini getiren ilk araştırmacı idi. Fakat bu alanda devir açan araştırmalar, Ömer Lûtfi Barkan'la başladı. Barkan, Osmanlı arşiv belgelerini, özellikle ilkin tahrir defterlerini analiz ederek *Annales* ekolünün öngördüğü verileri ortaya çıkardı. Osmanlı demografisi, toprak ve tarım ekonomisi üzerinde çığır açıcı araştırmalarını yayınlamaya başladı. *Osmanlı İmpartorluğu'nda Ziraî Ekonomi'nin Hukukî ve Malî Esasları* (İstanbul 1943) adlı kitabı çığır açmış bir yapıttır. Barkan, ilk yazılarında, mîrî toprak rejiminin belirleyici önemi üzerinde duruyor, tarım topraklarının devlet kontrolünde toplanmış olmasını, devletin son derece mutlakiyetçi-merkeziyetçi sisteminin temeli olarak algılıyordu (Marx'ın *Asya Üretim Tarzı* teorisini izleyenler de, mirî arazî rejimiyle despotik imparatorluklar arasında sıkı bir bağlantı görürler). Barkan'ın demografi araştırmaları, Doğu-Balkanlara Anadolu'dan kitlevi göçleri kanıtlıyor; bölgede ilk yerleşimi ve yeni Türk köylerinin kuruluşunda zâviyedâr dervişlerin rolünü ortaya koyuyordu.

Barkan'ın Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili ana kaynak yapıtı, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*'dir (Ankara: TTK, 1988) Osman ve Orhan Gâzî dönemine kadar giden vakıf kayıtlarını, ilk Osmanlı yerleşme alanlarının sosyal-demografik koşullarını ortaya koyan bu belgesel yapıt, henüz hakkıyla değerlendirilmemiştir.[82]

Bu arada *Annales* ekolünün kurucularından Fernand Braudel Türkiye'ye geldi. Barkan ile işbirliği kurdu. Aynı zamanda bu satırları yazan, 1950'de Paris'te toplanan Tarihî Bilimler Kongresinde, Braudel'in yeni çıkmış "II. Philippe Dönemi'nde Akdeniz" adlı eseri üzerindeki tartışmaları izlemiş ve kitabın Osmanlı araştırmaları bakımından önemi üzerinde duran yazılar yayınlamıştı (bkz. *Belleten*, XV, 629-690 ve *"Impact of the Annales School on Ottoman Studies"*, *Review*, 1(1978), 69-96). Bu yazılar, sonradan *çift-hane* teorisinin ilk denemeleridir. *Çift-hane sistemi*, Osmanlı sosyal-ekonomik yapısını, onu belirleyen belli başlı kurum ve kanunları, tahrir sistemini, mirî arazi rejimini, köylü ekonomisini vb. sosyal-ekonomik sorunları kucaklayan ve açıklayan bir teoridir (kısaca bkz. "Köy, Köylü ve İmparatorluk": H. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren, 1993, 1-14; ve An *Economic and Social History of the Ottoman Empire*, yay. H. İnalcık, Cambridge 1994, 143-154). Roma imparatorluğu dönemine kadar inen bu sosyal-ekonomik-malî sistem, Bizans ve Osmanlı imparatorluklarının kuruluşunu ve uzun ömrünü açıklıyan temel rejimi ifade

20:23 49%

eder. İleride *istimâlet* politikasından söz ederken bu konuya dönmüş olacağız.

Osmanlı Devleti tarihi üzerinde, bu devlet gâzî veya aşîret devleti midir, değil midir, gibi kısır ve dar yaklaşımlar aşılmış bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sorununu, çok daha ayrıntılı biçimde tartışma olasılığı ortaya çıkmıştır. Şimdi, tahrîr defterlerinin, vakfiyelerin, kitabelerin sağladığı objektif verileri; topografik, toponomik alan araştırmaları ve kroniklerdeki kayıtların ışığında yeniden değerlendirme gibi yepyeni bir metodoloji ile kuruluş sorularını ele almaktayız. Bu araştırmaların ilk sonucu, Osman Gâzî'nin sefer yollarını ve Bithynia'da Bizans hisarlarını tespit etmek olmuştur. Bursa Uludağ ve Eskişehir Anadolu üniversitelerinin değerli uzmanlarıyla birlikte son beş yıl içinde alan araştırmalarına hız verilmiş, bu üniversitelerde Osmanlı arkeolojisi çalışmaları için ilk girişimler yapılmıştır. Osman Gâzî'nin ilk fethi ve ilk beylik merkezi Karacahisar' da arkeolojik kazı yapılmaktadır.

Bugün Osmanlı Devleti'nin kuruluşu üzerinde 1960'larda yayınladığım eski yazılarımı ("l'empire Ottoman", *Actes du Premier Congrès International des AIESEE*, Sofia 1969; ve *Cambridge History of Islam*, I, Cambridge 1970) esas alan eleştirmenlere, yeni araştırmalarımı okumalarını öneririm (özellikle: "The Question of the Emergence of the Ottoman State"). Bu son bildirimde, nüfus yığılmasının sosyal sonuçları ve *Uc*'ta siyasî çekirdeğin doğuşunun aşamaları üzerinde durulmuştur.

1230'larda Mogollar, Azerbaycan'da zengin Meraga, Arran ve Mugan otlaklarından Türkmen aşiretlerini batıya sürdüler. Mogol baskısı Anadolu'da da süregeldi; 1243'de Mogollar Anadolu Selçuklu Sultanlığını istilâ ettiler. Sonuçta, Türkmenler dağlık sınır bölgelerine yığıldılar. XIII. yüzyılın sonlarına doğru İbn Saîd ve Bizans kaynakları, Teke yarımadasından Ankara-Eskişehir-Bolu'ya kadar Batı Anadolu dağlık bölgesinde yüzbinlerce çadır Türkmenden söz etmektedirler (200 bin çadır Denizli, 100 bin çadır Kastamonu, 30 bin çadır Kütahya bölgesinde). 1277'de *Memlûk* Sultanı Baybars'ın İlhanlı'lara karşı Anadolu'yu istilâsı ve arkasından Mogol soykırımı batı Uc'larına doğru yeni göçlere yol açtı. Nihâyet, 1291-1295 Mogol içharbi ve Anadolu'da Mogol valisi Sülemiş isyanı (1298-1299) üzerine kendilerini serbest hisseden *Uc* Türkmenleri, Batı Anadolu'daki Bizans toprakları üzerine düştüler; fethedilen topraklarda beylikler kurdular; kısa zamanda bu bölge bir Türk yurdu oldu. İşte bu nüfus yığılımı, Osmanlı beyliğinin kuruluşu ve sonra Balkanlara taşmasını açıklayan temel demografik

20:23 49%

olgudur. Osmanlı Tahrîr defterleri bu nüfus hareketlerini açıkça kanıtlayan belgelerdir. Selçuklu ülkesinden gelan *Alplar* ve *Alp-erenler* ve *Uc* beyleri kumandası altında bu yayılma ve yerleşme, XIV. yüzyılı dolduran olayların arka planını oluşturur. 1280-1330 döneminde Batı Anadolu, bu arada Osman'ın bölgesi Bithynia, büyük bir demografik-tarihî devrime sahne olmuştur.

Ancak, bu Türkmen toplumunda askerî-siyasî liderlik nasıl ortaya çıktı da beylikler kuruldu ve bu demografik patlamayı yönlendirebildi sorusunu yanıtlamak gerekir.

Orhan dönemine kadar inen en eski rivâyetlerin (İshak Fakîh/ Yahşi Fakîh) yeni kaynaklar ışığında analizi bu süreci şu biçimde formüllendirmek imkânını vermektedir. Başta gâzâ-ganîmet akınları, *alp* unvanı taşıyan bir gâzî lider etrafında atlı nöker/yoldaş gruplarının (Batı feodalitesindeki *comitatus* gibi) ortaya çıkmasına yol açmıştır (bkz. Aşpz. Bâb 3-5). Bu akın gruplarına şurdan burdan gelen "garîbler", "yoldaşlar" katılıyordu. Osmanlılar geçimlik arayan bu gurbetçileri daima iyi karşılamışlardır. Oruç Tarihi, "Osmanîler garîbleri sevicilerdir" der. Grup, liderin adını alır: Aydınlı, Saruhanlı, Osmanlı gibi. *Nökerlik* veya yoldaşlık, grubun sosyal bağıdır. Patrimonyal aile bağı, yalnız lider ailesi içinde devam eder ve ileride hanedanın kuruluşunu sağlayacaktır. Eski menâkibnâmeden yoldaşlığa bir misâl verelim: Osman "Yarhisarı Hasan Alp'a verdi; bu dahi bir yarar yoldaş idi". Öte yandan *anda* (and içmek), yenilip esir olanları bağlayan, nöker/yoldaş yapan bir kurumdur. Köse Mihal da böylece Osman'ın *nökeri* oldu: "Köse Mihali tuttular; andan Osman Bey Köse Mihal bahadır olmağın öldürmeye kıyamayıp günahın aff edip âzâd etti. Köse Mihal dahi hemân can u gönülden Osman Bey'e etbâ'iyle *nöker* olup gerçek muhibbi oldu" (Neşrî, *Cihânnümâ*, yay. F. R. Unat ve M. A. Köymen, Ankara: TTK, 1949, 1, 76).

Osmanlı beyliğinin doğuşu üzerinde son araştırmalarımızı şöyle özetliyebiliriz. Osman Alp (Gâzî), böyle bir grubun başında önemli bir başarı kazanır, Karacahisarı fetheder. Karacahisar, Eskişehir'e hâkim yüksek bir tepe üzerinde zaptı güç bir kale idi. Selçuklular düzlükte (bugün Odun Pazarı denilen yamaçta) kendi şehirlerini kurdular; bu şehir gelişti; Selçuklu-İlhanlı valisi Cacaoğlu Nureddin Bey zamanında 1261'e doğru Eskişehir'de 18 mescid (mahalle), medrese, kütüphane, pazarlar, zâviyeler kayıtlıdır (A. Temir, *Cacaoğlu Nureddin'in 1272 tarihli Arapça-Mogolca*

20:23 49%

Vakfiyesi, Ankara: TTK., 1959; Halime Doğru, *XVI. yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul, 1992).

Karacahisar fethinden (1288) önce bu sarp hisarda Selçuk Sultanına haraç ödeyen bir tekfur oturuyordu; başka deyişle, burası Dârü'l-İslâm'a dahil bir yerdi, tekfur âsî duruma gelmedikçe, ona saldırı, şerîatça mümkün değildi. Uc Türkmenleri bu hukuk kurallarını pek tanımak istemezlerdi. Bunu biz Bizans ile Myriokephalon (1176) savaşından sonra yapılan antlaşma dolayısıyla biliyoruz. Türkmen aşîretleri, Bithynia'da dağlardaki otu bol yaylaklara gidip gelmek isterlerdi. Bilecik tekfuru dahil, Sakarya'ya kadar bütün bölge Dârü'l-İslâm sayılıyordu ve rivâyete göre, Osman'a tâbi aşîret, Domaniç (Domalic) yaylağı ile Eskişehir'in 25 km kuzeybatısında Söğüt kışlağı arasında mevsimlik göçlerini serbestçe yapabilmekte idi. Selçuk Sultanının bölgeyi bu aşîrete yurtluk verdiği rivâyeti doğru olabilir (belki de Eskişehir Selçuklu valisi vasıtasıyla). 1272 tarihli Nureddin Caca Bey vakfiyesi kesinlikle gösterir ki, daha bu dönemde Eskişehir kuzey ve doğusunda Türkmenler yerleşmişlerdi, onlara ait birçok köy vakfiyede zikrolunmaktadır. Osman'ın erkenden Söğüt'te yerleşik yaşama geçtiği kuşkusuzdur. Öyle görünüyor ki, Osman Eskişehir Selçuk valisiyle rekabet hâlindedir. Osman'ın kariyerinde çığır açan büyük olay, Karacahisar'ın fethidir. Osman'ın Karacahisar tekfuruyla düşmanlığı ve şehrin fethini haklı göstermek için menâkibnâme özel bir çaba göstermektedir. Çünkü Sultanın harâcgüzârına karşı saldırıyı haklı göstermek zorunluydu.

Eski Osmanlı rivâyetinde, Osman Gâzî'nin kariyerinin ilk aşamasında, Selçuk sultanına tâbi bölgenin iki büyük tekfurundan biri olan Bilecik Tekfuru ile dostça ilişkiler içinde olduğu, hattâ ona bağımlı olduğu kaydedilmiştir. Osman'ın aşîreti, Söğüt ile Domaniç arasında göç sırasında İnegöl bölgesinden geçerken (herhalde sürülerin kaçınılmaz tahribatı dolayısıyla) bu tekfurla düşmanlık ve çatışma durumuna gelmiş, ilk çatışma bu yol üzerinde Domaniç-Beli'nde vuku bulmuştur. Osman ilk gazâsını İnegöl tekfuruna bağımlı Kulaca hisarını alıp yağmalamakla gerçekleştirmiştir. Bu tarihten sonra onun gazâ kılıcını bir vefaî-babaî şeyhi olan Ede Bâli'den kuşandığı ve bir *gâzî* olduğu iddia edilir (Âşpz. Bâb 3-5; Ede Bali'nin tarihî kişiliği ve Vefâiyye tarikatının Osmanlı hanedanın kuruluşundaki rolü üzerinde bkz. H. İnalcık, *Essays in Ottoman History*, İstanbul: Eren, 1998, İndeks: Ede Bâli).